

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Державний заклад
ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
імені К.Д.УШИНСЬКОГО
Інститут психології
Кафедра загальної та диференціальної психології

На правах рукопису

ПСИХОЛОГІЯ ТВОРЧОСТІ
(навчальний посібник для педагогічних ВНЗ)

Одеса – 2010

УДК: 158.3

ББК: 88.45

Ч 49

Психологія творчості. Навчальний посібник для студентів педагогічних ВНЗ. – Одеса: Державний заклад ПНПУ ім. К.Д.Ушинського. – 2010. – 182 с.

Автор:

Черножук Ю.Г., кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальної та диференціальної психології Державного закладу Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д.Ушинського.

Рецензенти:

Симоненко С.М., доктор психологічних наук, професор.

Шип С.В., доктор мистецтвознавства, професор.

Рекомендовано до друку Вченою радою Державного закладу

ПНПУ ім. К.Д.Ушинського

Протокол № 4 від 24 грудня 2009 р.

Посібник складається з трьох розділів. У першому розглянуто проблему творчості як психічного явища та об'єкта наукових досліджень; у другому надано відомості про сутність та структуру творчих здібностей. Проаналізовано психологічні особливості творчої особистості; третій присвячений питанням розвитку креативності та творчої обдарованості за віком. Виходячи з того, що посібник розрахований передусім на студентів «творчих» спеціальностей, означені питання розглядаються переважно на матеріалі художньої творчості.

Посібник може бути корисним для майбутніх педагогів-музикантів та педагогів-хореографів, студентів ВНЗ різних спеціальностей, які вивчають психологію, викладачів кафедр психології, практичних психологів та широкого загалу читачів, які цікавляться психологічними аспектами творчості.

Всі права захищено. Текст рукопису або його частини не можуть бути відтворені без згоди автора.

ЗМІСТ

Передмова.....	7
Типова навчальна програма з курсу «Психологія творчості».....	9
Змістовий модуль 1. ТВОРЧІСТЬ ЯК ПСИХІЧНЕ ЯВИЩЕ ТА ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	19
Технологічна карта модуля.....	19
Тема 1.1. ПРЕДМЕТ І МЕТОДИ ПСИХОЛОГІЇ ТВОРЧОСТІ.....	22
1.1.1. Поняття про творчість.....	22
1.1.2. Творчість як об'єкт дослідження.....	24
1.1.3. Методи психологічного дослідження творчості.....	25
План практично-семінарського заняття № 1 та завдання для самостійної роботи студентів.....	29
Тема 1.2. ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ.....	33
1.2.1. Творчість як особливий вид «економії думки» (О.П.Потебня).....	33
1.2.2. Творчість як сукупність рефлексів (В.М.Бехтерев).....	34
1.2.3. Засади наукової творчості (В.І.Вернадський).....	35
1.2.4. Концепція художньої творчості Л.С.Виготського.....	35
1.2.5. Концепція «креативного поля» (Д.Б.Богоявленська).....	35
1.2.6. Творчість як взаємодія свідомості та несвідомого (О.Я.Пономарьов).....	36
1.2.7. Творчість як результат «когнітивної функціональної надлишковості» (В.М.Дружинін).....	37
1.2.8. Творчість як «вище вираження індивідуалізації» (В.А.Роменець).....	38
План практично-семінарського заняття № 2 та завдання для самостійної роботи студентів.....	38
Тема 1.3. ДОСЛІДЖЕННЯ ТВОРЧОСТІ В ЗАРУБІЖНІЙ ПСИХОЛОГІЇ.....	42
1.3.1. Творчість як сублимація (З.Фройд).....	42
1.3.2. Творчість як прояв архетипів (К.Юнг).....	43
1.3.3. Творчість як самоактуалізація особистості (А.Маслоу).....	44

1.3.4. Творчість як «дивергентне мислення» (Дж.Гілфорд).....	45
1.3.5. Творчість як «інвестування ідей» (Р.Стернберг).....	46
1.3.6. Компоненти та умови творчості (Л.Терстоун).....	47
План практично-семінарського заняття № 3 та завдання для самостійної роботи студентів.....	48
Тема 1.4. ТВОРЧИЙ ПРОЦЕС.....	51
1.4.1. Поняття про природу творчості.....	51
1.4.2. Види та рівні творчості.....	52
1.4.3. Проблема мотивації творчості.....	54
1.4.4 Роль у творчості емоцій та почуттів.....	55
1.4.5 Перетворювальна поведінка і творча діяльність.....	56
1.4.6. Творчий акт (ознаки, схема, етапи).....	58
План практично-семінарського заняття № 4 та завдання для самостійної роботи студентів.....	61
Змістовий модуль 2. ТВОРЧІ ЗДІБНОСТІ (КРЕАТИВНІСТЬ).	
ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ (КРЕАТИВ).....	65
Технологічна карта модуля.....	65
Тема 2.1. ТВОРЧІ ЗДІБНОСТІ (КРЕАТИВНІСТЬ).....	69
2.1.1. Поняття про творчий потенціал особистості.....	69
2.1.2. Структура творчого потенціалу особистості.....	69
2.1.3. Творчий потенціал студента.....	70
2.1.4. Креативність як елемент творчого потенціалу особистості.....	72
2.1.5. Психологічні складові креативності	73
План практично-семінарського заняття № 5 та завдання для самостійної роботи студентів	74
Тема 2.2. КРЕАТИВНІСТЬ У СТРУКТУРІ ЗАГАЛЬНИХ ЗДІБНОСТЕЙ.....	77
2.2.1. Креативність та навчальність.....	77
2.2.2. Креативність та інтелект.....	78
2.2.3. Особистості з різним співвідношенням креативності та інтелекту.....	79
2.2.4. Поняття про обдарованість та її види	79

2.2.5. Креативність та обдарованість.....	81
2.2.6. Музична обдарованість та її психологічні ознаки.....	82
План практично-семінарського заняття № 6 та завдання для самостійної роботи студентів.....	82
Тема 2.3. МЕТОДИ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ.....	86
2.3.1. Підходи до проблеми розвитку творчих здібностей.....	86
2.3.2. Метод розв'язування творчих задач.....	87
2.3.3. Метод «мозкової атаки» та його варіанти.....	88
2.3.4. Метод розвиваючих ігор.....	89
2.3.5. Метод формуючого експерименту.....	89
План практично-семінарського заняття № 7 та завдання для самостійної роботи студентів.....	90
Тема 2.4. ТВОРЧА ОСОБИСТІТЬ (КРЕАТИВ).....	94
.2.4.1. Поняття про творчу особистість (креатива).....	94
2.4.2. Психологічні особливості креативів.....	95
2.4.3. Творча особистість та «европатології».....	96
2.4.4. Психологічні проблеми креативів.....	97
План практично-семінарського заняття № 8 та завдання для самостійної роботи студентів	100
Змістовий модуль 3. ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ. РОЗВИТОК ТВОРЧО ОБДАРОВАНОЇ ДИТИНИ	
Технологічна карта модуля.....	103
Тема 3.1. ПСИХОЛОГІЧНИЙ МЕХАНІЗМ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ.....	107
3.1.1. Успадковане і набуто у творчих здібностях.....	107
3.1.2. Поняття про механізм розвитку творчих здібностей (креативності).....	108
3.1.3. Чинники, що сприяють та заважають розвитку креативності.....	109
3.1.4. Проблема штучного стимулювання креативності.....	109
3.1.5. Креативність у дошкільному та шкільному віці.....	110
План практично-семінарського заняття № 9 та завдання для	

самостійної роботи студентів.....	112
Тема 3.2. РОЗВИТОК КРЕАТИВНОСТІ В РОДИНІ І ШКОЛІ.....	116
3.2.1. Родинні чинники розвитку креативності.....	116
3.2.2. Принципи розвитку творчих схильностей дитини в родині.....	117
3.2.3. Розвиток креативності у навчальному процесі школи.....	119
Завдання для самостійної роботи студентів.....	120
Тема 3.3. ТВОРЧА ОБДАРОВАНІСТЬ У ДИТИНСТВІ.....	124
3.3.1. Поняття про обдаровану дитину.....	124
3.3.2. Структура обдарованості.....	124
3.3.3. Особливості творчої обдарованості у дитинстві.....	125
3.3.4. Критерії визначення творчо обдарованої дитини.....	126
3.3.5. Психологічні проблеми творчо обдарованих дітей.....	127
3.3.6. Труднощі у розвитку творчого потенціалу обдарованої дитини.....	128
3.3.7. Проблема «вундеркіндів».....	129
Завдання для самостійної роботи студентів.....	130
Тема 3.4. ТВОРЧО ОБДАРОВАНА ДИТИНА В СУЧАСНІЙ ШКОЛІ.....	133
3.4.1. Труднощі навчання обдарованої дитини у масовій школі.....	133
3.4.2 Організація ефективного навчання обдарованих дітей.....	134
3.4.3. Принципи і методи навчання обдарованих дітей.....	135
3.4.4. Професійно важливі якості особистості вчителів, які працюють з обдарованими дітьми.....	136
План практично-семінарського заняття № 10 та завдання для самостійної роботи студентів.....	138
Питання для самоконтролю з курсу «Психологія творчості».....	142
Предметний покажчик.....	145
Іменний покажчик.....	155
Короткий термінологічний словник.....	163
Список використаної літератури.....	173

ПЕРЕДМОВА

Психологія творчості вивчає процес наукових відкриттів, винаходів, створення витворів мистецтва; це галузь психологічних досліджень творчої діяльності людей в науці (психологія науки), літературі, музиці, образотворчому та сценічному мистецтві (психологія мистецтва), у діяльності винахідників та раціоналізаторів.

До специфічної проблематики сучасної психології творчості належить вивчення:

- феноменів уяви, мислення, інтуїції, натхнення, творчих здібностей, темпераментальних, характерологічних, мотиваційних та інших індивідуально-психологічних особливостей особистості, як чинників, що стимулюють її творчу активність;

- психологічних механізмів творчого процесу;

- вікових особливостей творчості;

- впливу на творчість особистості психологічної атмосфери соціальної групи тощо.

Посібник розраховано на студентів педагогічних ВНЗ, які навчаються за спеціальностями «Музична педагогіка і виховання» та «Педагогіка і методика середньої освіти. Хореографія»).

Курс «Психологія творчості», як навчальна дисципліна, є складовою частиною професійної підготовки майбутніх педагогів-музикантів і педагогів-хореографів.

Мета курсу: забезпечити теоретичну та практичну підготовку студентів у царині психології творчості, яка допоможе їм розвинути власний творчий потенціал, сприятиме успішності майбутньої професійної діяльності.

Основні завдання курсу:

- ознайомити студентів із головними теоретичними положеннями і проблемами сучасної психології творчості;

- навчити майбутніх педагогів розуміти природу та механізми творчої діяльності, аналізувати процес та продукти власної творчості, а також творчості дітей, що займаються музикою та хореографією, стимулювати їхню творчу активність, діагностувати творчі здібності.

У процесі вивчення курсу «Психологія творчості» студенти усвідомлюють, що творчість є однією з провідних потреб людини; що процес творчості становить складне поєднання свідомості та несвідомої активності; що головними передумовами успішної творчої діяльності є мотивація самоактуалізації, високий рівень творчих і предметних здібностей, креативний тип особистості, підтримка творця родиною, школою, суспільством тощо.

Викладання курсу «Психологія творчості» передбачає встановлення міжпредметних зв'язків з курсами філософії, педагогіки, загальної, вікової, соціальної психології та інших дисциплін.

Програма курсу, при складанні якої враховано вимоги «Концепції державної програми роботи з обдарованою молоддю на 2006 – 2010 роки»

(схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12.04. 2006 р. № 202-р), передбачає:

- теоретичну підготовку (засвоєння змісту провідних психологічних концепцій творчості, теорії творчого процесу, теорії розвитку творчих здібностей тощо);
- практичну підготовку (оволодіння навичками розв'язання творчих фахових завдань, опанування методів діагностики творчих здібностей, мотивації творчої діяльності, індивідуально-типових особливостей творчої особистості тощо);
- самостійну роботу студентів (написання курсових робіт із проблем психології творчості, участь у наукових студентських конференціях із відповідної тематики, фахових гуртках тощо).

Курс включає лекції, практичні заняття, модульні контрольні роботи та іспит. Частина матеріалу пропонується студентам для самостійного вивчення. Завдання для самостійної роботи мають варіативний характер. Опановуючи певну тему, студенти можуть обирати ті з переліку завдань, які більше відповідають їхнім можливостям та уподобанням.

Лекції містять теоретичний аналіз загальних проблем психології творчості (природа творчого процесу, творчі здібності та обдарованість, особистість креативного типу, вікові особливості розвитку творчих здібностей, психологічні проблеми обдарованих дітей тощо).

Практично-семінарські заняття та самостійна робота студентів спрямовані на розвиток творчих здібностей майбутніх педагогів-музикантів та педагогів-хореографів, підвищення їхньої творчої активності, опанування методів, дослідження творчого потенціалу особистості, його розвитку тощо.

В процесі створення навчального посібника автор використав багаторічний власний досвід викладання курсу «Психологія творчості» в інституті мистецтв Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д.Ушинського (м.Одеса).

ТИПОВА НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА

з дисципліни

«ПСИХОЛОГІЯ ТВОРЧОСТІ»

Напрямок підготовки: 0101 «Педагогічна освіта».

Спеціальності: «Музична педагогіка і виховання» (спеціалізації: «Художня культура», «Режисура музично-виховних заходів»); «Педагогіка і методика середньої освіти. Хореографія».

Освітньо-кваліфікаційний рівень навчальної програми: бакалавр.

І. Зміст курсу

Змістовий модуль 1. ТВОРЧИСТЬ ЯК ПСИХІЧНЕ ЯВИЩЕ ТА ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ

Тема 1.1. Предмет і методи психології творчості

Поняття про творчість. Психологічні складові творчості. Творчість як об'єкт дослідження. Методи психологічного дослідження творчості. Самозвіти творців. Біографічний метод. Моделюючий експеримент. Метод «креативного поля». Розв'язування творчих задач. Тестування. Аналіз продуктів діяльності. спостереження, самоспостереження, інтерв'ю, анкетування, метод експертної оцінки, констатуючий експеримент та ін.

Тема 1.2. Підходи до вивчення творчості у вітчизняній психологічній науці

Творчість як особливий вид «економії думки» (О.П.Потебня). Творчість як сукупність рефлексів (В.М.Бехтерев). Концепція художньої творчості Л.С.Виготського. Засади наукової творчості (В.І.Вернадський). Концепція «креативного поля» Д.Б.Богоявленської. Творчість як взаємодія свідомості та несвідомого (О.Я.Пономарьов). Творчість як результат «когнітивної функціональної надлишковості» (В.М.Дружинін). Творчість як «головний чинник індивідуалізації» (В.А.Роменець).

Тема 1.3. Дослідження творчості в зарубіжній психології

Творчість як сублимація (З.Фройд). Творчість як прояв архетипів (К.Юнг). Творчість як самоактуалізація (А.Маслоу). «Дивергентне мислення» як основа творчості (Дж.Гілфорд). Творчість як «інвестування ідей» (Р.Стернберг). Компоненти творчої діяльності (Л.Терстоун).

Тема 1.4. Творчий процес

Поняття про природу творчості. Види та рівні творчості. Проблема мотивації творчості. Роль у творчості емоцій та почуттів. Перетворювальна поведінка і творча діяльність особистості. Творчий акт (ознаки, схема, етапи).

Контроль за якістю знань: усне опитування, письмова контрольна робота.

Змістовий модуль 2. ТВОРЧІ ЗДІБНОСТІ (КРЕАТИВНІСТЬ). ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ (КРЕАТИВ)

Тема 2.1. Творчі здібності (креативність)

Поняття про творчий потенціал особистості. Структура творчого потенціалу. Творчий потенціал студента. Поняття про креативність як елемент творчого потенціалу особистості. Психологічні складові креативності.

Тема 2.2. Креативність у структурі загальних здібностей

Креативність та навчальність. Креативність та інтелект. Особистості з різним співвідношенням креативності та інтелекту. Поняття про обдарованість та її види. Музична обдарованість. Обдарованість та креативність.

Тема 2.3. Методи розвитку креативності

Основні психологічні підходи до проблеми розвитку творчих здібностей. Метод розв'язування творчих задач. Метод «мозкової атаки» та його види. Метод розвиваючих ігор. Метод формуючого експерименту.

Тема 2.4. Творча особистість (креатив)

Поняття про творчу особистість (креатива). Психологічні властивості креативів. Творча особистість і «европатології». Психологічні проблеми креативів.

Контроль за якістю знань: усне опитування, письмова контрольна робота.

Змістовий модуль 3. ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ. РОЗВИТОК ТВОРЧО ОБДАРОВАНОЇ ДИТИНИ

Тема 3.1. Психологічний механізм розвитку креативності

Успадковане і набуте у творчих здібностях. Поняття про механізм розвитку творчих здібностей (креативності). Чинники, що сприяють та заважають розвитку креативності. Проблема штучного стимулювання креативності. Креативність у дошкільному і шкільному віці.

Тема 3.2. Розвиток креативності в родині і школі

Родинні чинники розвитку креативності. Принципи розвитку творчих схильностей дитини у родині. Розвиток креативності у навчальному процесі школи. Види і методи навчання, які сприяють розвитку креативності. Сучасні технології розвитку креативності.

Тема 3.3. Творча обдарованість у дитинстві

Поняття про обдаровану дитину. Структура обдарованості. Особливості творчої обдарованості у дитинстві. Критерії визначення творчо обдарованої дитини. Психологічні проблеми творчо обдарованих дітей. Труднощі у розвитку творчого потенціалу обдарованої дитини. Проблема «вундеркіндів».

Тема 3.4. Творчо обдарована дитина в сучасній школі

Труднощі навчання обдарованої дитини у масовій школі. Організація ефективного навчання обдарованих дітей. Принципи і методи навчання обдарованих дітей. Професійно важливі якості вчителів, які працюють з обдарованими дітьми.

Контроль за якістю знань: усне опитування, письмова контрольна робота, іспит.

II. Тематичний план

№ тем	Назви модулів і тем	Кількість годин		
		Лекційні заняття	Практично-семінарські заняття	Самостійна робота

Модуль 1. Творчість як психічне явище та об'єкт дослідження

1.1	Предмет і методи психології творчості	2	2	1
1.2	Підходи до вивчення творчості у вітчизняній психології	2	2	0.5
1.3	Дослідження творчості в зарубіжній психології	2	2	0.5
1.4.	Творчий процес	2	2	1
	Усього годин:	8	8	3

Модуль 2. Творчі здібності (креативність). Творча особистість (креатив)

2.1	Творчі здібності (креативність)	2	2	1
2.2	Креативність у структурі загальних здібностей	2	2	1
2.3	Методи розвитку креативності	2	2	1
2.4	Творча особистість (креатив)	2	2	1
	Усього годин:	8	8	4

Модуль 3. Вікові особливості розвитку креативності. Розвиток творчо обдарованої дитини

3.1	Психологічний механізм розвитку креативності	2	2	1
3.2	Розвиток креативності в родині і школі	2	-	1
3.3	Творча обдарованість у дитинстві	2	-	0.5
3.4	Творчо обдарована дитина в сучасній школі	2	2	0.5
	Усього годин:	8	4	3
	Разом:	24	20	10

ТЕМИ ПРАКТИЧНО-СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

№ тем	Тема	Кількість годин
1	Методи психологічного дослідження творчості	2
2	Концепції творчості у вітчизняній психології	2
3	Концепції творчості в зарубіжній психології	2
4	Психологічні умови і перебіг творчого процесу	2
5	Діагностика творчих здібностей	2
6	Креативність та обдарованість	2
7	Вікові особливості розвитку творчих здібностей (креативності)	2
8	Методи розвитку творчих здібностей	2
9	Особливості творчої особистості	2
10	Творчо обдарована дитина	2
	Разом:	20

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

№ тем	Тема	Кількість годин
1	Скласти план психологічного дослідження музичної (хореографічної) творчості конкретної людини за допомогою методів спостереження, опитування, аналізу результатів діяльності. Визначити основні етичні норми використання методів психологічного дослідження музичної (хореографічної) творчості.	1
2	Порівняти зміст концепцій творчості О.П.Потебні та В.М.Дружиніна. Скласти короткі довідки про наукову творчість	0.5

	В.М.Бехтерева та Л.С.Виготського.	
3	Порівняти зміст концепцій творчості З.Фройда та А.Маслоу. Скласти короткі довідки про наукову творчість Ч.Ломброзо, А.Маслоу, З.Фройда та К. Юнга.	0.5
4	Намалювати графічні схеми: взаємодії свідомості і несвідомого у творчому акті (за О.Я.Пономарьовим); етапів творчого процесу (за Г.Воллесом та Е.Гетчинсоном). Проаналізувати процес створення власної пісні або хореографічної композиції, як творчого акту.	1
5	Створити графічну модель структури креативності, використавши її складові (елементи), виокремленні Дж.Гілфордом, Е.Торренсом та М.О.Холодною. Дослідити особливості власного творчого потенціалу. Скласти рекомендації з його розвитку засобами музики (хореографії).	1
6	Скласти рекомендації з розвитку творчих здібностей для учнів різного віку, які займаються музикою (хореографією). Користуючись методикою Шкали прогресивних матриць Дж.Равена, визначити рівень інтелектуального розвитку учня (учениці) 8 – 10 класів.	1
7	Виходячи з опису гри «Конструкторське бюро» (В.О.Моляко, 1983), скласти програму розвиваючої гри, метою якої є створення сценарію музичної (хореографічної) вистави для дітей дошкільного (молодшого шкільного) віку. Проаналізувати можливості використання різних методів розвитку креативності в музиці та хореографії.	1
8	Скласти перелік «типових» психологічних проблем креативів, надати рекомендації щодо їхнього подолання. Створити психологічний портрет реальної людини, яка працює в царині музики (хореографії) і яку можна вважати	1

	«креативом».	
9	Дослідити процес уяви дитини дошкільного віку за методиками «Вербальна фантазія» та «Невербальна фантазія». Дослідити особливості загальної та спеціальної обдарованості підлітка за допомогою методів опитування, аналізу результатів діяльності, розв'язання творчих задач. Дослідити творчі здібностей учня (учениці) юнацького віку за Коротким тестом творчого мислення Е.Торренса.	1
10	Оцінити можливості учня (учениці) юнацького віку у творчій сфері за методиками А.А.Лосевої та Дж.Рензуллі. Скласти рекомендації з розвитку креативності школярів різного віку засобами музики та хореографії.	1
11	Користуючись матеріалом розділу 3.3.4., визначити серед знайомих школярів різного віку обдаровану дитину. Виходячи з переліку основних перешкод у розвитку творчого потенціалу обдарованої дитини (розділ 3.3.6.), запропонувати та психологічно обґрунтувати шляхи їхнього подолання.	0.5
12	Дослідити психологічні проблеми обдарованої дитини шкільного віку, надати рекомендації щодо їхнього подолання. Написати твір за темою «Портрет обдарованого вчителя».	0.5
	Разом:	10

МЕТОДИ НАВЧАННЯ: лекції, бесіди, навчальні дискусії, аналіз проблемних ситуацій, робота з навчальною книгою, виконання творчих завдань.

МЕТОДИ ОЦІНЮВАННЯ: поточне усне опитування, письмові контрольні роботи (тести), іспит.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ (за Л.Г.Подольак та В.І.Юрченко, 2006):

Оцінка	Критерії
«відмінно»	студент виявив всебічні систематичні знання й глибокі знання навчального матеріалу і вміння вільно виконувати передбачені програмою завдання, ознайомлений з основною і додатковою психологічною літературою
«добре»	студент виявив повне знання навчального матеріалу успішно виконав передбачені програмою завдання, засвоїв рекомендовану основну психологічну літературу
«задовільно»	студент виявив знання основного матеріалу в обсязі, потрібному для подальшого навчання і майбутньої роботи за професією, частково справився з виконанням передбачених програмою завдань, ознайомлений із частиною рекомендованої основної психологічної літератури
«незадовільно»	студент виявив значні прогалини в знаннях навчального матеріалу, допустив принципові помилки у виконанні передбачених програмою завдань, не знайомий з основною психологічною літературою

ОЦІНКИ АКАДЕМІЧНОЇ УСПІШНОСТІ СТУДЕНТА (в балах):

За шкалою університету	За національною шкалою	За шкалою ECTS
90 – 100	5 (відмінно)	A
75 – 89	4 (добре)	BC
60 – 74	3 (задовільно)	DE
35 – 59	2 (незадовільно) з можливістю повторного складання	FX
1 – 34	2 (незадовільно) з обов'язковим повторним курсом	F

ЛІТЕРАТУРА ДО ВСЬОГО КУРСУ

О с н о в н а :

1. Богоявленская Д.Б. Психология творческих способностей. – М.: Академия, 2002. – 320 с.
2. Гільбух Ю.З. Розумово обдарована дитина. Психологія, діагностика, педагогіка. – К.: РОВО «Укрвузполіграф», 1992. – 84 с.
3. Гнатко М.М. Психологічні передумови роботи з обдарованими дітьми: Методичні рекомендації. – Луцьк, 1996. – 26 с.
4. Дружинин В.Н. Психология общих способностей. – СПб.: Питер Ком, 1999. – 368 с.
5. Ильин Е.П. Психология творчества, креативности, одаренности. – СПб.: Питер, 2009. – 448 с.
6. Клепиков О.І. Кучерявий І.Т. Основи творчості особистості: Навч. посіб. – Вища шк., 1996. – 296 с.
7. Клименко В.В. Механізм творчості: чи можна його розвивати. – К.: Шкільний світ, 2001. – 96 с.
8. Лейтес Н.С. Возрастная одаренность школьников. – М.: Академия, 2001. – 320 с.
9. Матюшкин А.М. Загадки одаренности. Проблемы практической диагностики. – М.: Школа-Пресс, 1993.
10. Мелик-Пашаев А.А. Педагогика искусства и творческие способности. – М.: Знание. 1981. – 96 с.
11. Моляко В.О. Психология решения школьниками творческих задач. К. Рад. Шк., 1983. – 94 с.
12. Моляко В.О. Психологічна теорія творчості // Обдарована дитина. 2004. - № 6. С. 2 – 10.
13. Моляко В.О. Психологічна проблема творчого потенціалу людини // Наука і освіта. – 2007. - № 4 – 5. – С.115 – 118.
14. Одаренные дети: Пер. с англ. / Общ. ред. Г.В.Бурменской и В.М.Слущкого. – М.: Прогресс, 1991. – 376 с.

15. Пашнєв Б.К. Психодіагностика обдарованості. – Харків: Основа, 2007. – 128 с.
16. Пономарев Я.А. Психологія творчості та педагогіка. – М.: Педагогіка, 1976. – 280 с.
17. Роменець В.А. Психологія творчості. Навч. посіб. (2-ге вид.). – К.: Либідь, 2001. – 288 с.
18. Саннікова О.П. Феноменологія особистості: Вибрані психологічні праці. – Одеса: СМІЛ, 2003. – 256 с.
19. Симоненко С.М. Візуальна креативність та її механізми // Обдарованість та її розвиток. – Матеріали міжнародної наукової конференції. – К., 2003. – С. 112 – 115.
20. Туріщева Л.В. Особливості роботи з обдарованими дітьми. – Харків: Основа, 2008. – 122 с.
21. Уява і творчість // Психологія / За ред. Ю.Л.Трофімова. – К.; Либідь, 2001. – С. 315 – 336.

Д о д а т к о в а :

1. Богоявленская Д.Б. Пути к творчеству. – М.: Знание, 1981. – 96 с.
2. Выготский Л.С. Психология искусства. – М.: Педагогика, 1987. – 344 с.
3. Горальський А. Теорія творчості / Пер. О.Гірко. – Львів: КАМЕНЯР, 2002. – 144 с.
4. Корчуганов І.П. Індивідуально-психологічні особливості та соціальні умови розвитку обдарованих дітей. – Луцьк. 1997. – 33 с.
5. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. – К.: Рад. шк., 1989. – 698 с.
6. Лук А. Творчество // Популярная психология: Хрестоматія. – М.: Просвещение, 1990. – С. 175 – 190.
7. Николаева Е.И. Психология детского творчества. – СПб.: Речь, 2006. – 220 с. с.
8. Роджерс К. Творчество как усиление себя // Вопр. психол. – 1990. - №1. – С. 164 – 168.

Змістовий модуль 1. ТВОРЧИСТЬ ЯК ПСИХІЧНЕ ЯВИЩЕ ТА ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ

Технологічна карта модуля

1	Номер модуля	1
2	Назва модуля	Творчість як психічне явище та об'єкт дослідження.
3	Освітньо-кваліфікаційний рівень навчальної програми	Бакалавр
4	Форми роботи	Лекції, практичні заняття, самостійна робота студентів.
5	Методи навчання	Лекції, бесіди, дискусії, написання рефератів, підготовка доповідей, виконання творчих завдань, індивідуальні та групові консультації, робота з джерелами із психології творчості
6	Цілі модуля	Цілісна характеристика психології творчості як галузі психологічної науки. Розвиток вміння мислити психологічними категоріями, виробляти власну позицію щодо теоретичних поглядів різних дослідників, основних проблем психології творчості; розуміти психологічну природу творчості, перебіг творчого процесу, індивідуально-психологічні чинники творчої діяльності. Опанування психодіагностичних методів дослідження творчості.
7	Структура модуля	Тема 1.1. Предмет і методи психології творчості. Тема 1.2. Підходи до вивчення творчості у вітчизняній психологічній науці. Тема 1.3. Дослідження творчості в зарубіжній психології. Тема 1.4. Творчий процес.

8	Результати навчання	Студенти мають: 1. <i>знати</i> історичні передумови, етапи розвитку, сучасні проблеми психології творчості; розуміти сутність творчого процесу, особливості і психологічні проблеми особистості креативного типу. 2. <i>вміти</i> аналізувати психологічні концепції творчості; користуватися методами психологічного дослідження творчості.
9	Форми контролю	Усне опитування, письмове опитування (контрольна робота), перевірка конспектів першоджерел.
10	Перелік рекомендованої літератури	1. Батищев Г.С. Диалектика творчества. – М.: Наука, 1984. 2. Богоявленская Д.Б. Психология творческих способностей. – М.: Академия, 2002. – 320 с. 3. Богоявленская Д.Б. Пути к творчеству. – М.: Знание, 1981. – 96 с. 4. Выготский Л.С. Психология искусства. М.: Педагогика, 1987. – 344 с. 5. Горальський А. Теорія творчості / Пер. О.Гірко. – Львів.: КАМЕНЯР, 2002 – 144 с. 6. Дубравська Д.М. Основи психології: Навч. посібник. – Львів: Світ, 2001. – 280 с. 7. Ильин Е.П. Психология творчества, креативности, одаренности. – СПб.: Питер, 2009. – 448 с. 8. Клепиков О.І., Кучерявий І.Т. Основи творчості особистості: Навч. посіб. – К.: Вища школа, 1996. – 296 с. 9. Лук А.А. Творчество // Популярная психология: Хрестоматия. – М.: Просвещение, 1990. – С. 175 – 190. 10. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості. – К.: Вид-во ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.

		11. Маслоу А. Мотивация и личность. СПб.: Питер, 2003. – 352 с. 12. Моляко В.О. Психологічна теорія творчості // Обдарована дитина. – 2004. - № 6. – С. 2 – 10. 13. Пономарев Я.А. Психология творчества // Тенденции развития психологической науки. – М., 1988. – С. 21 – 25 14. Психология творчества / Под. Ред.. А.Я.Пономарева. – М.: Наука, 1990. – 294 с. 15. Психология художественного творчества: Хрестоматия / Сост. К.В.Сельчонок. – Мн.: Харвест, 2003. – С. 5 – 22. 16. Рождественская Н.В. Психология художественного творчества. – СПб, 1995. 17. Роменець В.А. Психологія творчості. Навч. посібник (2-ге вид.). – К.: Либідь, 2001. – 288 с. 18. Санникова О.П. Феноменологія особистості: Вибрані психологічні праці. Одеса: СМІЛ, 2003. – 256 с. 19. 100 великих психологов / Авт. – сост. В.Яровицкий. – М.: Вече, 2004. – 432 с. 20. Уява і творчість // Психологія / За ред. Ю.Л.Трофімова. – К.: Либідь, 2001. – С. 315 – 336. 21. Фрейд З. Психология бессознательного. – М.: Просвещение, 1990. – 448 с. 22. Юнг К. Алхимия снов / Пер. с англ. СЕМИРЫ. – СПб.: Тимошка, 1997. – 352 с.

Тема 1.1. ПРЕДМЕТ І МЕТОДИ ПСИХОЛОГІЇ ТВОРЧОСТІ

(конспект лекції)

План:

1.1.1. Поняття про творчість.

1.1.2. Творчість як об'єкт дослідження.

1.1.3. Методи психологічного дослідження творчості:

А) Самозвіти творців.

Б) Біографічний метод.

В) Моделюючий експеримент.

Г) Метод «креативного поля».

Д) Розв'язування творчих задач.

Е) Тестування.

Ж) Аналіз продуктів діяльності та ін.

Основні поняття теми

Архетипи, гра, графоманія, еврилогія, емоції, знання, інстинкти, інтуїція, креатив, креативність, майстерність, методи психологічного дослідження творчості, мотивація самоактуалізації, навички, натхнення, осявання, потяги, почуття, психологія мистецтва, психологія науки, схильність до творчості, талант, творча діяльність, творча задача, творча особистість, творча уява, творче мислення, творчість, тести креативності

1.1.1. Поняття про творчість

Загально прийнятного визначення *творчості*, як зазначає Я.О.Пономарьов, не існує (Пономарьов, 1976). У найбільш загальному вигляді вона являє собою психічний процес створення людиною нових матеріальних і духовних продуктів, під час якого потрібно виходити за межі існуючих знань, уявлень, способів дії тощо. Питання про структуру та елементи творчого процесу наразі є доволі суперечливим. Однак, більшість дослідників згодні, що загалом успішність творчості забезпечують:

- **творче (продуктивне) мислення** (створення суб'єктивно нових інтелектуальних продуктів в процесі розв'язання розумових задач);
- **творча уява** (процес побудови нових психічних образів шляхом переробки досвіду, набутого людиною упродовж життя);
- **інтуїція** (процес розв'язання розумових задач, коли людина отримує відповідь, в правильності якої вона переконана, але не може логічно пояснити чому саме і як вона її отримала);
- **натхнення** (стан найвищого піднесення творчих сил);
- **осявання** (раптове прояснення свідомості, яке дозволяє отримати вирішення творчої задачі) тощо.

Доведено, що потужними чинниками творчого процесу є несвідомі психічні явища (**інстинкти** – вроджені форми поведінки, які забезпечують пристосування організму до типових для нього умов життя; **потяги** - інстинктивні бажання, які примушують діяти в напрямку їхнього задоволення), **архетипи** – «первісні образи» **колективного** (загальнолюдського) **несвідомого**) тощо.

Важливу роль у творчості відіграють також **емоції** й **почуття** людини.

Наприклад, К.С.Станіславський вважав емоційну сферу головним «двигуном» творчості, а І.П.Павлов писав, що наука вимагає від людини «великої пристрасті», яка є однією з головних якостей вченого.

За наявності мети творчість набуває форму **творчої діяльності**, спрямованої на розв'язання певної **творчої задачі** (задачі, що не має готового вирішення). Параметрами цієї діяльності (за В.О.Моляко) є суб'єкт (особистість), продукт творчості та умови, в яких вона здійснюється /Моляко, 1983/.

Творча діяльність передбачає наявність **креативності** (загальної здібності до творчості), **мотивації самоактуалізації** (намагання максимально розкрити та розширити власні можливості), а також **знань** та **навичок** у певній професійній сфері або сферах (науково-виробничий, художній, політичній, спортивній, педагогічній тощо).

Людина, яка постійно виявляє бажання самостійно відшукувати нову інформацію, висувати нові ідеї, освоювати нові сфери діяльності може вважатися

творчою особистістю (креативом). Вона прагне до творчості навіть тоді, коли остання не викликана безпосередніми вимогами ситуації.

Якщо творчій особистості притаманні **майстерність** (високий рівень опанування певної професії) і **талант** (індивідуально-специфічне поєднання високорозвинених здібностей, яке забезпечує видатні результати в одному або кількох видах діяльності), вона може знаходити принципово нові варіанти вирішення проблем, створювати оригінальні предмети, народжувати унікальні ідеї. Однак, непоодинокі випадки, коли **схильність до творчості** (нахил до творчої діяльності) не підкріплюється ані талантом, ані майстерністю.

Наприклад, у письменництві можна спостерігати явище **графоманії** (хворобливий потяг до безплідних занять літературою). Подібне зустрічається і в інших галузях людської діяльності.

1.1.2. Творчість як об'єкт дослідження

Перші спроби теоретичного вивчення творчості було зроблено філософами. Проблеми творчості в різні часи досліджували Августин, Ф.Аквінський, Ф.Бекон, А.Бергсон, Т.Гоббс, Р.Декарт, В.Дільтей, І.Кант, Ксенофан, В.Лейбніц, Дж.Локк, М.Лосський, Х.Ортега-і-Гасет, Платон, Г.Сковорода, Сократ, В.Соловйов, Б.Спіноза, Ф.Шеллінг, А.Шопенгауер та ін.

Психологія творчості, як і психологія загалом, зароджується в річищі філософії, велика кількість продуктивних ідей, висунутих філософами, пізніше у свій спосіб розробляється психологами.

Наприклад, до них належить вельми популярна у XIX столітті проблема геніальності, як вищої форми людської життєдіяльності, висунута Ф.Шеллінгом.

На відміну від філософії, яка вивчає питання про сутність творчості, психологія концентрує увагу передусім на вивченні її психологічних умов, мотивів і механізмів.

У XIX столітті (за О.Я.Пономарьовим) психологами започатковуються, а у XX продовжуються дослідження художньої творчості (проблеми творчої уяви, інтуїтивного мислення (інтуїції), творчого екстазу, натхнення, особливостей

несвідомого у творчості, творчості дітей, винахідників), вивчаються проблеми впливу на творчу особистість спадкових чинників, чинників статі тощо /Пономарьов, 1986/

Гідний внесок у розвиток психології творчості зроблено українськими дослідниками В.І.Вернадським, Ю.З.Гільбухом, Г.С.Костюком, О.П.Потебнею, В.А.Роменцем, В.О.Моляко, І.Я.Франко та ін.

У ХХ столітті під впливом науково-технічної революції також активно розвиваються дослідження у царині психології науки. Об'єктами дослідження стають проблеми науково-природничої та технічної творчості, творчої організації наукової та виробничої діяльності, психологічного стимулювання наукової творчості тощо /Пономарьов, 1986/.

Сучасна *психологія творчості* – це галузь психологічних досліджень, яка вивчає процес наукових відкриттів, винаходів, створення предметів мистецтва, творчу діяльність людей в науці (*психологія науки*), літературі, музиці, образотворчому та сценічному мистецтві (*психологія мистецтва*), у винахідництві та раціоналізаторстві (*евріологія*). Серед досліджуваних питань:

- 1) творчість як процес;
- 2) ознаки творчої особистості;
- 3) проблема творчих здібностей (креативності) та творчої обдарованості;
- 4) умови розвитку креативності та ін.

Саме вони передусім будуть висвітлені у подальших лекціях. Виходячи з того, що курс розраховано на студентів інституту мистецтв, ці проблеми розглядаються переважно на матеріалі художньої творчості.

1.1.3. Методи психологічного дослідження творчості

Творчість вважається одним з найскладніших психологічних явищ з огляду на можливості її вивчення. Творчий процес не підлягає регламентації, він спонтанно виникає та припиняється, його перебіг не можна повністю контролювати, оцінки результатів – вкрай суб'єктивні тощо. Проте, дослідники

розробили низку ефективних *методів психологічного дослідження* творчості. Найбільш поширеними серед них є наступні.

А) Самозвіти творців

Цей метод спрямований на аналіз звітів вчених, письменників, винахідників та інших людей, які мають суттєві досягнення у творчій діяльності, щодо перебігу, мотивів та психологічних проблем, пов'язаних з творчістю.

Наприклад, звіти М.Складовської-Кюрі про те, як було відкрито новий хімічний елемент радій, допомогли психологам краще зрозуміти деякі особливості творчої праці вчених.

Б) Біографічний метод

Цей метод передбачає вивчення автобіографій, архівних документів, свідоцтв сучасників стосовно творців, що допомагає краще зрозуміти психологічні аспекти їхньої творчості. За В.О.Моляко, цей метод дозволяє прослідкувати за багатьма проявами творчого потенціалу людини протягом більш чи менш тривалого часу /Моляко, 2007/.

Завдяки дослідженню біографій видатних митців, вчених та винахідників, зокрема, можна прослідкувати, як змінювалася з віком продуктивність їхньої творчості, встановити вікові проміжки, коли вона була найвищою.

Наприклад, відомо, що пік творчої продуктивності вчених – це 35 – 40 років.

В) Моделюючий експеримент

Під час моделюючого експерименту штучно створюється «ситуація творчості». Вона може являти собою варіант цікавої, невимушеної *гри* (імітаційна, наслідувальна активність, яка дозволяє розширити та збагатити власний досвід), де досліджуваний «перевтілюється» в іншу людину, починає поводитися як творча особистість і в такий спосіб реалізує досі нереалізовані здібності, потреби, нестандартні схеми поведінки.

Наприклад, учасники експерименту грають ролі видатних музикантів В.Івасюк, В.Косма, Е.Л.Вебера та ін. Вони мусять створити пісню або композицію у стилі свого «героя».

Г) Метод «креативного поля»

Цей метод розлого викладено в розділі 1.2.5.

Д) Розв'язання творчих задач

Людині, з метою вивчення її креативних можливостей, пропонують спеціально розроблені творчі задачі. Розв'язуючи їх, вона повинна подолати стереотипні уявлення, показати наявність творчих здібностей. Відмінність цього методу від моделюючого експерименту полягає в тому, що з досліджуваними не відбувається ніяких «перевтілень», вони залишаються «собою».

Наприклад, досліджувані отримують завдання: «Як закреслити не відриваючи руку від паперу, чотири крапки квадрата трьома прямими лініями й повернутися до вихідної крапки?»

Відповідь: Для того, щоб розв'язати це завдання треба відмовитися від шаблонних уявлень і вийти за межі простору, позначеного крапками.

Е) Тестування

Психологами розроблено спеціальні тести спрямовані на діагностику творчих здібностей та особливостей особистості, так чи інакше пов'язаних із творчістю.

Тести, спрямовані на діагностику творчих здібностей, можуть бути побудовані як комплекси творчих завдань (**тести креативності**). Їхня мета дослідити здібності до висування нових ідей, знаходження нетрадиційних способів розв'язання проблемних завдань на вербальному (мовному) (Тест Медніка) та невербальному (графічному) матеріалі (тести Торренса, Вільямса та ін.).

Типовими для тестів креативності є наступні завдання: назвати всі можливі засоби використання знайомого предмета; назвати всі предмети, що можуть належати певному класу (зокрема, перерахувати приклади рідин, що горять); продовжити метафору (зокрема, «жіноча краса подібна до осені, вона...»); зробити завершене зображення на підставі простої геометричної форми (наприклад, кола) тощо /Холодна, 2002/.

Наприклад, виконуючи тест Е.Торренса, досліджувані отримують таку інструкцію: «Перед вами бланк з недомальованими картинками. Вам необхідно домалювати їх. Домальовувати можна що завгодно і як завгодно. Після завершення малюнку необхідно дати йому назву і підписати його у рядку знизу».

Тести, метою яких є дослідження особистісних факторів творчості, побудовані як опитувальники, на які відповідають або самі досліджувані (Опитувальник особистісної схильності до творчості Г.Девіса, Тест «Креативність» Н.В.Вишнякової, Методика самооцінки творчого потенціалу особистості О.Тунік та ін.), або експерти, які добре знають досліджуваних (Шкала рейтингу поведінкових характеристик Дж.Рензуллі, Методика А.А.Лосевої та ін.).

Наприклад, виконуючи методику О.Тунік, досліджуваний серед 50 стверджень повинен обрати ті, які «пасують» йому більше за інші. Серед них наступні (переклад з російської наш – Ю.Ч.):

1. Якщо я не знаю правильної відповіді, то намагатимусь здогадатися про неї.
- 2 Мені не подобається планувати справи заздалегідь.
3. Я ніколи не оберу гри, з якою інші не знайомі.
4. Мені подобається займатися чимось новим.
5. Я нервую, якщо не знаю що буде далі та ін.

У методиці Рензуллі (шкала 3), яка побудована на оцінках експертів, потрібно оцінити наявність у досліджуваного певних «творчих характеристик» за 4-х бальною шкалою:

1. Виявляє велику кмітливість...ставить запитання стосовно усього.
2. Може ризикувати; схильний до пригод.
3. Схильний до гри з ідеями тощо.

Ж) Аналіз результатів (продуктів) діяльності

Дослідження продуктів діяльності передбачає аналіз літературних, музичних творів, творів живопису, наукових праць, листів, мемуарів тощо з метою отримання психологічних відомостей стосовно авторів.

Наприклад, аналіз змісту пісенних текстів К.Кобейна свідчить про його суїцидальні нахили (бажання піти із життя). Власну життєву програму він визначив у рядку: «Краще згоріти ніж усохнути».

Для дослідження творчості використовується також низка інших методів. Це самоспостереження творців та спостереження за ними, інтерв'ю з творчими особистостями, їхнє анкетування, метод експертної оцінки творчих здібностей особистості, констатуючий експеримент з метою визначення рівня креативності та ін.

План практично-семінарського заняття № 1 «Методи психологічного дослідження творчості»

Питання до опрацювання:

1	Самозвіти творців як метод дослідження творчості
2	Біографічний метод
3	Моделюючий експеримент
4	Метод «креативного поля»
5	Метод розв'язування творчих задач
6	Метод вивчення результатів (продуктів) діяльності
7	Метод тестів. Тести креативності. Особистісні опитувальники
8	Загальні принципи та етичні норми використання методів дослідження творчості

Завдання для самостійної роботи студентів:

1. Скласти план психологічного дослідження музичної (хореографічної) творчості конкретної людини за допомогою методів спостереження, інтерв'ю, аналізу результатів діяльності та експертної оцінки.

2. Визначити основні етичні норми використання методів психологічного дослідження музичної (хореографічної) творчості (Бурлачук Л.Ф. Психодіагностика: Учебн. для вузов. – СПб.: Питер, 2007. – С. 147 – 148.).

Література для підготовки до практично-семінарського заняття № 1 та самостійної роботи студентів:

1. Богоявленская Д.Б. Психология творческих способностей. – М., Академия, 2002. – 320 с.
2. Богоявленская Д.Б. Пути к творчеству. – М.: Знание, 1981. – 96 с.
3. Выготский Л.С. Психология искусства. – М.: Педагогика, 1987. – 344 с.
4. Горальський А. Теорія творчості / Пер. О.Гірко. – Лівів: КАМЕНЯР, 2002. – 144 с.
5. Дружинин В.Н. Психология общих способностей. – СПб.: Питер Ком, 1999. – 368 с.
6. Клепиков О.І., Кучерявий І.Т. Основи творчості особистості: Навч. посібник. – К.: Вища шк., 1996. – 296 с.
7. Лук А. Творчество // Популярная психология: Хрестоматия. – М.: Просвещение, 1990. – С. 175 – 190.
8. Моляко В.А. Психологические проблемы творческой деятельности. – К.: Знание, 1999. – 16 с.
9. Моляко В.О. Психологічна теорія творчості // Обдарована дитина. – 2004. № 6. – С. 2 – 10.
10. Пономарев Я.А. Психология творчества и педагогика. – М.: Педагогика, 1976. – 280 с.
11. Психология творчества // Психология. Учебник для гуманитарных вузов / Под ред. В.Н.Дружинина. – СПб.: Питер, 2007. – С. 589 – 619.
12. Рождественская Н.В. Психология художественного творчества. – СПб, 1995.
13. Роменець В.А. Психологія творчості. Навч. посібн. (2-ге вид.) – К.: Либідь, 2001. – 288 с.
14. Саннікова О.П. Феноменологія особистості. Вибр. психол. праці. – Одеса: СМІЛ, 2003, - 256 с.
15. 100 великих психологов / Авт. – сост. В.Яровицкий. – М.: Вече, 2004. – 432 с.

Додаткова література:

1. Арнаудов М. Психология литературного творчества / Пер. с болг. – М.: Прогресс, 1970.
2. Батищев Г.С. Диалектика творчества. – М.: Наука, 1984.
3. Богоявленская Д.Б. Метод исследования уровней интеллектуальной активности // Вопр. Психол., 1971. - № 1. – С. 144 – 146.
4. Данилюк І.В., Мартинюк В.М. Випробування часом // В.А.Роменець. Психологія творчості. (2-ге вид.). – К.: Либідь, 2001. – С. 17 – 21.
5. Дубравська Д.М. Основи психології: Навч. посібник. – Львів: Світ, 2001. – 280 с.
6. Костюк Г.С. Проблемы психологического мышления // Вопр. психол. – 1982. - № 7. – С. 8 – 15.
7. Левчук Л.Т. Творити світ зі своєї власної глибини // Роменець В.А. Психологія творчості: Навч. посіб. (2-ге вид.). – К.: Либідь, 2001. – С. 3 – 6.
8. Лук А.Н. Проблемы научного творчества // Сер. Науковедение за рубежом. – М., 1983.
9. Ямницький В.М. Психологія життєтворчої активності особистості. Монографія. – Одеса: СВД Черкасов М.П., Рівне: РДГУ, 2004. – 360 с.

Питання для повторення:

1. Що таке творчість?
2. Назвіть та коротко схарактеризуйте основні складові творчості.
3. Покажіть відмінності у розумінні явища творчості філософами та психологами.
4. Назвіть основні проблеми, які досліджує сучасна психологія творчості.
5. Які методи дослідження використовуються у психології творчості?
6. Схарактеризуйте сутність методу моделюючого експерименту. У який спосіб його можна використати для дослідження музичної (хореографічної) творчості?

7. Розкрийте основну мету використання в психології творчості методу розв'язування творчих задач.

8. Що таке тести креативності? Наведіть приклади.

9. Схарактеризуйте метод аналізу результатів діяльності. У який спосіб можна використати його для дослідження музичної (хореографічної) творчості?

10. Які з методів дослідження творчості можна використати при написанні курсової роботи з психології? Обґрунтуйте відповідь.

Тести для самоконтролю:

1. Закінчить фразу: «Творчість – це _____».

2. Бажання самостійно відшукувати інформацію, висувати ідеї, освоювати нові сфери діяльності називається:

А) креативністю; Б) мотивацією самоактуалізації; В) інтелектуальною ініціативою; Г) творчою уявою; Д) творчим мисленням.

3. Чи згодні ви, що метод «креативного поля» було створено В.М.Дружиніним?

А) так; Б) ні.

4. Доповніть наступну фразу: «Розв'язуючи творчі задачі, людина повинна _____»

5. Який з цих методів спрямований на дослідження тексту художнього твору з метою отримання психологічних відомостей про автора:

А) метод тестів; Б) біографічний метод; В) аналіз результатів діяльності?

Тема 1.2. ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ

(конспект лекції)

План:

- 1.2.1. Творчість як особливий вид «економії думки» (О.П.Потебня).
- 1.2.2. Творчість як сукупність рефлексів (В.М.Бехтерєв).
- 1.2.3. Засади наукової творчості (В.І.Вернадський).
- 1.2.4. Концепція художньої творчості Л.С.Виготського.
- 1.2.5. Концепція «креативного поля» Д.Б.Богоявленської.
- 1.2.6. Творчість як взаємодія свідомості та несвідомого (О.Я.Пономарьов).
- 1.2.7. Творчість як результат «когнітивної функціональної надлишковості» (В.М.Дружинін).
- 1.2.8. Творчість як «вище вираження індивідуалізації» (В.А.Роменець).

Основні поняття теми:

«Економія думки», гіпотеза, ідея, індивідуалізація, інтелектуальна активність, інтелектуальна ініціатива, інтенсивність пошукової мотивації, когнітивна функціональна надлишковість, мислений експеримент, надлишковий когнітивний ресурс, рефлексологія, чутливість до побічних утворень, явище

1.2.1. Творчість як особливий вид «економії думки» (О.П.Потебня)

На перетині XIX – XX століття популярності набуває теорія «економії сил мислення» (Е.Мах, Р.Авенаріус). В її контексті творчість розуміється як особливий вид *«економії думки»*. Вельми цікавою у цьому сенсі є концепція, яку розробив О.П.Потебня.

За Потебнею, центральна ланка механізму творчої діяльності – це інтуїція, несвідома робота. Під впливом несвідомого мова «пресує» думку. В мові зберігається більше психічної енергії, ніж потрібно для повсякденного спілкування. Цей залишок витрачається на художню та наукову творчість.

Процес творчості, за Потебнею, складається з трьох стадій: праці, несвідомої роботи та натхнення. Праця наповнює свідомість певним змістом, який потім стає предметом несвідомої роботи. Натхнення – перехід з несвідомої сфери у свідомість готового висновку.

Потебня розглядає також проблеми: 1) геніальності творця; 2) творчої особистості; 3) методу дослідженні творчості. Для нього праця генія – це, насамперед, незвичайна концентрація уваги, величезна чутливість, вміння бачити сутність речей, інтуїція, передбачення. До якостей творчої особистості належать, зокрема, фантазія, небанальність мислення, здатність долати шаблон, оригінальність, суб'єктивність, ерудиція тощо. Метод дослідження творчості – це самоспостереження творця.

У подальшому ідеї Потебні розробляють його учні та послідовники (О.Білецький, О.Веселовський, П.Енгельмайєр, Е.Кагаров, І.Лапшин, Д.Овсянико-Куліковський, Т.Райнов, С.Франк, та ін.).

1.2.2. Творчість як сукупність рефлексів (В.М.Бехтерєв)

В.М.Бехтерєв трактує творчість з позицій *рефлексології* (психологічна концепція, що розглядає індивідуальну і групову психіку як сукупність співставлених рефлексів). Творча ситуація, за Бехтерєвим, це подразник. Творчість – реакція на нього, яка містить певну сукупність рефлексів. Подразник збуджує рефлекс зосередження, той викликає мимічно-соматичний рефлекс. Як результат підвищується тонус організму, збуджується діяльність мозку.

В мозку утворюється домінанта, яка притягує до себе збудження від інших зон. Навколо домінанти концентрується увесь необхідний для розв'язання проблеми матеріал минулого досвіду. Він проходить відбір, аналіз, синтез. Одночасно процеси, які не мають відношення до подразника, гальмуються. Для успішної творчості необхідні відповідна обдарованість та виховання /цит. за Пономарьов, 1976/.

1.2.3. Засади наукової творчості (В.І.Вернадський)

В.І.Вернадський аналізує засади наукової творчості, вивчає питання її продуктивності. Він вважає, що головними умовами успішності творчого пошуку в науці є детальний аналіз фактів, вміння бачити за частковим загальне, не обмежуватися описом *явища* (вияв чогось, подія, випадок), а глибоко досліджувати його сутність та зв'язки з іншими явищами, простежувати історію *ідей* (мисленнєві образи, поняття), збирати якомога більший матеріал щодо предмету дослідження з літературних джерел, читати оригінали, вивчати загальні закономірності наукового пізнання, пов'язувати науку з іншими галузями, життям суспільства, не тільки розв'язувати проблеми але й знаходити нові /Там само/.

1.2.4. Концепція художньої творчості Л.С.Виготського

Л.С.Виготський створює засади психології мистецтва. На його думку, психологія повинна «захопити» людину в процесі творчості, дослідити як митець реалізує себе у творчості, мистецтві. Однак, для цього не потрібно «підглядати» за автором, або «підслуховувати» як він творить, достатньо зробити психологічний аналіз його творів.

Виготський досліджує художні твори, вирішуючи у такий спосіб дві взаємопов'язані задачі: 1) здійснити «об'єктивний» аналіз літературних текстів; 2) здійснити аналіз емоцій, які виникають у людей, в процесі їхнього сприймання. Він розробляє проблеми психології читача та психологічного впливу мистецтва.

Основною одиницею психології мистецтва Виготський вважає естетичну *реакцію*, яка створюється «особливою побудовою літературного тексту». Це «чиста» реакція. Її можна отримати тільки сприймаючи певний художній твір, оскільки вона «закладена» у його тексті, а не виходить із думок, вражень, потягів сприймаючого, які не мають до тексту прямого відношення /Виготський, 1987/.

1.2.5. Концепція «креативного поля» (Д.Б.Богоявленська)

Д.Б.Богоявленська розробляє концепцію «креативного поля». Вона виокремлює особливу «одиницю» аналізу творчості. Це *інтелектуальна*

активність – феномен, що поєднує у собі інтелектуальні (розумові здібності) та не інтелектуальні (особистісні, мотиваційні) чинники розумової діяльності, але не зводиться до них.

Творчість – функція інтелекту, опосередкованого мотиваційною структурою, яка або гальмує, або стимулює його прояви. Проявом інтелектуальної активності є *інтелектуальна ініціатива*, під якою розуміється продовження розумової діяльності «за межами потрібного». При цьому ідеться не лише про продовження розумової роботи, а про пізнавальну діяльність, що виходить за межі «практичної необхідності», «надситуативну» активність.

Для вивчення інтелектуальної активності розроблено «метод креативного поля», який дозволяє розподілити досліджуваних по трьох рівнях інтелектуальної активності: стимульно-продуктивному (відповідає прийняттю і продуктивному розв'язанню задач в межах раніше поставлених проблем, коли людина притримується вже знайденого способу дії, не намагаючись удосконалити його), евристичному (відповідає відкриттю нових закономірностей емпіричним шляхом, коли людина проявляє певну ініціативу, але та має лише ситуативний характер), креативному (відповідає теоретичним відкриттям, коли людина намагається побудувати теорію, яка пояснює факти, ставить нову наукову проблему) /Богоявленська, 1981, 2002/.

1.2.6. Творчість як взаємодія свідомості та несвідомого (О.Я.Пономарьов)

О.Я.Пономарьов вважає, що творчість базується на взаємодії двох сигнальних систем, які утворюють певну єдність в межах творчого процесу. Фактори першої сигнальної системи (образи) безпосередньо пов'язані з інтуїцією. Це імпульсивність, неусвідомленість творчих дій, їхня мимовільність. Фактори другої сигнальної системи (слова) плекають логічне мислення. Ідеться про рефлексивність, довільність, усвідомленість.

Інтуїція, за Пономарьовим – це нижчий щабель інтелектуальної сфери, а логічне мислення – вищий. Вони взаємопов'язані: в процесі творчості має місце перехід з рівня на рівень.

Творча проблема формулюється на вищому, а розв'язується переважно на нижчому рівні. Взаємодія цих рівнів породжує нове знання (продукт творчості). Він не може бути отриманий лише за допомогою логічного висновку, а передбачає використання інтуїції. Запорукою успішності розв'язання творчих задач є здатність діяти «в розумі», тобто високий інтелект.

Креативність, за Пономарьовим, тісно пов'язана з двома властивостями особистості: *інтенсивністю пошукової мотивації* та *чутливістю до побічних утворень*, що виникають у процесі мислення /Пономарьов, 1976, 1988/.

1.2.7. Творчість як результат «когнітивної функціональної надлишковості» (В.М.Дружинін)

В.М.Дружинін розробляє концепцію *«когнітивної функціональної надлишковості» (КФН)*. Нормальна людина, за Дружиніним, відрізняється від тварин *надлишковим когнітивним ресурсом*, тобто, її інтелектуальні можливості дещо переважають адаптаційні вимоги навколишнього середовища. Можливості для творчості виникають лише тоді, коли людина «випадає з потоку розв'язання задач на адаптацію».

У процесі розвитку культури та цивілізації вимоги адаптації стають менш суворими. Сучасна людина захищена від «небезпечних» проявів природи «надлишком» досягнень культури. Однак, із різних причин цей надлишок, а також кількість людей, які можуть успішно займатися творчістю або хоча б розуміти її результати (винаходи, теорії, відкриття), неухильно зменшуються.

Водночас, чим нижча КФН, тим більш адаптованою та задоволеною життям мусить почуватися людина. Найбільш соціально адаптованими та професійно успішними є особи із середнім (або трохи вище середнього) інтелектом, а також із низьким інтелектом і навіть з помірною олігофренією. Найменш задоволені життям люди з високим та надвисоким інтелектом /Дружинін, 1999/.

1.2.8. Творчість як «вище вираження індивідуалізації» (В.А.Роменець)

В.А.Роменець вважає, що в творчості і саме завдяки їй відбувається вияв людської індивідуальності, вона є універсальним засобом самопізнання та саморозвитку особистості. У творчій діяльності, творчій думці людина знаходить «вище вираження своєї *індивідуалізації*».

Творцем справжніх художніх цінностей, за Роменцем, можна вважати того, хто, спираючись на об'єктивні закономірності явищ дійсності, вміє відтворювати їх з «неповторною індивідуалізацією». Це стосується не тільки художньої, але також наукової й технічної творчості.

Творчість – це виробництво певного «оригінального продукту для комунікаційної мети», при цьому, оригінальність і комунікація стосуються будь-якого виду творчості. Грані, що розділяють наукову і художню творчість, є дуже умовними. Усім видам творчості – технічній, художній, науковій – насамперед властиві дві взаємопов'язані форми вираження: побудова *гіпотези* і проведення відповідного *мисленого експерименту*. Однак, в науці та мистецтві обидві форми мають певну специфіку.

Досліджуючи творчий процес, зазначає Роменець, не можна задовольнятися вивченням мислення, оскільки у творчості воно є вторинним чинником по відношенню до фантазії (уяви) та інтуїції. Спочатку уява творче зближує два різнорідних явища, а лише потім мислення «аргументує» отриманий результат. На відміну від логічного мислення фантазія «за одну мить може відтворити предмет як у його структурній цілісності, так і у сукупності деталей...». Крім того, часто «творча знахідка приходиться до людини зненацька», завдяки інтуїції, і не є безпосереднім результатом розмірковування /Роменець, 2001/.

План практично-семінарського заняття № 2 «Концепції творчості у вітчизняній психології»

Питання до опрацювання:

1	Концепція В.М.Бехтерева (творчий процес як сукупність рефлексів)
2	Концепція В.І.Вернадського (заходи наукової творчості)

3	Концепція О.Я.Пономарьова (творчість як взаємодія свідомості та несвідомого)
4	Концепція Д.Б.Богоявленської (творчість як «надситуативна» активність)
5	Концепція В.М.Дружиніна (творчість як «надлишковий когнітивний ресурс»)
6	Концепція творчості В.А.Роменця (творчість як головний чинник індивідуалізації).

Завдання для самостійної роботи студентів:

1. Порівняти зміст концепцій творчості О.П.Потебні та В.М.Дружиніна.
2. Скласти короткі довідки про наукову творчість В.М.Бехтерева та Л.С.Виготського (100 великих психологов / Авт. – сост. В.Яровицкий. – М.: Вече, 2004, С. 16 – 20; 36 – 39).

Література для підготовки до практичного заняття № 2 та самостійної роботи студентів:

1. Богоявленская Д.Б. Пути к творчеству. – М.: Знание, 1981. – 96 с.
2. Выготский Л.С. Психология искусства. – М.: Педагогика, 1987. – 344 с.
3. Горальський А. Теорія творчості / Пер. О.Гірко. – Львов: КАМЕНЯР, 2002. – 144 с.
4. Дружинин В.Н. Психология общих способностей. СПб.: Питер Ком, 1999. – 368 с.
- 5 Популярная психология: Хрестоматия. – М.: Просвещение, 1990. – С. 175 – 190.
- 6 Психология творчества / Под ред. Я.А.Пономарева. – М.: Наука, 1990. – 294 с.
7. Психология творчества // Психология. Учебник для гуманитарных вузов / Под ред. В.Н. Дружинина. – СПб.: Питер, 2007. – С. 589 – 619.
8. Психология художественного творчества: Хрестоматия / Сост. К.В. Сельченко. – Мн.: Харвест, 2003.

9. Рождественская Н.В. Психология художественного творчества. – СПб.: Питер, 1995.

10. Роменець В.А. Психологія творчості. Навч. посіб. (2-ге вид.). – К.: Либідь, 2001. – 288 с.

Додаткова література:

1. Богоявленская Д.Б. Интеллектуальная активность как проблема творчества. – Ростов-на-Дону, 1983. – 176 с.

2. Дубравська Д.М. Основи психології; Навч. посіб. – Львів: Світ, 2001. – 280 с.

3. Маноха І.П. Творчість, досліджена творцем // В.А.Роменець. психологія творчості (2-ге вид.). К.: Либідь, 2001, - С. 6 – 16.

4. Парандовский Я. Алхимия слова. – М.: Правда, 1990. – 651 с.

5. Пономарев Я.А. Психология творчества // Тенденции развития психологической науки. – М., 1988. – С. 21 – 25.

7. Охорович Юлиан Леопольд // 100 великих психологов / Авт. – сост. В.Яровицкий. – М.: Вече, 2004. – С. 91 – 95.

Питання для повторення:

1. З яких стадій (за О.П.Потебнею) складається процес творчості?

2. Як розуміє творчість В.М.Бехтерев? Чи згодні Ви з ним? Чому?

3. Які поради для написання курсової роботи з психології дає В.І.Вернадський в своїй концепції наукової творчості?

4. Поясніть, яку роль в дослідженні творчості митця (за Л.С.Виготським) відіграє текст його твору.

5. Назвіть рівні інтелектуальної активності (за Д.Б.Богоявленською). До якого з них належите Ви?

6. Розкрийте роль свідомості та несвідомого у творчому процесі (за О.Я.Пономарьовим).

7. Поясніть явище «когнітивної функціональної надлишковості» (за В.М.Дружиніним) ?

8. В.А.Роменець вважає, що творчість – це «вище вираження індивідуалізації». Як Ви це розумієте?

Тести для самоконтролю:

1. Думку про творчість як сукупність рефлексів було висловлено:

А) В.М.Бехтерєвим; Б) В.І.Вернадським; В) Л.С.Виготським; Г) Д.Б.Богоявленською;

2. Доповніть речення, в якому висловлена думка Л.С.Виготського: «Психологія мистецтва повинна _____».

3. Інтелектуальна ініціатива (за Д.Б.Богоявленською) це:

А) вдала спроба розв'язати тест інтелекту; Б) намагання якомога краще підготуватися до розумової роботи; В) продовження розумової діяльності за межами потрібного.

4. В.М.Дружиніні вважає, що з огляду на творчість нормальна людина відрізняється від тварин:

А) наявністю руки як інструменту пізнання; Б) надлишковим когнітивним ресурсом; В) здатністю до прямоходіння ?

5. Заповніть пропуски у висловлюванні В.А.Роменця: «_____ за одну мить може відтворити _____ у сукупності деталей».

Тема 1.3. ДОСЛІДЖЕННЯ ТВОРЧОСТІ В ЗАРУБІЖНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

(конспект лекції)

План:

- 1.3.1. Творчість як сублімація (З.Фройд).
- 1.3.2. Творчість як прояв архетипів (К.Г.Юнг).
- 1.3.3. Творчість як самоактуалізація особистості(А.Маслоу).
- 1.3.4. «Дивергентне мислення» як основа творчості (Дж.Гілфорд).
- 1.3.5. Творчість як «інвестування ідей» (Р.Стернберг).
- 1.3.6. Компоненти і умови творчої діяльності (Л.Терстоун).

Основні поняття теми:

Архетипи, дивергентне мислення, катарсис, колективне несвідоме, конвергентне мислення, психоаналіз, сублімація, символи, самоактуалізація, «теорія інвестування»

1.3.1. Творчість як сублімація (З.Фройд)

З.Фройд є засновником класичного *психоаналізу*, психологічної теорії, яка стверджує, що поведінка людини визначається не тільки і не стільки свідомістю, скільки несвідомим. Психоаналіз, зокрема, намагається дістатися його глибинного змісту, який потайки, у викривленому, символічному вигляді, виявляє себе у творах мистецтва.

За Фройдом, енергетичний резерв несвідомого складають таємні бажання влади, грошей, слави, любові, нереалізовані потяги, незадоволені та витіснені зі свідомості переживання, які зазвичай суперечать моральним, культурним та іншим нормам (збочене, злочинне, ганебне, відкинуте, тощо). Завдяки захисному механізму *сублімації* (здатності реалізовувати сексуальну або агресивну енергію у формі соціально прийнятної поведінки) вони «розряджаються» у продуктах творчості (танці, живопис, музика тощо). Мистецтво маскує їх естетичною формою.

Створюючи художній твір, в якому заборонене, «обманюючи» цензуру свідомості, виражає себе у прийнятній формі художніх образів, автор вивільняє індивідуальне несвідоме, уникаючи внутрішнього конфлікту. Тому твори мистецтва є вельми егоцентричними: головні герої являють собою проєкції авторів.

Створена форма, у свою чергу, «заманює та обманює» читача або глядача. Той вважає, що насолоджується саме нею (попередня насолода), хоча дійсна причина його задоволення (реальна насолода) в іншому: ідентифікуючи себе з образами твору, він подібно до автора позбавляється від витіснених переживань, думок, потягів, які можуть призвести до психічних розладів.

За Фройдом, індивідуальне несвідоме є найбільш «творчою» частиною психіки. Художня творчість, як його прояв, посідає місце між сновидами та неврозом. Її плекає той самий внутрішній конфлікт, який вже «перезрів для сновидінь», але ще не став патогенним. Таким чином, люди мистецтва – це «лікарі», які рятують себе та інших від неврозів. Із цим пов'язане явище *катарсису* (термін Аристотеля): емоційне потрясіння й очищення, яке переживає людина, сприймаючи художні твори, театральні вистави тощо.

Наприклад, подібний вплив на глядача мають давньогрецькі трагедії.

Мотивація творчості дорослих, зауважує Фройд, зумовлена переходом від гри, як форми прояву несвідомого, якою людина насолоджувалася в дитинстві, до іншої його форми – марення. Дитина перестає грати, але вона не може відмовитися від насолоди, яку приносила гра. Гру дорослим замінюють марення, частіше за все еротичні. Поет, за словами Фрейда, є подібним до дитина, яка грається. Він створює світ, до якого ставиться дуже серйозно, водночас відокремлюючи його від дійсності. /Фройд, 1990/.

1.3.2. Творчість як прояв архетипів (К.Г.Юнг)

К.Г.Юнг, засновник аналітичної психології, вважав творчість «поза особистісним людським процесом», в якому людина виступає як носій «несвідомо діючої душі людства» або *колективного несвідомого*. Творчість є виявленням

закарбованих у ньому *архетипів* (грецьк. - «arche» - «початок», «typos» - «образ») – уроджених ідей, образів, зразків поведінки, мислення, світосприйняття. Зберігаючись у пам'яті людей, архетипи переходять з покоління в покоління.

Творчий процес або «автономний творчий комплекс», за Юнгом, сприяє «несвідомому оживленню» архетипів. Серед них «бог», «герой», «мати», «дитина», «мудрець» та ін. Архетипи пов'язані з найважливішими життєвими явищами (народження, смерть, любов, тощо) і у свій спосіб представлені в різних видах і жанрах мистецтва, зокрема, в легендах і міфах. Образи і сюжети міфологічних епосів різних народів повторюються. Це, на думку Юнга, свідчить про спільність «колективного несвідомого» людства. Архетипи виявляються в різноманітних *символах* (образах, умовних знаках певних понять, явищ, ідей тощо).

Наприклад, символом архетипу «тінь» (темний, тваринний, аморальний бік людської особистості) є Сатана. Втім, як зазначав Юнг, у «тіні» є й позитивні властивості. Це джерело життєвої сили, спонтанності та творчості /Юнг, 1997/.

1.3.3. Творчість як самоактуалізація особистості (А.Маслоу)

А.Маслоу є фундатором концепції самоактуалізації. Він вважає, що *самоактуалізація* (намагання людини виявити і максимально реалізувати можливості власної особистості) – основна природна потреба людини, мета її життя. Самоактуалізація – це бажання «стати усім, чим можливо», потреба у самовдосконаленні. На цьому складному шляху людина постійно переживає «страх невизначеності та відповідальності», але тільки самоактуалізація забезпечує їй повноцінне життя.

Намагання якомога повніше реалізувати потенціал власних можливостей спонукає людину до творчості, психологічну основу якої становить мотивація самоактуалізації. Особи, що намагаються «актуалізувати себе», до всього у житті ставляться творчо, мають творчі здібності. Ці здібності плекають особливий вид сприймання, який дозволяє людині жити скоріш у «конкретному, реальному світі природи», ніж в його абстрактному, словесному віддзеркаленні.

Маслоу виокремлює дві стадії творчості: первинну й вторинну. Первинну стадію характеризують імпровізація й натхнення. На цій стадії людиною керують інтенсивні емоційні переживання, інтерес, збудження. Вторинна стадія – розробка або розвиток первинної (наприклад, думки, яка з’явилася в момент сильного збудження). Ця стадія потребує самодисципліни і тяжкої наполегливої праці. Є багато людей, які здатні до натхнення на першій стадії, але існує зовсім небагато людей, які спроможні втілити його матеріально.

Втім, зазначає Маслоу, матеріальний результат для людини, що «актуалізує себе», є вторинним. Її творчість – спонтанна, безневинна, невимушена, розкута, експресивна, вільна від стереотипів і кліше. Головне в ній – розвиток особистості, її емоції та інтереси, а не можливі матеріальні досягнення.

Психічно здорова людина, вважає Маслоу, - це щаслива людина, яка живе в гармонії із собою, не відчуває внутрішнього розладу, захищається, однак першою не нападає, любить навколишній світ, людей і творчо працює, реалізуючи власні здібності. Нажаль, особистості, що досягли граничної самоактуалізації, за даними дослідника, становлять лише біля 1% людства. Він пояснює це тим, що більшість людей з різних причин «побоюються реалізовувати себе» /Маслоу, 2003/.

1.3.4. «Дивергентне мислення» як основа творчості (Дж.Гілфорд)

Дж.Гілфорд розробляє концепцію творчості, в основі якої ідея так званого дивергентного мислення (від англ. «to diverge» – «розходитися»). *Дивергентне мислення* є «тип мислення, який рухається у різних напрямках». Це варіативний пошук максимальної кількості («віяла») різноманітних вирішень певної проблеми, кожне з яких є «правильним» і тому має право на існування.

Прикладом використання дивергентного мислення може бути розв’язання задачі на «незвичайне використання предметів», коли людина мусить запропонувати якомога більше варіантів використання звичайних ключів, цеглин, канцелярських скріпок тощо.

На відміну від дивергентного *конвергентне мислення* (від англ. «to converge» – «збігатися в одній точці») спрямоване на пошук єдиного

«правильного» варіанту розв'язання задачі, обумовленого наявними фактами, і використовується, зокрема, для виконання стандартних тестів інтелекту.

Дивергентне мислення, за Гілфордом, менш ніж конвергентне обумовлене наявними фактами, дозволяє вільно змінювати шляхи розв'язання задачі і отримувати неочікувані висновки і результати. Його успішність пов'язана з наявністю у людини низки розумових здібностей:

1. Знаходити та ставити проблеми.
2. Виробляти різноманітні ідеї (гнучкість).
3. Генерувати велику кількість ідей (продуктивність).
4. Нестандартно відповідати на подразники (оригінальність).
5. Вдосконалювати об'єкти, додаючи деталі.
6. Розв'язувати проблеми (володіти розумовим аналізом, синтезом тощо)

/цит. за Богоявленською, 1981/.

Співавтором означеної концепції є Е.Торренс.

1.3.5. Творчість як «інвестування ідей» (Р.Стернберг)

Для пояснення особливостей поведінки креативної особистості (креатива) Р.Стернберг висуває *«теорію інвестування»*. Творча людина, на його думку, намагається і здатна «купувати ідеї за низькою ціною, а продавати за високою». Купувати за низькою ціною – означає мати справу з невідомими, невизнаними або мало популярними ідеями. Завдання полягає в тому, щоб правильно оцінити потенціал їхнього розвитку і можливий попит.

Творча людина всупереч опору з боку середовища, нерозумінню та неприйняттю все ж наполягає на певних ідеях і кінець кінцем «продає їх за високу ціну». Стернберг вважає, що людина може не реалізувати свій творчий потенціал у двох випадках:

- 1) якщо вона пропонує ідеї передчасно;
- 2) якщо вона не пропонує їх занадто довго і тоді вони стають очевидними і «старіють».

За Стернбергом, творчі прояви детерміновані шістьма головними чинникам:

1) інтелектом як здібністю; 2) знаннями; 3) стилем мислення; 4) індивідуальними рисами; 5) мотивацією; 6) зовнішнім середовищем /цит. за Дружиніним, 1999/.

1.3.6. Компоненти і умови творчої діяльності (Л.Терстоун)

Л.Терстоун виокремлює різні компоненти творчої діяльності (здатність швидко засвоювати та формулювати ідеї, індуктивне мислення, деякі особливості сприйняття та інші), досліджує роль в творчому процесі особистісних факторів і передусім темпераменту творця. Терстоун доходить висновку, що успішна творчість стимулюється скоріше чутливістю до нових ідей, ніж їхньою критикою, а подібні ідеї з'являються під час релаксації, розкиданості, а не концентрації уваги на розв'язанні творчої задачі /цит. за Пономарьовим, 1976/.

За час свого існування психології творчості, спромоглася сформулювати предмет дослідження, окреслити коло питань, які підлягають вивченню (творчість як процес, ознаки творчої особистості, проблема творчих здібностей та інші), розробити цікаві концепції, що пояснюють складні психологічні феномени, пов'язані з творчістю. Однак, визначилися і певні проблеми.

По-перше, психологія творчості поділяє долю більшості інших галузей психології: чим більшим є обсяг відповідних наукових досліджень, чим ширшою їхня тематика, тим більш суперечливими стають погляди науковців на цей феномен.

По-друге, сучасна психологія накопичила велику кількість наукових фактів, апріорних (умоглядних, не заснованих на досвіді) та емпіричних (заснованих на досвіді) концепцій творчості, але не спромоглася узагальнити їх в межах універсальної теорії.

По-третє, вивчення творчості, нажаль, не є пріоритетним напрямком наукових досліджень.

Наприклад, у США, країні, яка є безумовним лідером у галузі психології творчості, за останні кілька десятиліть лише біля 0.5 % психологічних публікацій було присвячено проблемам творчості /Дружинін, 1999/.

План практично-семінарського заняття № 3 «Концепції творчості в зарубіжній психології»

Питання для опрацювання:

1	Концепція З.Фрейда (творчість як сублимація)
2	Концепція К.Юнга (творчість як прояв архетипів)
3	Концепція Дж.Гілфорда та Е.Торренса (дивергентне мислення)
4	Концепція А.Маслоу (творчість як самоактуалізація особистості)
5	Концепція Л.Терстоуна (компоненти та умови творчості)
6	Концепція Р.Стернберга (творчість як «інвестування ідей»)

Завдання для самостійної роботи студентів

1. Порівняти зміст концепцій творчості З.Фрейда та А.Маслоу.
2. Скласти короткі довідки про наукову творчість Ч.Ломброзо, А.Маслоу, З.Фрейда та К.Юнга (100 великих психологов / Авт. – сост. В.Яровицкий. – М.: Вече, 2004. – С. 280 – 283; 292 – 295; 384 – 389; 419 – 423).

Література для підготовки до практичного заняття № 3 та самостійної роботи студентів

1. Дружинин В.Н. Психология общих способностей. – СПб.: Питер Ком, 1999. – 368 с.
2. Выготский Л.С. Психология искусства. – М.: Педагогика, 1987, 344 с.
3. Маслоу А. Мотивация и личность. – СПб.: Питер, 2003. – 352 с.
4. Психология творчества // Психология. Ученик для гуманитарных вузов / Под ред. В.Н.Дружинина. – СПб.: Питер, 2007. – С. 589 – 619.
5. Психология художественного творчества: Хрестоматия / Сост. К.В.Сельченко. – Мн.: Харвест, 2003. – С. 5 – 22.
6. 100 великих психологов / Авт. – сост. В.Яровицкий. – М.: Вече, 2004. – 432 с.
7. Фрейд З. Психология бессознательного. М.: Просвещение, 1990. – 448 с.
8. Юнг К. Алхимия снов / Пер. с англ.. СЕМИРЫ. СПб.: Тимошка, 1997. – 352 с.

Додаткова література:

1. Богоявленская Д.Б. Пути к творчеству. – М.: Знание. – 1981. – 96 с.
2. Ильин Е.П. Психология творчества, креативности, одаренности. – СПб.: 2009. – 448 с.
3. Ломброзо Ч. Гениальность и помешательство. – М.: Изд-во ТПО ТАМП, 1990. – 252 с.
4. Парандовский Я. Алхимия слова. – М.: Правда, 1990. – 651 с.
5. Рождественская Н.В. Психология художественного творчества. – СПб., 1995.
6. Солсо Р. Когнитивная психология. СПб.: Питер, 2002. – 592 с.

Питання для повторення:

1. Що на думку З.Фрейда плекає творчість? Як Ви розумієте явище «катарсису»?
2. Що таке «архетипи»? Покажіть як (за К.Юнгом) вони проявляють себе в мистецтві.
3. Розкрийте зміст поняття «самоактуалізація» (за А.Маслоу).
4. Чим (за Дж.Гілфордом) «дивергентне» мислення відрізняється від «конвергентного»?
5. Чи згодні Ви з Р.Стернбергом, що творчість можна розглядати як процес «інвестування ідей»? Обґрунтуйте свою позицію.
6. Поясніть тезу Л.Терстоуна, що успішна творчість стимулюється передусім чутливістю до нових ідей. Чи можна віднести її до музичної та хореографічної творчості?

Тести для самоконтролю:

1. Сублімація (за З.Фрейдом) – це _____.
2. Бажання «стати усім, чим можливо» (за А.Маслоу) це:
 - А) самооцінка; Б) самосвідомість; В) самоактуалізація; Г) самоствердження;
 - Д) самоконтроль.
3. Автором терміну «дивергентне мислення» є

А) З.Фрейд; Б) К.Юнг; В) Дж. Гілфорд; Г) Р.Стернберг; Д) Л.Терстоун

4. Заповніть пропуски у висловлюванні Л.Терстоуна: «Успішна _____ стимулюється скоріше _____, ніж їхньою критикою».

5. Чи згодні Ви, що концепція творчості, як «інвестування ідей», належить К.Юнгу?

А) так; Б) ні.

Тема 1.4. ТВОРЧИЙ ПРОЦЕС

(конспект лекції)

План:

- 1.4.1. Поняття про природу творчості.
- 1.4.2. Види та рівні творчості.
- 1.4.3. Проблема мотивації творчості.
- 1.4.4. Роль у творчості емоцій та почуттів.
- 1.4.5. Перетворювальна поведінка і творча діяльність особистості.
- 1.4.6. Творчий акт (ознаки, схема, етапи).

Основні поняття теми

Адаптивна поведінка, види творчості, емоційна активація мозку, емоційність, емоція, емпатія, почуття, інкубація, мотивація самоактуалізації, онтогенез, осявання, перетворювальна поведінка, предметна діяльність, природа творчості, реактивна поведінка, рівні творчості, руйнівна поведінка, творчий акт, творча діяльність, творча поведінка, «технологія творчості», філогенез, цілеспрямована поведінка

1.4.1. Поняття про природу творчості

Історія творчості, як процесу створення нових матеріальних і духовних продуктів, пов'язана з особливостями розвитку людства в онтогенезі. Сучасна наука не має єдиного пояснення означеного феномену. Але існує низка концепцій і гіпотез, автори яких намагаються пояснити причини та механізми виникнення творчості (А.Бергсон, Л.С.Виготський, В.Дільтей, З.Фройд, К.Юнг та ін.). Цікаву версію виникнення творчості у **філогенезі** (зміни психіки в процесі біологічної еволюції) пропонує В.М.Вільчек.

За Вільчеком, природа забирає в людини «інстинктивну видову програму діяльності», але наділяє її здібністю «наслідувати зразок». Зразком для людини були тварини, які мали видову програму й значно переважали людей за пристосованістю до середовища. Людина наслідує тварин, обожнює їх (тотем).

Пошук зразка, який можна наслідувати, поступово стає її базовою потребою. Цей пошук – перший крок до творчості /Вільчек, 1989/.

Намагаючись пристосуватися до оточуючого середовища, люди примушені були важко працювати (за Фройдом, праця – це «прокляття людства»!). Але в процесі праці також розвивався і людський інтелект, виникали різні корисні винаходи, які могли зробити працю менш тяжкою і більш продуктивною. Так виникає технічна творчість.

Мимоволі фіксуючи за допомогою спостереження дію тих чи інших законів природи, люди створили засади наукової творчості. Вони склали музику, наслідуючи співи птахів, перетворювали на танок свої трудові та ритуальні дії, робили малюнки на скелях, зображуючи сцени з власного життя. У такий спосіб було започатковано художню творчість.

У первісному суспільстві творчість має синкретичний, тобто, невіддільний від практичних життєвих справ, характер. Під час розпаду первісного і становлення рабовласницького суспільства, вона виділяється в окрему діяльність, набуває самодостатнього характеру.

Творчість в *онтогенезі* (розвиток психіки конкретної людини протягом її життя) загалом повторює філогенетичний сценарій. Дитина спочатку наслідує дорослих і тільки потім переходить до самостійної творчої діяльності, обирає її характер (науковий, технічний, художній тощо).

1.4.2. Види та рівні творчості

Виходячи з визначення творчості як «процесу створення, відкриття чогось нового, раніше невідомого» для конкретної людини, В.О.Моляко виокремлює наступні її *види*:

1. Наукова. Пов'язана з діяльністю людини у царині математики, фізики, хімії.
2. Технічна. Спрямована на створення нових машин, приладів, деталей, змінення їхніх функцій. До неї належать: винахідництво, конструювання,

архітектура, художнє конструювання приладів і раціоналізація процесів, пов'язаних із технікою.

3. Літературна, музична та художня. Пов'язана зі створенням нових творів в кожній з цих галузей.

4. Ігрова. Спрямована на участь людини у грі, яка потребує змін, нововведень, відгадок, знаходження результату (від дитячої гри до гри актора).

5. Навчальна. Всі види навчальної діяльності, коли засвоюються нові знання, розв'язуються нові задачі і ця діяльність має організований характер (дитсадок, школа, інститут, курси тощо).

6. Управлінська. Спрямована на керування колективом у процесі виконання корисної роботи. Має на меті творення.

7. Військова. Також спрямована на керування колективом але у підсумку має на меті знищення.

8. Побутова («домашня»). Пов'язана з вихованням дітей, розподіленням бюджету, приготуванням їжі, організацією відпочинку тощо.

9. Ситуативна («життєва»). Пов'язана з розв'язанням задач, що виникають перед людиною поза місцем роботи або домом. Це, наприклад, задача переходу через майдан, де багато транспорту.

10. Комунікативна. Передбачає розв'язання творчих задач, що виникають в різних видах міжособистісного спілкування.

У реальному житті людина має справу не с «чистими» видами творчості, а з їхньою певною комбінацією. Так, вчителю потрібно творити не тільки в комунікативній галузі, але також виконувати складні управлінські функції, приймати рішення в непростих життєвих ситуаціях /Моляко, 1983/.

За рівнем принципової новизни результату М.Л.Смульсон виокремлює чотири *рівні* творчості:

- перший (найвищий) характеризує процес творчості, який призводить до результату, принципово нового для всього людства;
- другий – для досить великого кола людей (певна країна);
- третій – для обмеженого кола (завод, галузь виробництва);

- четвертий – для конкретної людини /Смульсон, 2001/.

Наприклад, творче досягнення однієї людини – це доказ надскладної теореми, яку упродовж тривалого часу не могли здолати кращі математики світу, другої – розв’язання нової для себе головоломки, яку успішно здолали тисячі попередників.

1.4.3. Проблема мотивації творчості

На думку низки психологів (Д.Б.Богоявленська, А.Маслоу та ін.) вирішальну роль у виникненні та перебігу творчого процесу відіграють мотивація, цінності, певні риси особистості (активність, незалежність, нонконформізм тощо). За ствердженням Маслоу, креативність – це творча направленість, уроджено притаманна всім, але втрачена більшістю під впливом середовища /Маслоу, 2003/.

Головне в творчості не зовнішня, а внутрішня активність, спрямована на створення «ідеалу», образу «іншої реальності», яка може зовсім не нагадувати існуючу. У такий спосіб задовольняється потреба митця у гармонії: її немає в житті, але її можна створити в музиці, танці або математичній формулі. Важливу роль у розумінні джерел, що плекають творчу активність особистості, відіграє визначення домінуючого для неї виду мотивації творчості.

Відомо, що до творчості можуть спонукати різні мотиви. Деякі вчені, зазначає А.Ейнштейн, займаються наукою «з гордим почуттям власної інтелектуальної переваги», для них вона «спорт, який дає повноту життя, задовольняє честолюбство». Інших цікавлять виключно «утилітарні цілі». Але є невелика кількість людей, для яких наука, є самодостатньою цінністю /Ейнштейн, 1965/. До них він відносить, зокрема, видатного німецького фізика М.Планка.

В мистецтві цікавий приклад подібного ставлення до творчості показали у свій час члени славетного британського рок-гурту «Пінк Флойд», які сміливо експериментували на сцені, незважаючи на те, що ці експерименти спричиняли суттєві фінансові збитки.

На думку Д.Б.Богоявленської, головний бар'єр на шляху до справжньої творчості – деформація мотиваційної структури особистості, коли орієнтація на успіх як «абсолютну та єдину цінність» призводить до збіднення творчої діяльності. Навпаки, ставлення до останньої як до самостійної цінності, до того ж, винятково значущою для особистості, забезпечує високий рівень творчості /Богоявленська, 1981/.

Наприклад, як писав Б.Пастернак: «Цель творчества – самоотдача, а не шумиха, не успех...». Тому провідною у творчості є *мотивація самоактуалізації*, коли людина передусім намагається реалізувати себе як особистість.

Водночас мотивація досягнень, змагальна мотивація, мотивація соціального схвалення блокують самоактуалізацію особистості, ускладнюють прояви її творчих можливостей /Дружинін, 1999/. Однак, і ці види мотивації можуть бути корисними на етапі «входження» людини у справжню творчість.

Наприклад, за результатами аналізу самозвітів вчених, які стали лауреатами Нобелівської премії, встановлено, що на початковому етапі наукової роботи для багатьох з них провідною була зовнішня мотивація наукової діяльності (гроші, кар'єра, слава), але поступово цікавість до самих досліджень ставала все більш значущим чинником.

1.4.4. Роль у творчості емоцій та почуттів

Емоційні переживання відіграють особливу роль у творчості. Доведено, що вона може бути успішною лише за умови *емоційної активації мозку* (Тихомиров, 1984), подібний стан, супроводжує наукові відкриття, написання літературних творів, креативне спілкування тощо. Дослідники, виявили стимулюючий вплив позитивних емоцій (радості) на креативність та її продукти. Однак, емоції та почуття можуть і перешкоджати творчості, негативно позначатися на результатах творчої роботи. Це, зокрема, стосується страху, який часто-густо заважає розвитку та реалізації творчого потенціалу людини.

Наприклад, згадаймо висловлювання Е.Канта: «Треба мати мужність, щоб користуватися власними здібностями».

Справжній творець повинен мати розвинену сферу почуттів. Факти, події, образи, які містять в собі художні твори, можуть викликати відповідну емоційну реакцію читачів, слухачів, глядачів лише в тому випадку, коли самі автори переживали подібні стани.

Наприклад, О.Роден вважав, що перш ніж, «копія того, що бачить художник, пройде через його руку, вона повинна пройти через його серце». К.Бах (син великого композитора) писав, що музикант не може хвилювати людей, якщо сам він не схвилюваний (цит. за Ільїн, 2009).

На творчості також впливає *емоційність*. Ця властивість особистості являє собою стійку схильність до переживання емоцій певної модальності та знаку (Саннікова, 2003). Багато хто з найталановитіших творців схильні до від'ємних переживань (Міншул, 2000).

Наприклад, за виразом С.Спілберга, він створює фільми «з власного страху».

Творчим особистостям притаманний високий рівень *емпатії* (співпереживання, розуміння емоційного стану іншої людини), вони часто-густо ідентифікують (ототожнюють) себе з власними творіннями (Ільїн, 2009).

Наприклад, Г.Флобер писав про героїню свого роману «Ема Боварі – це я».

Неабияку роль у творчості відіграють так звані «інтелектуальні» емоції (такі, що виникають у процесі розумової діяльності) – здогадка, сумнів, впевненість, цікавість та ін.

Наприклад, емоція цікавості є універсальним стимулом для дитячої творчості.

1.4.5. Перетворювальна поведінка і творча діяльність особистості

Мотивація самоактуалізації є одним з найважливіших чинників, які стимулюють перетворювальну поведінку і творчу діяльність особистості. За В.А.Роменцем, регулятивний механізм адаптації (присосування людини до

середовища) полягає в тому, що її організм змінюється, а середовище залишається незмінним. Творчість, навпаки, передбачає активну зміну середовища. Життя людини складається з процесів адаптації і творчості, які взаємодіють між собою /Роменець, 2001/.

Психологи виокремлюють адаптивну та перетворювальну поведінку. За В.М.Дружиніним, *адаптивна поведінка* (така, що забезпечує пристосування людини до середовища) включає *реактивну* (неусвідомлену) та *цілеспрямовану* (усвідомлену) поведінку. В останньому випадку усвідомлюються мотиви, засоби та цілі дій, а їхній результат відповідає поставленій меті.

Наприклад, людина хоче жити в кращій квартирі. Вона багато працює, заробляє гроші, знаходить будівельну або ріелтерську фірму з гарною репутацією і, нарешті, переїздить до нового помешкання.

Перетворювальна поведінка включає: *творчу поведінку* (конструктивну активність, що створює нову реальність) та *руйнівну поведінку* (деструктивну, дезадаптивну активність, що знищує існуючу реальність), які можуть поєднуватися під час розв'язання реальних творчих задач.

Наприклад, російські футуристи (В.Маяковський) пропонували відкинути традицій класичного мистецтва і створити нове, сучасне, «революційне» мистецтво. Однак, згідно із законами діалектики, як в мистецтві, так і в житті «нове» так чи інакше завжди спирається на «старе».

Предметна діяльність загалом має адаптаційний характер. Її успішність оцінюється з огляду на те, наскільки поставлена людиною мета була втілена у життя.

Наприклад, студент бажає отримати відмінну оцінку на іспиті. Якщо це трапляється, можна стверджувати, що він досяг успіху.

Для *творчої діяльності* навпаки характерна невідповідність мети (здуму, програми тощо) та отриманого результату.

Наприклад, написана музика може не відповідати первинному задуму композитора («здум – ще не крапка», як писав Б.Окуджава).

1.4.6. Творчий акт (ознаки, схема, етапи)

Творчий акт – це акт створення творчого продукту, інтелектуальна діяльність: на початковому етапі якої (постановка задачі), активним фактором є свідомість, на етапі розв’язування – несвідоме, на заключному (відбір й перевірка правильності розв’язання) – знов свідомість /Пономарьов, 1976/

Творчий акт може бути відносно самостійною подією (написання картини) або виникати в річищі предметної діяльності, коли його результатом стають «неочікувані» креативні продукти.

Наприклад, намагаючись на уроці пояснити учням новий матеріал, вчитель може спонтанно відкрити для себе нові прийоми педагогічного спілкування.

Ознаки творчого акту (за В.М.Дружиніним) полягають в тому, що він:

1. Є неусвідомленим, не контрольованим волею та розумом, а також змінює стан свідомості. Як результат автор часто не визнає себе творцем, відчуває відчуження або огиду до власного твору.

Наприклад, Дж.Байрон вважав, що під час творчого акту людиною керує «демон», а Мікеланджело, що «бог». В.Моцарт був впевнений, що він, як композитор, є лише «знаряддям сторонньої сили» /Дружинин, 1999/. За цим – усталені біблійні уявлення про природу творчості: «...Бог отбирает у этих людей разум и использует их, чтобы они служили ему... чтобы мы, кто слышит их, могли знать, что это не они произносят слова эти... но что сам Господь говорит... через них (цит. за Солсо, 2002)

2. Часто трапляється уві сні.

Наприклад, відомо, що саме у такий спосіб видатний російський хімік Д.І.Менделєєв, який довго працював над побудовою періодичної таблиці хімічних елементів, нарешті «побачив» її. Цікаво, що перед тим він записав назви хімічних елементів та необхідні відомості про них на візитних картках і намагався скласти означену таблицю як своєрідний пасьянс. Однак, всі варіанти «пасьянсу», які Менделєєв створював свідомо, не задовольняли вченого. Правильний варіант «склався» під час сну.

3. Супроводжується станом алкогольного або наркотичного сп'яніння. Тому творчі люди, нажаль, занадто часто використовують відповідні стимулятори.

Наприклад, деякі рок- і поп-хіти, а також твори у жанрі бардівської пісні було створено після вживання горілки або наркотичних препаратів. Однак, слід зазначити, що багато музикантів, які є авторами та виконавцями цих творів, нажаль, пішли з життя у молодому віці. До них, зокрема, належать так звані «мученики року» Дж.Джоплін, К.Кобейн, Дж.Моррисон та Дж.Хендрікс, які померли у віці 27 років.

4. Є спонтанним, не залежить від зовнішніх, ситуативних чинників. Потреба у творчості часто-густо виникає, коли вона небажана, або неможлива через зовнішні обставини.

Наприклад, текст дуже популярної в Україні та за її межами пісні «Червона рута» «прийшов» до студента В.Івасюка, коли той сидів на інститутській лекції.

Схема творчого акту (за О.Я.Пономарьовим).

Для того, щоб зрозуміти сутність творчості потрібно також знати у який спосіб під час творчого акту взаємодіють свідомість та несвідоме. Психологи з'ясували, що на етапі постановки творчої задачі (створення нової пісні, оригінального танцю, винаходу тощо), активну роль відіграє свідомість; на етапі розв'язання – несвідоме; на етапі перевірки результатів – свідомість знов активізується /Пономарьов, 1976/.

Етапи творчого акту (за Г.Воллесом та Е.Гетчинсоном) це:

1. Підготовка. Формулювання задачі та початкові спроби її розв'язання.

На цьому етапі перевіряються і з різних причин відкидаються можливі рішення. Він включає не тільки час, що витрачено на підготовку до розв'язання конкретної задачі. Все попереднє життя вченого або митця може розглядатися як частина підготовчого процесу.

Наприклад, студенти інституту мистецтв отримали від викладача завдання написати дитячу пісню, яку вони можуть запропонувати учням під час педагогічної практики. Спочатку треба чітко визначити тему пісні, її настрій, вік дітей, на який вона розрахована тощо.

2. Інкубація. Відволікання від задачі та переключення на інший предмет.

Етап релаксації, спокою, сну, коли несвідоме «виношує» майбутнє рішення. Для пояснення процесів, що мають місце під час інкубації висунуто низку гіпотез:

а) період інкубації дозволяє відпочити від напруги, що пов'язана з марними спробами розв'язати задачу, забути хибні підходи до розв'язання, які гальмують творчу думку;

б) людина продовжує несвідомо працювати над задачею;

в) під час перерви може мати місце продуктивна реорганізація матеріалу задачі /Дружинін, 1999/.

Наприклад, для того щоб пісня, або її фрагменти «склалися» у несвідомому, треба відволіктися від процесу творчості, перемкнути увагу на інші справи. Незалежно від того, чим свідомо займається людина, її несвідоме буде активно й конструктивно працювати.

3. Осявання (інсайт). Раптове інтуїтивне проникнення в сутність задачі, яке призводить до її розв'язання.

Інкубація не завжди закінчується інсайтом. Однак, якщо це відбувається, всі потрібні для розв'язання задачі елементи ніби «встають на свої місця» і людина відчуває емоційне збудження.

Наприклад, раптово у свідомості з'являються окремі музичні фрази, а, можливо, і мелодія майбутньої пісні, окремі фрагменти її тексту, людини чує партії тих чи інших інструментів тощо.

4. Перевірка. Випробування та/або реалізація результату.

На цьому етапі здійснюється визначення цінності отриманого результату, його відповідності умовам задачі. Цей етап може відбутися за лічені хвилини, або тривати роками.

Наприклад, оцінити написану пісню можна буде лише під час педагогічної практики, коли студент покаже її дітям. Якщо вона їм сподобається, вони захочуть її заспівати, автор успішно розв'язав творчу задачу. Хоча і в цьому випадку відповідь не буде остаточною. Пісня може бути гарною, але діти, в яких не виховано музичний смак, можуть не оцінити її належним чином.

Слід зазначити, що людина, яка «професійно» займається творчістю, не завжди користується означеною схемою, в якій переважають елементи спонтанності, випадковості, непередбачуваності. Тому науковцями було створено певну *«технологію творчості»*.

За М.Л.Смульсоном, найчастіше творча задача (наукова, технічна, художня тощо) розв'язується систематичною, організованою інтелектуальною працею, поступовим проходженням усіх етапів і фаз розв'язування, використанням спеціальних прийомів звуження поля пошуку, формування і перевірки гіпотез тощо. Принциповим для творчих задач є бачення задачі, самостійність у її пошуку та постановці /Смульсон, 2001/.

Наприклад, за даними психологів США, творчість, що побудована на «технологічному» підґрунті є навіть більш продуктивною з огляду на створення відповідного продукту (наукові відкриття, музичні твори, успішність мистецьких проектів тощо).

Оптимальний варіант творчої діяльності сучасного митця, винахідника або вченого – це органічне поєднання «спонтанності» творчої думки з ефективними технологіями творчого пошуку.

План практично-семінарського заняття № 4 «Психологічні умови і перебіг творчого процесу»

Питання до опрацювання:

1	Психологічні механізми творчості
2	Мотивація творчості як психологічна проблема
3	Роль емоцій у творчості
4	Творча діяльність особистості
5	Ознаки творчого акту
6	Схема творчого акту
7	Етапи творчого акту
8	Особливості творчого акту в музиці та хореографії

Завдання для самостійної роботи студентів:

1. Намалювати графічні схеми: взаємодії свідомості і несвідомого у творчому акті (за О.Я.Пономарьовим); етапів творчого процесу (за Г.Воллесом та Е.Гетчинсоном).
2. Проаналізувати процес створення власної пісні або хореографічної композиції, як творчого акту.

Література для підготовки до практично-семінарського заняття № 4 та самостійної роботи студентів:

1. Богоявленская Д.Б. Пути к творчеству. – М.: Знание, 1981. – 96 с.
2. Богоявленская Д.Б. Психология творческих способностей. – М.: Академия, 2002. – 320 с.
3. Выготский Л.С. Психология искусства. – М.: Педагогика, 1987. – 344 с.
4. Горальский А. Теория творчества / Пер. О.Гірко. – Львів: КАМЕНЯР, 2002. – 144 с.
5. Дружинин В.Н. Психология общих способностей. – СПб.: Питер Ком, 1999. – 368 с.
6. Ильин Е.П. Психология творчества, креативности, одаренности. – СПб.: Питер, 2009. – 448 с.
7. Маслоу А. Мотивация и личность. – СПб.: Питер, 2003. – 352 с.
8. Моляко В.А. Психологические проблемы творческой деятельности. – К.: Знание, 1999. – 16 с.
9. Пономарев А.Я. Психология творчества и педагогика. – М.: Педагогика, 1976. – 280 с.
10. Психология творчества // Психология. Учебн. для гуманит. вузов. / Под ред. В.Н.Дружинина. – СПб.: Питер, 2007. – С. 589 – 619.
11. Санникова О.П. Феноменология личности. – Одеса: СМІЛ, 2003. – 256 с.
12. Тихомиров О.К. Психология мышления. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – 272 с.

Додаткова література:

1. Вильчек В.М. Алгоритмы истории. – М.: Наука, 1989.
2. Кан-Калик В.А. Педагогическая деятельность как творческий процесс. – М.: Просвещение, 1977. – 64 с.
3. Ломброзо Ч. Гениальность и помешательство. – М.: Изд-во ТПО ТАМП, 1990. – 252 с.
4. Лук А.Н. Проблемы научного творчества // Сер. Науковедение за рубежом. – М., 1983.
5. Миншул Р. Как выбирать своих людей. – Херсон: «Лик», 2000. – 159 с.
- Рожественская Н.В. Психология художественного творчества. – СПб., 1995.
6. Саннікова А.А. Психологический анализ сценической роли: размышление исполнителя // Наука і освіта. – 2007. - № 4 – 5. – С. 147 – 148.
7. Солсо Р. Когнитивная психология. – СПб.: Питер, 2002. – 592 с.
8. Уява і творчість // Психологія / За ред. Ю.Л.Трофімова. – К.: Либідь, 2001. – С. 315 – 336.

Питання для повторення:

1. Розкрийте сутність гіпотези Вільчека стосовно природи творчості.
2. Назвіть та схарактеризуйте основні види творчості.
3. Що таке «рівень творчості»? На якому з них частіше за все знаходяться Ваші творчі досягнення?
4. Доведіть, що мотивація самоактуалізації є найбільш продуктивною з огляду на рівень творчих досягнень особистості.
5. Який з видів поведінки, перетворювальна чи адаптивна, більше пов'язана з творчою діяльністю? Обґрунтуйте Вашу думку.
6. Поясніть яким чином у процесі предметної діяльності може виникати творчість.
7. Схарактеризуйте ознаки творчого акту.
8. Як взаємодіють у процесі творчості свідомість та несвідоме?
9. Назвіть етапи творчого акту, визначте зміст кожного з них.

10. Розкрийте зміст поняття «технологія творчості». Чи може творчість мати певну технологію? Як Ви це розумієте? Обґрунтуйте Вашу думку.

Тести для самоконтролю:

1. Перший крок до творчості первісної людини це:

А) пошук зразка для наслідування; Б) інстинктивна потреба у самовираженні; В) свідоме бажання перетворити світ.

2. Який з видів творчості допомагає при переході приміської дороги, де немає позначки «Перехід» і по якій рухається транспорт:

А) ситуативна; Б) наукова; В) технічна; Г) ігрова; Д) побутова?

3. Заповніть пропуски у фразі: «Справжню _____ плекає мотивація _____, вона притаманна людині з дитинства».

4. Чи згодні Ви, що адаптивна поведінка спрямована на створення нового середовища?

А) так; Б) ні. Обґрунтуйте відповідь.

5. Закінчить фразу: «Творчий акт – це _____»

Змістовий модуль 2. ТВОРЧІ ЗДІБНОСТІ (КРЕАТИВНІСТЬ). ТВОРЧА ОСОБИСТІТЬ (КРЕАТИВ)

Технологічна карта модуля

1	Номер модуля	2
2	Назва модуля	Творчі здібності (креативність). Творча особистість (креатив).
3	Освітньо-кваліфікаційний рівень навчальної програми	Бакалавр
4	Форми роботи	Лекції, практично-семінарські заняття, самостійна робота студентів.
5	Методи навчання	Лекції, дискусії, написання рефератів, підготовка доповідей, виконання самостійних творчих завдань, індивідуальні консультації, робота з першоджерелами джерелами із психології творчості.
6	Цілі модуля	Оволодіння знаннями про сутність, склад і місце творчих здібностей в структурі загальних здібностей. Розуміння особливостей творчої особистості. Опанування методів розвитку творчих здібностей.
7	Структура модуля	Тема 2.1. Творчі здібності (креативність). Тема 2.2. Креативність у структурі загальних здібностей. Тема 2.3. Методи розвитку креативності. Тема 2.4. Творча особистість (креатив).
8	Результати навчання	Студенти мають: 1. <i>знати</i> ознаки креативності як елементу творчого потенціалу особистості; особливості її

		співвідношення з іншими загальними здібностями (навчальність, інтелект); особливості і проблеми особистості креативного типу 2. <i>вміти</i> користуватися методами розвитку творчих здібностей
9	Форми контролю	Усне опитування, письмове опитування (контрольна робота), перевірка конспектів першоджерел.
10	Перелік рекомендованої літератури	1. Боно Э. Первый пятидневный курс: интуитивное мышление // Развитие мышления : три пятидневных курса / Пер. с англ. – Мн.: ООО «Попурри», 1997. – 128 с. 2. Винокурова Н. Лучшие тесты на развитие творческих способностей. – М.: АСТ-ПРЕСС, 1999. – 368 с. 3. Власова О.І. Соціальна креативність як феномен буденної та наукової психології // Наука і освіта. – 2007. - № 4 – 5. – С. 21 – 24. 4. Вуджек Т. Тренажер 11. Импровизация. Акт творчества // Тренировка ума. Упражнения для развития повышенного интеллекта. – СПб.: Питер, 1996. – С. 229 – 246. 5. Гончаренко Н.В. Гений в искусстве и науке. – М.: Наука, 1991. 6. Грек О.М. Візуальна креативність у структурі візуально-мисленнєвої діяльності // Наука і освіта. – 2007. - № 4 – 5. – С. 31 – 35. 7. Данилевич Л.А. Структура перфекціонізму як особистісної риси // Наукові записки інституту ім. Г.С.Костюка АПН України. – 2006. – Вип. 28. – С.

398 – 409.

8. Дружинин В.Н., Хазратова Н.В. Экспериментальное исследование формирующего влияния микросреды на креативность // Психол. журн. – 1994. - № 4.

9. Дружинин В.Н. Психология общих способностей. – СПб.: Питер Ком, 1999. – 368 с.

10. Заика Е.В. Упражнения по развитию мышления, воображения и памяти школьников. – Харьков: ХГУ, 1992. – 65 с.

11. Ильин Е.П. Психология творчества, креативности, одаренности. – СПб.: Питер, 2009. – 448 с.

12. Кипнис М. Тренинг креативности. – М.: Ось-89, 2006. – 128 с.

13. Массанов А.В. Связь творческого потенциала и психологических барьеров личности // Наука і освіта. – 2007. - № 4 – 5. – С. 105 – 108.

14. Мелик-Пашаев А.А. Педагогика искусства и творческие способности. – М.: Знание, 1981. – 94 с.

15. Моляко В.О. Концепція виховання творчої особистості // Радянська школа, 1991. - № 5. – С. 47 – 52.

16. Моляко В.О. Психологічна проблема творчого потенціалу людини // Наука і освіта . – 2007. - № 4 – 5. – С. 115 – 118.

17. Музика О.Л. Криза творчої особистості: суб'єктивно-ціннісний підхід до типології // Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України, 2001. – С. 63 – 72.

		18. Нікітін Б.П. Сходинки творчості або розвиваючи ігри. – К.: Рад. шк., 1991. – 144 с. 19. Носенко Е.Л., Шаповал М.А. Толерантність до невизначеності як системно утворюючий особистісний фактор творчої обдарованості // Актуальні проблеми психології. – 2002. – Т.6, Вип. 3 (2 част.). – С. 159 – 164. 20. Овсянецька Л. Творчий потенціал людини: соціально-психологічна парадигма // Соціальна психологія. – 2002. - № 2. – С. 140 – 146. 21. Подоляк Л.Г., Юрченко В.І. Розвиток творчого потенціалу майбутніх фахівців // Психологія вищої школи. Навчальний посібник для магістрів і аспірантів. – К.: ТОВ «Філ-студія», 2006. – С. 149 – 153. 22. Рибалка В.В. Психологія розвитку творчої особистості. – К.: АПН України, ІПППО, 1996. – 236 с. 23. Романовська Д. Регуляція творчої діяльності учня (створення адекватних умов для розвитку творчої особистості) // Психолог. – 2006. - № 11 (березень). – С. 11 – 14. 24. Симоненко С.М. Візуальна креативність та її механізми // Обдарованість та її розвиток. – Матеріали міжнародної наукової конференції. – К., 2003. – С. 112 – 115. 25 Цзен Н.В., Пахомов Ю.В. Психотренинг: игры и упражнения. – М., 1998. 26. Яковлева Е.М. Психология развития творческого потенциала личности. – М., 1997.

ТЕМА 2.1. ТВОРЧІ ЗДІБНОСТІ (КРЕАТИВНІСТЬ)

(конспект лекції)

План:

- 2.1.1. Поняття про творчий потенціал особистості.
- 2.1.2. Структура творчого потенціалу особистості.
- 2.1.3. Творчий потенціал студента.
- 2.1.4. Поняття про креативність.
- 2.1.5. Психологічні складові креативності.

Основні поняття теми:

Алгоритми міркування, евристичні прийоми, креативні продукти, креативність, складові креативності, структура творчого потенціалу, творчий потенціал особистості

2.1.1. Поняття про творчий потенціал особистості

За В.О.Моляко, дослідження творчого потенціалу особистості є багатоплановою проблемою, яка становить інтерес не лише для психології, але й для педагогіки, філософії, соціології, медицини, економіки тощо. **Творчий потенціал особистості** – це ресурс творчих можливостей людини, здатність конкретної людини до здійснення творчих дій, творчої діяльності в цілому /Моляко, 2007/.

2.1.2. Структура творчого потенціалу особистості

В.О.Моляко пропонує варіант загальної **структури** творчого потенціалу. Його складові це:

- 1) задатки, нахили, що виявляються в підвищеній чутливості, певній вибірковості, наданні переваг чомусь перед чимось іншим, загальною динамічністю психічних процесів;
- 2) інтереси, їх спрямованість, частота й систематичність проявів, домінування пізнавальних інтересів;

- 3) допитливість, потяг до створення нового, нахили до пошуку й розв'язання проблем;
- 4) швидкість у засвоєнні нової інформації, створення асоціативних масивів;
- 5) нахили до постійних порівнянь, зіставлень, вироблення еталонів для наступних порівнянь, відбору;
- 6) прояви загального інтелекту – «схоплюваність» розуміння, швидкість оцінювання та вибору шляхів розв'язку, адекватність дій;
- 7) емоційна зафарбованість окремих процесів, емоційне ставлення, вплив почуттів на суб'єктивне оцінювання, вибір, надання переваг;
- 8) наполегливість, цілеспрямованість, рішучість, працелюбність, систематичність у роботі, сміливе прийняття рішень;
- 9) творча спрямованість на пошуки аналогій, комбінування, реконструювання, нахили до зміни варіантів, економність у рішеннях, використання часу, засобів тощо;
- 10) інтуїтивізм – здібність до прояву неусвідомлюваних швидких (часом – миттєвих) оцінок, прогнозів, рішень;
- 11) порівняно швидке й якісне оволодіння вміннями, навичками, прийомами, технікою праці, майстерністю виконання відповідних дій;
- 12) здібності до реалізації власних стратегій і тактик при розв'язанні різних проблем, завдань, пошуках виходу зі складних, нестандартних, екстремальних ситуацій /Там само/.

2.1.3. Творчий потенціал студента

За Л.Г.Подоляк і В.І.Юрченко, студентський вік є «сенситивним для сходження до вершин творчості». Розвитку творчого потенціалу сприяють наступні якості особистості студента:

- позитивна «Я-концепція», упевненість у своїх можливостях;
- схильність до ризику;
- розвиток уяви, прихильність до фантазування;
- самодисципліна;

- відповідальність.

Студент під час навчання не тільки засвоює існуючі *алгоритми міркування* (сувора і чітка послідовність розумових дій), але і навчається розробляти їх самостійно, створює власні *евристичні прийоми* (навідні питання, які полегшують знаходження правильного способу розумової дії).

З метою розвитку власного творчого потенціалу студенту потрібно виробити індивідуальний стиль обробки наукової інформації, навчитися творчо опрацьовувати її, виявляти самостійність, критичність, уміння сприймати нові ідеї, набувати пізнавальну компетентність, яка виявляється в уміннях:

- працювати з текстом, який має недостатню або суперечливу інформацію (шукати необхідну інформацію);

- демонструвати вміння інтерпретувати суперечливий і неоднозначний матеріал;

- оцінювати суперечливу інформацію і формулювати гіпотези її вирішення тощо.

У такий спосіб формується підґрунтя для творчості у професійній діяльності а саме:

1. Продуктивність мислення, яка виявляється у володінні розумовими діями (аналіз, синтез та ін.), а також успішності розв'язання навчальних завдань, формуванні власної думки тощо.

2. Критичність мислення, прагнення до обґрунтованості і доказовості своїх ідей і міркувань.

3. Рефлексивність (готовність до об'єктивної самооцінки, спроможність до дискусії з собою, здатність до саморегулювання).

4. Працелюбність, цілеспрямованість у праці.

5. Внутрішня єдність, цілісність і вибіркова позиція стосовно здійснення мети.

6. Загальний культурний рівень, розвиток духовно-моральних якостей особистості /Подоляк, Юрченко, 2006/.

Студент мусить навчитися самотійно мислити, реалістично оцінювати себе, свої можливості, а також професійний рівень та особистісні якості викладачів, критично ставитися до того, що вони викладають, визначати якому навчальному предмету або темі наукового дослідження віддати перевагу тощо.

Нажаль, сьогодні далеко не всі студенти вітчизняних ВНЗ відповідають цим високим вимогам. Позитивні оцінки як такі часто-густо є для них важливішими за розвиток власного творчого потенціалу, намагання творчо опанувати майбутню професію. Творча людина діє в інший спосіб.

Наприклад, як згадував І.П.Павлов, в духовній семінарії, де він навчався, «п'ятірки» не вважалися великим досягненням. Навпаки, якщо семінарист мав виняткові досягнення з одного-двох предметів і погані з решти інших, на нього звертали увагу: «А може це талант?».

2.1.4. Поняття про креативність як елемент творчого потенціалу особистості

Креативність (від лат «creatio» – «творення») – це загальна здібності до творчості, що характеризує особистість як ціле, і виявляє себе в різних сферах активності /Дружинин, 1999/. Вона являє собою найважливішу складову творчого потенціалу особистості і спонукає людину породжувати нові, незвичайні ідей в умовах, які не обов'язково цього вимагають, відхилятися від традиційних схем мислення; створювати оригінальні підходи до вирішення різноманітних проблем, способи одержання матеріальних та/або ідеальних креативних продуктів тощо.

А.Маслоу зазначав, що термін «креативність» може бути використаний для характеристики багатьох речей «окрім загально визнаних продуктів творчості» (Маслоу, 2003). Тому *креативні продукти* – це не тільки наукові відкриття, самобутні літературні та музичні твори, постановки балетів в новій редакції, але й нестандартні вчинки, дотепні висловлювання, оригінальні страви, успішне здійснення соціальних реформ, ефективна законотворчість тощо.

Наприклад, вельми креативним може бути міжособистісне спілкування (Саннікова, Белоусова, 2001).

2.1.5. Психологічні складові креативності

У психології накопичено великий матеріал стосовно креативності, однак, єдиної, злагодженої її теорії наразі не існує (Ільїн, 2009). Втім у більшості дослідників не викликає сумніву, що креативність, як загальна здібність, передбачає наявність низки парціальних (часткових) здібностей, до яких, зокрема, належать здатність привносити щось нове у досвід (Ф.Беррон), породжувати оригінальні ідеї в умовах розв'язання або постановки нових проблем (М.Уллах), відмовлятися від стереотипних способів мислення, мати схильність до «дивергентного мислення» (Дж.Гілфорд). Останній надає власний перелік креативних здібностей, які наведено у розділі 1.3.

Як *складові креативності*, М.О.Холодна називає такі інтелектуальні властивості:

- 1) швидкість (кількість ідей, що виникають за одиницю часу);
- 2) оригінальність (здібність продукувати ідеї, що відрізняються від загальноприйнятих, типових відповідей);
- 3) сприйнятливість (чутливість до незвичайних деталей, протиріч та невизначеності, а також готовність гнучко і швидко перемикатися з однієї ідеї на іншу);
- 4) метафоричність (готовність працювати у фантастичному, «неможливому» контексті, схильність використовувати символічні, асоціативні засоби для висловлювання власних думок, а також вміння у простому бачити складності і, навпаки, у складному – просте) /Холодна, 2002/.

Е.Торренс виокремлює в креативності:

- 1) підвищену чутливість до проблем, до дефіциту та суперечливості знань;
- 2) здатність усвідомлювати прогалини та протиріччя, а також формулювати гіпотези відносно відсутніх елементів ситуації;
- 3) дії щодо визначення означених проблем, пошуку їхнього розв'язання на підставі висунення, перевірки та зміни гіпотез, формулювання отриманого результату роботи /цит. за Дружинін, 1999/.

План практично-семінарського заняття № 5 «Діагностика творчих здібностей»

Питання до опрацювання:

1	Психодіагностика творчого потенціалу особистості.
2	Особливості розвитку творчого потенціалу майбутніх музикантів (хореографів) під час навчання у ВНЗ.
3	Тест вербальної креативності Медніка.
4	Тест невербальної креативності Торренса.
5	Тест невербальної креативності Вільямса.
6	Методика самооцінки творчого потенціалу О.Тунік.
7	Тест «Креативність» Н.В.Вишнякової.

Завдання для самостійної роботи студентів:

1. Створити графічну модель структури креативності використавши її складові (елементи), виокремленні Дж.Гілфордом, Е.Торренсом та М.О.Холодною.

2. Дослідити особливості власного творчого потенціалу. Скласти рекомендації з його розвитку засобами музики (хореографії).

Література для підготовки до практично-семінарського заняття № 5 та самостійної роботи студентів:

1. Власова О.І. Соціальна креативність як феномен буденної та наукової психології // Наука і освіта. – 2007. – № 4 – 5. – С. 21 – 24.

2. Грек О.М. Візуальна креативність у структурі візуально-мисленнєвої діяльності // Наука і освіта. – 2007. - № 4 – 5. – С. 31 – 35.

3. Лінія життя (заняття для старшокласників з розвитку творчого потенціалу особистості) // Психолог. – 2006. - № 23 – 24 (червень). – С. 111 – 115.

4. Массанов А.В. Связь творческого потенциала и психологических барьеров личности // Наука і освіта. – 2007. - № 4 – 5. – С. 108 – 111.

5. Мелик-Пашаев А.А. Педагогика искусства и творческие способности. – М.: Знание, 1981. – 96 с.
6. Моляко В.А. Психология решения школьниками творческих задач. – К.: Рад. шк., 1983. – 94 с.
7. Моляко В.О. Психологічна проблема творчого потенціалу людини // Наука і освіта. – 2007. – № 4 – 5. – С. 115 – 118.
8. Овсянецька Л. Творчий потенціал людини: соціально-психологічна парадигма // Соціальна психологія. – 2004. – № 2. – С. 140 – 146.
9. Подоляк Л.Г., Юрченко В.І. Розвиток творчого потенціалу майбутніх фахівців // Психологія вищої школи. Навч. посібн. Для магістрів і аспірантів. – К.: ТОВ «Філ-студія», 2006. – С. 149 – 153.
10. Розумникова О.М., Шевелина О.С. Личностные и когнитивные свойства при экспериментальном определении уровня креативности // Вопр. психол. – 1999. – № 5. – С. 130 – 139.
11. Санникова О.П., Белоусова Р.В. Оценка показателей коммуникативной креативности с помощью оригинальной методики // Наука і освіта, 2001. - № 6. – С. 52 – 54.
12. Симоненко С.М. Визуальна креативність та її механізми // Обдарованість та її розвиток. – Матеріали міжнародної наукової конференції. К., 2003. – С. 112 -115.

Додаткова література:

1. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання. – К.: ІЗМН, 1998.- 204 с.
2. Волков И.П. Много ли в школе талантов? – М.: Знание, 1989. – 80 с.
3. Данилевич Л.А. Структура перфекціонізму як особистісної риси // Наукові записки інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України.- 2006. – Вип. 28. – С. 398 – 409.
4. Довгань А.Л. Общение как способ развития творческого потенциала личности: Автореф. дис...канд. психол. наук. – К., 1985. – 24 с.

5. Олах А. Творческий потенциал и личностные перемены // Общественные науки за рубежом. Р.Ж. Сер. Науковедение, 1968, - № 4. – С. 69 – 73.

6. Туник Е. Опросник креативности Рензулли // Школьный психолог, 2004. – № 4.

7. Хорошун А.А. Творчий потенціал особистості як об'єкт міждисциплінарних досліджень // Наука і освіта. – 2007. – № 4 – 5. – С. 168 – 171.

8. Яковлева Е.М. Развитие творческого потенциала личности школьника // Вопр. психол.. – 1996. – № 3. – С. 28 – 34.

Питання для повторення:

1. Розкрийте зміст поняття «творчий потенціал особистості».
2. Схарактеризуйте складові структури творчого потенціалу особистості.
3. Які риси особистості студента сприяють розвитку його творчого потенціалу.
4. Розкрийте зміст поняття «алгоритм міркування».
5. Що таке «креативність»? Які креативні продукти вам відомі?
6. Назвіть психологічні складові креативності.

Тести для самоконтролю:

1. Закінчить фразу: «Творчий потенціал – це _____».
2. Чи входить до структури творчого потенціалу особистості, запропонованої В.О.Моляко, працелюбність?
 - А) так; Б) ні.
3. Заповніть пропуски у фразі: «_____ - це навідні питання, які _____ знаходження правильного способу розумової дії».
4. Загальна здібність до творчості називається:
 - А) кмітливостю Б) креативністю; В) розумністю.
5. Самооцінку творчого потенціалу особистості можна здійснити за допомогою методики:
 - А) Торренса; Б) Медніка; В) Вільямса; Г) Туник; Д) Вишнякової.

Тема 2.2. КРЕАТИВНІСТЬ У СТРУКТУРІ ЗАГАЛЬНИХ ЗДІБНОСТЕЙ

(конспект лекції)

План:

- 2.2.1. Креативність та навчальність.
- 2.2.2. Креативність та інтелект.
- 2.2.3. Особистості з різним співвідношенням креативності та інтелекту.
- 2.2.4. Поняття про обдарованість та її види.
- 2.2.5. Музична обдарованість та її психологічні ознаки.
- 2.2.6. Обдарованість та креативність.

Основні поняття теми:

Геніальність, геній, загальна обдарованість, задатки, інтелект, інтелектуальний поріг, коефіцієнт інтелекту, коефіцієнт креативності, музикальність, музична обдарованість, навчальність, обдарованість, соціокультурні чинники, спеціальна обдарованість, талант, чинники соціального середовища, уроджені чинники

2.2.1. Креативність та навчальність

За В.М.Дружиніним, креативність, як окремий тип, поряд з **навчальністю** (загальною здібністю до набуття нових знань та навичок) та **інтелектом** (загальною здібністю до адаптації через вирішення розумових задач) входить до складу загальних здібностей і становить в їхній структурі самостійний фактор /Дружинін, 1999/.

Зв'язок креативності з іншими загальними здібностями і, зокрема, з навчальністю, не є однозначним. Навчальність, на відміну від креативності, має на меті не створення нових ідеальних та матеріальних продуктів, а лише освоєння вже існуючих, включення їх до власного досвіду особистості.

Наприклад, піаніст із гарними здібностями до навчання спроможний легко і швидко опанувати найскладніші прийоми гри на фортепіано, а балерина –

віртуозні елементи танцю. Однак, вони далеко не завжди є креативами, бажають і можуть щось самостійно вдосконалювати, пропонувати нові та оригінальні ідеї.

Одна з причин цього явища (за В.Щербаковим) полягає в тому, що, в сучасній загальноосвітній школі, а також у спеціалізованих школах (музичних, хореографічних, художніх) «технічний багаж викладається у такий спосіб, що затуляє собою суть самого мистецтва і в уявленні учнів має такі розміри, що саме в техніці вони бачать предмет мистецтва» (Щербаков, 1969, с. 25)

Переважання чисто зображувальних задач у процесі навчання дітей образотворчому мистецтву, зауважує О.О.Мелік-Пашаєв, відсутність твердих критеріїв обдарованості призводить до того, що найбільш обдарованим вважається той, хто швидше і краще засвоює «норми» /Мелік-Пашаєв, 1981/. Нажаль, останнє часто-густо спостерігається і в навчанні музиці та хореографії.

2.2.2. Креативність та інтелект

Не існує також прямого зв'язку між рівнями розвитку креативності та інтелекту. Можливо, це пояснюється тим, що інтелект спрямований насамперед на пристосування до оточуючого світу, а креативність – на його перетворення. Прагнення відокремити креативність від інтелектуальних здібностей призвело до виділення Дж.Гілфордом спеціального тестового показника – *«коефіцієнта креативності»* [Cr], відмінного від *«коефіцієнта інтелекту»* [IQ].

Е.Торренсом було відкрито так званий *«інтелектуальний поріг»*: якщо IQ нижче 115 – 120 балів, інтелект та креативність взаємопов'язані; якщо вище – креативність стає незалежним фактором. Таким чином, нема креативів з низьким інтелектом, але є інтелектуали з низькою креативністю /Дружинін, 1999/.

Наприклад, середній інтелект не заважає деяким відомим співакам мати вражаючі творчі досягнення. Водночас, високий інтелект, не гарантуючи творчих досягнень, може забезпечити фінансовий та соціальний успіх. За даними психологів США, в цій країні приблизно 75% людей з високими показниками IQ гарно адаптувалися до вимог суспільства, мають порівняно великі доходи, успішні в професійній кар'єрі тощо.

Однак, існує й інша точка зору. На думку Г.Айзенка, високий рівень творчих здібностей обов'язково передбачає високий рівень розвитку інтелекту і навпаки /Айзенк, 1995/.

Наприклад, такі люди, як Леонардо да Вінчі були одночасно «інтелектуалами» і «креативами».

2.2.3. Особистості з різним співвідношенням креативності та інтелекту

Характер співвідношення між креативністю та інтелектом певним чином позначається на особливостях особистості. М.Воллах і Н.Коган пропонують короткі психологічні характеристики школярів із різними рівнями інтелекту і творчих здібностей.

1. Високий інтелект + висока креативність:

Віра у свої можливості. Гарний самоконтроль. Гарна соціальна інтеграція. Висока здатність до концентрації уваги. Великий інтерес до всього нового.

2. Висока креативність + низький інтелект:

Постійний конфлікт між власними уявленнями про світ і шкільними вимогами. Недостатня віра в себе і недостатня самоповага. Страх оцінки з боку оточуючих.

3. Низька креативність + високий інтелект:

Енергія, спрямована на досягнення успіху у навчанні. Невдачі сприймаються як катастрофа. Страх ризику і висловлювання своєї думки. Знижена товарицькість. Страх самооцінки.

4. Низька креативність + низький інтелект:

Гарна (принаймні, за зовнішніми ознаками) адаптація і задоволеність життям. Недостатній інтелект компенсується соціальною товарицькістю або певною пасивністю. /Цит. за Туріщева, 2008/.

2.2.4. Поняття про обдарованість та її види

Обдарованість (за В.М.Дружиніним) – це якість психіки, що розвивається упродовж життя і визначає можливості досягнення людиною виключно високих

результатів в одному (*спеціальна обдарованість*) чи кількох (*загальна обдарованість*) видах діяльності /Дружинин, 1999/.

Наприклад, музична та хореографічна обдарованість мають спеціальний характер. Обдарований музикант або танцюрист не обов'язково демонструє видатні досягнення в будь-якій іншій царині. Поширена думка про те, що людина, яка обдарована в одній сфері, обов'язково демонструватиме видатні здібності також і в інших часто-густо не підтверджується практикою.

За Н.С.Лейтесом, обдарованість, як «своєрідне поєднання високорозвинених здібностей», завжди має суто індивідуальний характер /Лейтес, 1984/. Вона є результатом взаємодії *вроджених чинників* або *задатків* (певні особливості головного мозку та нервової системи, отримані при народженні і зумовлені генофондом індивіда, які становлять основу здібностей) та *чинників соціального середовища* або *соціо-культурних чинників* (місце проживання, соціальний статус та прибутки родини, освітній рівень та професії батьків, їхнє ставлення до потреб та інтересів дитини тощо). Перші є домінуючими.

Наприклад, професор каліфорнійського університету (США) М.Даємонд виявила, що у ділянці, яка відповідає за обробку інформації, мозок А.Ейнштейна мав на 73% більше мозкових звивин, ніж має мозок пересічної людини. Це, на її думку, багато в чому пояснює його геніальність /цит. за Дубравська, 2001/.

Обдарованість до різних видів діяльності має певні особливості. О.О.Мелік-Пашаєв показує це на прикладі художньо-творчих здібностей. Він розрізняє три рівні ієрархії художньої обдарованості, які утворюють у структурі особистості певну єдність.

По-перше, це «естетична позиція» – здатність і потреба бачити світ «з позиції митця», відкривати у свій спосіб «сутність речей».

По-друге, здатність знаходити за допомогою творчої уяви адекватну форму для втілення цього змісту (художні образи).

По-третє, здатність втілювати образи засобами певного виду мистецтва (живопис, література, музика).

Останній рівень включає передусім деякі якості сенсорної та моторної сфери людини, особливу чутливість відповідних аналізаторів, що сприяють опануванню обраного виду мистецтва, сукупність спеціальних знань, вмінь та навичок /Мелік-Пашаєв, 1981/.

Наприклад, для образотворчого мистецтва це особливі якості зорового аналізатора, руки, зорово-рухова координація. Для літературної творчості – чутливість до змістових відтінків слова та інші лінгвістичні здібності. Для занять музикою та музичним виконавством – відповідні особливості слухової сфери й моторики.

2.2.5. Музична обдарованість

За Б.М.Тепловим, *музична обдарованість* – це якісно-своєрідне поєднання загальних та спеціальних здібностей; сукупність високорозвинених музичних здібностей, яка включає музично-ритмічне почуття та здатність до слухового уявлення. Загальні здібності, що входять до її складу, це сила, багатство та ініціативність уяви, різноманітність зорових образів та їхній тісний зв'язок зі слуховою уявою, сконцентрованість уваги, вольові особливості особистості, її потужний інтелектуальний та емоційний зміст тощо (Теплов, 1961). Музична обдарованість є передумовою високих и навіть видатних досягнень у царині музики.

За Є.П.Ільїним, одним із проявів музичної обдарованості є *музикальність*. Це творче сприйняття і переробка музики з метою створення її ідеального (мисленнєвого) образу. Музикальність містить три складові: сприймання (музичний слух, музично-ритмічна здібність, емоційна чутливість до музики), пам'ять та переробку інформації.

Обдарованість музиканта виявляє себе передусім в індивідуальності інтерпретації музичних творів, у здатності миттєво уявити «ідеальне» звучання цілого твору безпосередньо перед його виконанням, а потім, упродовж виконання, додержуватися цього образу, у синтезі аналітичного та інтонаційного слуху, у високому рівні відповідних психомоторних та анатомічних здібностей тощо.

Наприклад, піаністична обдарованість передбачає наявність у музиканта широкої долоні, яка забезпечує гарну розтяжку між пальцями (Ільїн, 2009).

2.2.6. Обдарованість та креативність

Зв'язки між загальною обдарованістю та креативністю мають доволі складний, неоднозначний характер. Як вже зазначалося, інтелектуально обдарована людина (така, що має надвисокий IQ) не завжди є креативом і навпаки. Водночас людина, талановита в царині музики, літератури, техніки, спорту обов'язково є креативною, оскільки (за Ю.З.Гільбухом) *талант* передбачає наявність «уродженого творчого потенціалу» /Гільбух, 1992/.

Неможлива без високорозвинених творчих здібностей і *геніальність*. Саме у творчості *геніїв* (Ч.Дарвін, Д.Верді, М.В.Ломоносов, Наполеон, Т.Г.Шевченко, В.Шекспір та ін.) – людей, досягнення яких в одному або кількох видах діяльності мають історичне значення, одвічні наслідки для людства /Дубравська, 2001/, креативність досягає найвищого ступеня розвитку, в буквальному розумінні, перетворюючи світ і людські погляди на нього.

Наприклад, креативне переосмислення геніальним астрономом М.Коперніком картини світу «підштовхнуло» його до думки, що Земля не є центром Всесвіту, як помилково вважалося упродовж багатьох століть.

План практично-семінарського заняття № 6 «Креативність та обдарованість»

Питання до опрацювання:

1	Навчальність як загальна здібність до навчання
2	Інтелект як загальна здібність до адаптації
3	Визначення рівня інтелектуального розвитку школярів (тест Дж.Равена)
4	Співвідношення креативності з навчальністю та інтелектом
5	Види обдарованості
6	Обдарованість і креативність

Завдання для самостійної роботи студентів:

1. Скласти рекомендації з розвитку творчих здібностей для учнів різного віку, що займаються музикою (хореографією).
2. Користуючись методикою Шкали прогресивних матриць Дж.Равена, визначити рівень інтелектуального розвитку учня (учениці) 8 – 10 класів. (Пашнев Б.К. Психодіагностика обдарованості. – Харків: Основа, 2007. – С. 53 – 117).

Література для підготовки до практично-семінарського заняття № 6 та самостійної роботи студентів:

1. Алиева Е.Г. Творческая одаренность и условия ее развития // Психологический анализ учебной деятельности. – М.: ИП РАН, 1991. – С. 7 – 17.
2. Гончаренко Н.В. Гений в искусстве и науке. – М.: Искусство, 1991.
3. Дружинин В.Н. Психология общих способностей. СПб.: Питер Ком, 1999. – 368 с.
4. Ильин Е.П. Психология творчества, креативности, одаренности. – СПб.: Питер, 2009. – 448 с.
5. Клепиков О.І., Кучерявий І.Т. Основи творчої особистості: Навч. посіб. К.: Вища школа, 1996. – 296 с.
6. Королев Д.К. Зарубежные модели одаренной личности // Актуальні проблеми психології. – 2002. – Т. 6, вип.. 3, Ч. 1. – С. 122 – 128.
7. Ломброзо Ч. Гениальность и помешательство. – М.: Изд-во ТПО ТАМП, 1990. – 252 с.
8. Лейтес Н.С. Способности и одаренность в детские годы. – М.: Знание, 1984. – 80 с.
9. Лейтес Н.С. Возрастная одаренность школьников. – М.: Академія, 2001. – 320 с.
10. Мелик-Пашаев А.А. Педагогика искусства и творческие способности. – М.: Знание, 1981. – 96 с.
11. Одаренные дети: Пер. с англ. / Общ. ред. Г.В.Бурменской и В.М.Слущкого. – М.: Прогресс, 1991. – 376 с.

12. Розіна І.В. Психологічні особливості взаємозв'язку між креативністю та інтелектом у підлітковому віці // Наука і освіта. – 2007. - № 4 – 5. – С. 140 – 142.

13. Санникова О.П., Белоусова Р.В. Оценка показателей коммуникативной креативности с помощью оригинальной методики // Наука і освіта, 2001. - № 6. – С. 52 – 54.

Додаткова література:

1. Носенко Е.Л., Шаповал М.А. Толерантність до невизначеності як системоутворюючий особистісний фактор творчої обдарованості // Актуальні проблеми психології. – 2002. – Т. 6, Вип. 3 (2 част.). – С. 159 – 164.

2. Ермолаева-Томина Л.Б. Опыт экспериментального изучения творческих способностей // Вопр. психол. – 1977, - № 4. – С. 74 – 84.

3. Пекеліс В. Что такое гениальность? // Популярная психология: Хрестоматия / Сост. В.В.Мироненко. – М.: Просвещение, 1990. – С.319 – 325.

4. Перкинс Д.Н. Творческая одаренность как психологическое понятие // Общественные науки за рубежом. Р.Ж. Сер. Науковедение. – 1988, № 4. – С. 88 – 92.

5. Петрайтите А.М. Связь интеллектуальных творческих способностей с экстраверсией – интроверсией // Вопр. психол. – 1981. - № 6. – С. 111 – 114.

6. Теплов Б.М. Проблемы индивидуальных различий. – М.: АПН РСФСР, 1961. – 536 с.

7. Хоровитц Ф.Д., Байер О. Одаренные и талантливые дети: состояние проблемы и направление исследований // Общественные науки за рубежом. Р.Ж. Сер. Науковедение. - № 1.

8. Чейфиц М.Д. Живите с умом / Пер с англ. Семиріч – СПб, : Тимошка, 1997. – 352 с.

Питання для повторення:

1. Що таке «навчальність»? Чи можна сказати, що у Вас висока навчальність?

2. Поясніть, як навчальність співвідноситься з креативністю.
3. Що таке інтелект?
4. Проаналізуйте як інтелект співвідноситься із креативністю.
5. Схарактеризуйте особливості особистостей з різним співвідношенням інтелекту та креативності.
6. Розкрийте зміст поняття «обдарованість».
7. Доведіть, що вроджені чинники є домінуючими в обдарованості.
8. Порівняйте зміст понять «креативність» та «обдарованість».
9. Як креативність та обдарованість можуть виявляти себе в музиці (хореографії)?

Тести для самоконтролю:

1. Доберіть визначення терміну «інтелект»:
 - А) загальна здібність до набуття нових знань та навичок; Б) загальна здібність до адаптації; В) загальна здібність до творчості.
2. Заповніть пропуски у фразі: «Нема _____ з низьким інтелектом, але є _____ з низькою креативністю».
3. Постійний конфлікт між власними уявленнями про світ і шкільними вимогами є ознакою дітей з:
 - А) високою креативністю й низьким інтелектом; Б) низькою креативністю й низьким інтелектом; В) низькою креативністю й високим інтелектом; Г) високою креативністю й низьким інтелектом.
4. Закінчить фразу: «Обдарованість – це якість психіки, що _____».
5. Чи згодні Ви із тим, що талант обов'язково передбачає наявність уродженого творчого потенціалу?
 - А) так; Б) ні.

Тема 2.3. МЕТОДИ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ

(конспект лекції)

План:

- 2.3.1. Основні психологічні підходи до проблеми розвитку творчих здібностей.
- 2.3.2. Метод розв'язування творчих задач.
- 2.3.3. Метод «мозкової атаки» та його варіанти.
- 2.3.4. Метод розвиваючих ігор.
- 2.3.5. Метод формуючого експерименту.

Основні поняття теми:

«Вільне виховання», метод «мозкової атаки», метод розвиваючих ігор, розвиток творчих здібностей, «синектичний штурм», творча задача, творчий тренінг, формуючий експеримент

2.3.1 Основні психологічні підходи до проблеми розвитку творчих здібностей

У психології склалося два основних підходи до проблеми розвитку творчих здібностей. Перший це *«вільне виховання»* творчої особистості (метод розвитку креативності, який ставить за мету не перешкоджати паросткам дитячої творчості, але активно не втручатися у її розвиток). Цей метод поширився завдяки палкій підтримці Л.М.Толстого, а також низки педагогів із Франції, США та інших країн.

Представники цього підходу (за О.О.Мелік-Пашаєвим) стверджують, що справжня дитяча творчість є «спонтанною», виходять із принципу її абсолютної цінності і тому заперечують можливість навчати, спрямовувати та виправляти дитину. На їхню думку, педагог повинен лише створювати максимально сприятливі умови для того, щоб дитина займалася творчістю, однак, ні в якому разі не втручатися у самий процес творчості.

Теж саме стосується і батьків. Вони мусять підібрати спеціальне місце у хаті чи квартирі, де їхня дитина буде займатися творчою діяльністю, визначити

час для цих занять, забезпечити дитину знаряддям творчості (папір, фарби тощо) і, головне, психологічно підтримувати її /Мелік-Пашаєв, 1981/.

Другий підхід, який також є доволі популярним у багатьох країнах світу, передбачає (за М.Л.Смульсоном) можливість та необхідність цілеспрямованого навчання творчості, створення спеціальних систем **творчого тренінгу** (використання активних методів розвитку творчих здібностей і творчої активності), які містять в собі комбінації багатьох методів, і загалом орієнтовані не на конкретний результат, а на «поштовх до творчості» /Смульсон, 2001/.

В межах цього підходу творчість можна розглядати як процес розв'язування творчих (проблемних) задач. Його сутність полягає в тому, що людину потрібно навчити самостійно шукати, бачити, ставити, і розв'язувати ці задачі.

2.3.2. Метод розв'язування творчих задач

Розв'язання творчої задачі зазвичай починається з «нульової фази» - бачення задачі, самостійність у її пошуку та постановці. Перша фаза – аналіз умов задачі, друга – пошук невідомого в задачі (висунення гіпотез), третя – перевірка й аналіз гіпотез /Смульсон, 2001/. Ґрунтовну психологічну теорію розв'язування **творчих задач**, а також відповідний творчий тренінг (КАРУС) на матеріалі конструкторської діяльності розробив В.О.Моляко.

Наприклад, у тренінгу використані задачі з проектування кінематичних ланцюгів (таких, що передають обертальний рух від однієї частини (ланцюга) якоїсь машини до іншого /Моляко, 1983/.

Творчі задачі широко використовуються у навчанні музиці та хореографії. Вони можуть бути дуже різноманітними за формою та засобами розв'язання.

Наприклад, видатний музичний педагог Г.Нейгауз, вчитель С.Ріхтера та інших славетних музикантів ХХ століття, постійно вигадував цікаві музичні задачі. Зокрема, він радив учням намагатися взяти одну і ту саму ноту із «різними відтінками почуття», а педагогам – якомога раніше домогтися, щоб в учнів «сумна мелодія лунала сумно, урочиста – урочисто, а бадьора – бадьоро» /Мелік-Пашаєв, 1981/.

2.3.3. Метод «мозкової атаки» та його варіанти

Розв'язання творчих задач може проходити не тільки індивідуально, але і в групі (класі). Ефективним методом розвитку креативності в групі є *метод «брейн-стормінгу»* (від англ. «brain» - «мозок» і «storming» - «штурм, атака») або *«мозкової атаки»* (методика стимуляції творчої активності та продуктивності).

Творчості, на думку розробника цього методу А.Осборна, заважає психологічна інерція. У свою чергу, вона породжується порядком, який панує у свідомості. Тому процес генерації ідей має сприяти «визволенню несвідомого». Для цього створюється група «генераторів ідей», яка упродовж 20 – 30 хвилин на суто демократичних засадах висуває максимальну кількість ідей. Критикувати їх заборонено. Слід висловлювати будь-які ідеї, в тому числі, абсолютно нереальні. Ідеї одних учасників, підхоплюють і розвивають інші. «Атака» записується на магнітофон а потім аналізується групою експертів /Пономарьов, 1976/.

Наприклад, студенти готуються до новорічного свята, створюючи «капусник». Для цього вони збираються в аудиторії і пропонують власні ідеї, сюжети, жарти для можливого сценарію. Потім ті, кого вони вважають найбільш компетентними, аналізують те, що запропоновано і визначають жарти, сюжетні ходи тощо, які можуть бути матеріалом для майбутнього сценарію.

Існує декілька різновидів «мозкової атаки»: діалогова, масова, зворотна (реверсивна) тощо. Так, остання, на відміну від «класичного» варіанту, передбачає якомога більшу критичність вже у процесі обговорення проблеми; подібні оцінки стосуються всіх недоліків певного пристрою або процесу тощо. Подібна підготовка допоможе подальшому висуванню ідей з урахуванням розглянутих недоліків /Моляко, 1983/.

Варіантом «мозкової атаки» є й запропонований В.Гордоном метод *«синектичного штурму»* (від англ. «synectics» - «методика колективного розв'язування проблем»). Тут також дозволені елементи критики, передбачено використання прийомів, які базуються на різних видах аналогії (пряма, особиста, символічна, фантастична).

Успіх «штурму» багато в чому залежить від керівника дискусії, який має вчасно ставити стимулюючі питання, здійснювати підказки, використовувати жарти, репліки тощо.

2.3.4. Метод розвиваючих ігор

Розвиток креативності забезпечує також *метод розвиваючих ігор*, який моделює творчий процес, створює мікроклімат, сприятливий для розвитку креативності /Смульсон, 2001/.

Для проведення гри потрібно, насамперед, скласти програму, яка містить опис її етапів, інструкції для всіх учасників; передбачає визначення цілей гри; опис вихідних даних; розподіл функцій учасників; визначення оцінок їхніх дій (правильних і помилкових) тощо /Моляко, 1983/

Наприклад, моделлю, яку можна застосувати, зокрема, з метою створення розвиваючих ігор для музикантів і хореографів може бути розроблена В.О.Моляко гра «Конструкторське бюро (КБ)» /Там само/.

2.3.5. Метод формуючого експерименту

На думку В.М.Дружиніна, існуючі методи розвитку креативності (включно з переліченими – Ю.Ч.) передбачають, «локальну дію» і здебільшого лише стимулюють засвоєння дитиною «нових технологій розв'язання». Сформована у такий спосіб креативна поведінка має «недостатню мотиваційну базу», а креативність залишається лише поведінковою (ситуативною) якістю.

Щоб креативність стала стійкою, глибинною властивістю особистості, зазначає Дружинін, ще в ранньому віці потрібно застосовувати метод *формуючого експерименту* (відстеження змін психіки дитини у процесі активного впливу дослідника на досліджуваного) в умовах спеціально організованого мікросередовища. Головні його параметри це: низький ступінь регламентації поведінки, предметно-інформаційне збагачення, наявність зразків креативної поведінки.

Однак, результати здійсненого В.М.Дружиніним та його співробітниками формуючого експерименту зі стимулювання креативності дошкільників виявилися дещо неочікуваними: у 42% випадків вона спочатку підвищилася, а потім її рівень зменшився навіпіл або навіть більше. /Дружинін, 1999/.

План практично-семінарського заняття № 7 «Методи розвитку творчих здібностей»

Питання до опрацювання:

1	Розв'язування творчих задач О.О.Мелік-Пашаєва .
2	«Мозкова атака (штурм)» А. Осборна
3	Теорія вирішення винахідницьких задач (ТВВЗ) Г.С.Альтшулера
4	Метод розвитку інтуїтивного мислення Е. де Боно
5	Творчий тренінг (КАРУС) В.О.Моляко
6	Система КІТСУ М.О.Холодної (розділ «Творчість»)
7	Формуючий експеримент В.М.Дружиніна
8	Тренажер 11.Імпровізація. (Т.Вуджек)
9	Метод розвитку творчого мислення М. Чейфіца

Завдання для самостійної роботи студентів:

1. Виходячи з опису гри «Конструкторське бюро», скласти програму розвиваючої гри, метою якої є створення сценарію музичної або хореографічної вистави (В.О.Моляко. Психологія рішення школьниками творческих задач. – К.: Рад. шк., 1983. – 94 с.).

2. Проаналізувати можливості використання різних методів розвитку креативності в музиці та хореографії.

Література для підготовки до практичного заняття № 7 та самостійної роботи студентів:

1. Анненкова І.П., Байдан М.А., Горчакова О.А. Педагогіка: історія та теорія. Навчальн. посібник. –Одеса: Вид-во «Optimum», 2009. – 450 с.

2. Барышева Т.А., Жигалов Ю.А. Психолого-педагогические основы развития креативности. – СПб, 2006.
3. Боно Э. Первый пятидневный курс: интуитивное мышление // Развитие мышления: три пятидневных курса / Пер. с англ.. – Мн.: ООО «Пупурри», 1997. – 128 с.
4. Винокурова Н. Лучшие тесты на развитие творческих способностей: Книга для детей, учителей и родителей. – М.: АСТ – ПРЕСС, 1999. – 368 с.
5. Волков И.П. Много ли в школе талантов? – М.: Знание, 1989. – 80 с.
6. Гаркавенко Н.В. Роль гри у розвитку творчих можливостей дітей // Наука і освіта. – 2007. - № 4 – 5. – С. 28 – 31.
7. Дружинин В.Н., Хазратова Н.В. Экспериментальное исследование формирующего влияния микросреды на креативность // Психол. журн. – 1994. - № 4.
8. Кипнис М. Тренинг креативности. – М.: Ось-89, 2006. – 128 с.
9. Клименко В.В. Механізм творчості: чи можна його розвивати. – К.: шкільний світ, 2001. – 96 с.
10. Креативный ребенок. Диагностика и развитие творческих способностей, - Ростов - на-Дону, 2004.
11. Моляко В.А. Психология решения школьниками творческих задач. – К.: Рад. шк., 1983. – 94 с.
12. Нікітін Б.П. Сходінки творчості або розвиваючі ігри. – К.: Рад. шк., 1991. – 144 с.
13. Холодная М.А. Психология интеллекта: парадоксы исследования. – 2-е изд. – СПб.: Питер, 2002. – 272 с.
14. Чейфиц М.Д. Живите с умом / Пер с англ.. – Мн.: «Попурри», 1997. – 304 с.
15. Тесты для детей. Сборник тестов и развивающих упражнений / Сост. М.Н.Ильина и др. – СПб.: Дельта, 1997. – 384 с.
16. Уява і творчість // Психологія / За ред. Ю.Л.Трофімова. – К., 2001. – С. 315 – 336.

Додаткова література:

1. Вуджек Т. Тренажер 11. Импровизация. Акт творчества // тренировка ума. Упражнения для развития повышенного интеллекта. – СПб.: Питер, 1996. – С. 229 – 246.
2. Заика Е.В. Упражнения по развитию мышления, воображения и памяти школьников. – Харьков.: ХГУ, 1992. – 65 с.
3. Коваленко А.Б. Аналіз місця та ролі знань у процесі розуміння творчих задач // Наука і освіта. – 2007. - № 4 – 5. – С. 85 – 88.
4. Левин В.А. Воспитание творчества. – М.: Знание, 1998. – 64 с.
5. Лінія життя (заняття для старшокласників з розвитку творчого потенціалу особистості) // Психолог. – 2006. - № 23 – 24 (червень). – С. 111 – 115.
6. Моляко В.А. Психологические проблемы творческой деятельности. – К.: Знание, 1999. – 16 с.
7. Подоляк Л.Г., Юрченко В.І. Розвиток творчого потенціалу майбутніх фахівців // Психологія вищої школи. Навч. посібник для магістрів і аспірантів. – К.: ТОВ «Філ-студія», 2006. – С. 149 – 153.
8. Развитие и диагностика способностей / Под ред. В.Н.Дружинина и В.В.Шадрикова. – М.: Просвещение, 1991.
9. Чудновский В.Э. Воспитание способностей и формирование личности. – М.: Знание, 1986. – 80 с.
10. Цзен Н.В., Пахомов Ю.В. Психотренинг: игры и упражнения. – М., 1998.

Питання для повторення:

1. Розкрийте сутність основних підходів до розвитку творчих здібностей. Який з них Ви вважаєте найбільш ефективним? Обґрунтуйте відповідь.
2. Назвіть та схарактеризуйте складові процесу розв'язання творчої задачі.
3. Що таке «мозкова атака»? Які її варіанти Вам відомі?
4. З яких основних елементів складається програма розвиваючої гри?
5. Обґрунтуйте використання формуючого експерименту для розвитку творчої активності дітей.

Тести для самоконтролю:

1. Закінчить фразу: «Творчий тренінг – це _____».
2. Синектичним штурмом називають:
А) методику дослідження інтелекту; Б) методику колективного розв'язування проблем; В) один з видів військової творчості.
3. Разом зі своїми співробітниками формує експеримент зі стимулювання креативності дошкільників здійснив:
А) Чейфіц; Б) Дружинін; В) Де Боно; Г) Альтшулер; Д) Осборн.
4. Заповніть пропуски у фразі: «_____ моделює творчий процес, створює мікроклімат, _____ для розвитку креативності»
5. В.О.Моляко розробив:
А) метод «мозкової атаки»; Б) систему КІТСУ; В) теорію розв'язування творчих задач.

Тема 2.4. ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ (КРЕАТИВ)

(конспект лекції)

План:

- 2.4.1. Поняття про творчу особистість (креатива).
- 2.4.2. Психологічні властивості креативів.
- 2.4.3. Творча особистість і «европатології».
- 2.4.4. Психологічні проблеми креативів.

Основні поняття теми:

Гіперкомпенсація, европатологія, егоцентризм, ексцентричність, інфантилізм, комплекс меншовартості, креатив, особистість креативного типу, параноя, патологія, психотизм, творець, творча особистість, шизофренія

2.4.1. Поняття про творчу особистість (креатива)

Творчою особистістю, особистістю **креативного типу** або **креативом** називають людину, яка схильна до нестандартних способів розв'язання задач, здатна до оригінальних, нестандартних дій, відкриття нового, створення унікальних продуктів /Дружинін, 1999/.

Творчість може мати як ситуативний («вимушений»), так і особистісний («надситуативний») характер. Кожна людина змалку так чи інакше причетна до різних її видів і здатна досягати в них певних успіхів. Однак, далеко не кожного можна назвати творчою особистістю.

Наприклад, студент повинен написати вже згадану дитячу пісню для заліку з педагогічної практики, він пише її, отримує позитивну оцінку і більше ніколи не повертається до пісенної творчості. Це ситуативна творчість. Однак, якщо написання пісень є його постійною потребою, актом глибинного самовираження, він – творча особистість.

Головною психологічною ознакою творчої особистості є те, що для неї творчість, незалежно від результатів і значущості для суспільства, становить сенс життя. За цим, в ідеалі, стоїть ненаситна, ірраціональна жадоба самоактуалізації.

Наприклад, як писав С.В.Рахманінов, він на 85% музикант і лише на 15% - людина.

Однак, часто-густо приводом для активних занять творчістю, передусім у царині науки чи мистецтва, є не самоактуалізація особистості, а явище *гіперкомпенсації* (бажання досягти переваги над іншими завдяки видатним досягненням). У такий спосіб людина намагається позбавитися «*комплексу меншовартості*» (глибоке почуття власної меншовартості у порівнянні з іншими людьми). К.С.Станіславський запропонував «робочий критерій», який дозволяє розрізнити обидва явища: треба любити мистецтво в собі, а не себе в мистецтві. Особистість, що реалізує себе, більш вірогідно обере перший варіант.

2.4.2. Психологічні властивості креативів

Креатива відрізняє певний набір психологічних властивостей. За В.М.Дружиніним, це:

1. Незалежність (особистісні стандарти є важливішими, ніж стандарти групи, суспільства, неконформність оцінок та суджень).
2. Відкритість розуму, готовність повірити у власні та чужі фантазії, чутливість до нового й незвичного.
3. Висока толерантність до невизначених та не вирішуваних ситуацій, конструктивна активність в їхньому вирішенні.
4. Розвинене естетичне почуття, прагнення до прекрасного.
5. Впевненість у власних здібностях, самоповага.
6. Міцність характеру, схильність до ризику.
7. Наявність у поведінці як жіночих, так і чоловічих рис.
8. Психічна невірноваженість, невротичність, тривожність.
9. Низька соціальна адаптивність та зрілість.
10. Схильність до психофізіологічного виснаження у поєднанні з максимальною самовіддачею.
11. Внутрішня мотивація діяльності /Дружинін, 1999/.

Низка досліджень також свідчать про наявність в характері креативів такої риси, як агресивність (Пономарьов, 1976, Ільїн, 2009).

Наприклад, означені особливості, у «концентрованому» вигляді притаманні так званим «дітям індиго». Психологи доводять їхню виняткову обдарованість, педагоги і батьки – надзвичайну складність спілкування з ними, неможливість виховувати традиційними засобами, деякі психіатри діагностують «індиго» як патологію.

Для того, щоб самореалізуватися, бути професійно успішними, креативи мусять виробити неабияку працездатність, навчитися «тяжко працювати», розвинути необхідні для успіху предметні здібності (зокрема, музичні та хореографічні), набути відповідних знань та навичок. Недаремно Т.Едісон, схарактеризував творчість, як «10% натхнення й 90% потіння».

2.4.3. Творча особистість і «европатології»

Креативам часто-густо притаманні різноманітні *патології* (відхилення від норми). Ч.Ломброзо досліджує проблему «генія та божевілья». Серед видатних креативів, на його думку, значно частіше ніж серед пересічних людей зустрічаються особи із серйозними психічними та/або тілесними вадами /Ломброзо, 1990/.

Г.Айзенк висуває гіпотезу, згідно з якою креативність та різні форми психопатології мають спільну генетичну основу і виявляються у *психотизмі* (надмірній схильності до самоти та нечуйності до оточуючих). Високий рівень психотизму «підштовхує» людину до шизофренії та кримінальних форм поведінки, а помірний – до високої креативності /Айзенк, 1995/

Будь-яка патологія, що пов'язана з творчою особистістю, отримала назву «*европатології*» (від грецьк «heurisko» - відшукувати, відкривати і «pathos» - страждання, хвороба). Означені патології спричиняють фізичні та психічні страждання, але можуть позитивно позначатися на результатах творчої діяльності.

Наприклад, Ф.М.Достоевський зізнається, що тяжка психічна хвороба (епілепсія) допомогла йому зазирнути у найпотемніші глибини власної психіки.

Прикладом позитивного впливу фізичних вад на творчість можуть бути картини Рембрандта ван Рейна. Дослідниця з Гарварду (США) М.Лівінгстоун провела аналіз майже 40 його автопортретів і помітила, що практично на всіх погляди кожного з очей художника не є паралельними, розбігаючись приблизно на 10 градусів. Вона вважає, що цей дефект стереоскопічного зору певним чином вплинув на своєрідність світосприймання майстра і допомагав йому у створенні картин.

Сучасні дослідження в царині психології творчості показують, що психічні розлади або тілесні хвороби не є обов'язковими супутниками геніальності. Однак, вивчаючи творчість конкретних митців, вчених або винахідників з певними европатологіями слід обов'язково брати їх до уваги.

Наприклад, психічні патології призводять до порушень процесу сприймання, у свій спосіб збагачуючи психіку митця фантазійними образами. Аналізуючи твори М.В.Гоголя, Г.-Х.Андерсена або С.Далі, варто пам'ятати, що ці генії страждали на *шизофренію* (психічна хвороба, яка викликає «роздвоєння» особистості, замикання в собі, порушення контактів з оточенням тощо). Розгляд 36 автопортретів В.Ван Гога, написаних ним за життя, показує, що у автора поступово розвивалася *параноя* (психічний розлад, ознаками якого є переоцінка власного Я, підозрілість, наявність «надцінних» ідей тощо).

2.4.4. Психологічні проблеми креативів

Креатив зазвичай стикається з великою кількістю психологічних проблем. У найбільш яскравому й концентрованому вигляді вони представлені в біографіях та автобіографіях видатних особистостей, особливо в царині мистецтва.

У дитинстві більшість видатних креативів отримують негативний життєвий досвід (переживають війни, смерть родичів, пониження соціального статусу родини, мають складні стосунки з однолітками, друзями, довго і тяжко хворіють тощо). Водночас нещасливе дитинство, за словами Е.Хемінгуея, це «найкраща школа для письменника-початківця». Річ у тім, що подібний досвід може викликати у дитини намагання краще зрозуміти себе та оточуючих, виявити себе

на аркушах звичайного чи нотного паперу, «намалювати» свої проблеми. Одним з «універсальних» елементів цього досвіду є відсутність любові до дитини з боку батьків.

Наприклад, А.Маслоу, відомий теоретик і практик креативності, характеризує власну матір, як жорстоку, неосвічену, брутальну жінку, яка настільки не любила своїх сімох дітей, що це «мало не доводило їх до психічних розладів». Батько ж постійно повторював маленькому Абрахамові, що той «потвора і дурень» /Хьелл, Зіглер, 1998/.

У дорослому віці, «спалюючи» себе на сцені, за мольбертом або в науковій лабораторії, люди подібні до Маслоу посилено намагаються довести власну цінність і значущість, оскільки в дитинстві її не помітили батьки, а також компенсувати їхню нелюбов до себе любов'ю публіки (згадаймо долю В.Висоцького).

Втім, за власними оцінками, щасливим важко назвати не тільки дитинство багатьох видатних креативів, але й їхнє доросле життя (М.П.Булгаков, Ф.Кафка, Л.Українка, Т.Г.Шевченко та ін.). Їхній стиль життя часто-густо геть не вписується у суспільні норми. Вони – бунтівники, які не можуть і не хочуть інтегруватися у соціум «на його умовах», обираючи не «корені, а крила».

Наприклад, як писав Г.Сковорода: «Світ хотів спіймати мене, та не спіймав».

У будь-яку епоху, у будь-якому суспільстві видатні митці, вчені, винахідники – це «білі гави», які гостро відчувають власну унікальність, неповторність, «рокову» несхожість з рештою людей. На відміну від життя, творчість дає їм безмежну радість і насолоду (у творчості навіть муки – солодкі!). Тому поступово вони стають «залежними» від творчості. Ступінь залежності може бути різним, але для багатьох ця схильність є хворобливим явищем.

Наприклад, ось фрагмент з оповідання В.Токаревої «Леді вдачі», розмовляють дві жінки, одна з яких відома письменниця (переклад з російської наш – Ю.Ч.): «...Творчість з'їдає людину, з'їдає життя. - Тоді киньте її...не пишіть. - Не можу. У цьому вся справа».

Відомо, що для видатних креативів творчість заради максимальної самореалізації – це спосіб життя. Однак, подібно до решти людей і навіть більше за них, вони прагнуть слави, визнання, комерційного успіху і дуже болісно переживають їхню відсутність.

Наприклад, В.Ван Гог спромігся продати за життя лише одну з власних картин. Професійне визнання, на яке він очікував, прийшло, коли художник вже знаходився за мурами психіатричної клініки, а справжня слава – тільки після смерті.

Типовою характеристикою видатних креативів є глибока *самітність*. Це походить передусім від величі їхнього дару – вони намагаються здолати вершини, про які інші навіть не здогадуються. Бути поруч з ними, розуміти перебіг їхніх вчинків та думок, приймати *егоцентризм* (зосередженість виключно на собі, на власних інтересах), *ексценричність* (чудернацька, зухвала оригінальність), *інфантилізм* (збереження у дорослих певних рис дитячої поведінки: емоційної нестабільності, вередливості, безвідповідальності тощо) та деякі інші «неприємні» особливості їхнього характеру вкрай складно. Подібного не витримують навіть найвірніші друзі, найвідданіші кохані, найпалкіші прихильники.

Самітність – це одночасно і потужний поштовх до творчості (згадаймо думку Б.Ахмадуліної про «прекрасні плоди самітності»), і важкий психічний тягар.

Наприклад, як писав в одному з листів С.Єсеніна (переклад з російської наш – Ю.Ч.): «Важко мені жити на світі, ні до кого голову прихилити, а якщо і є, то такі обличчя від мене завжди далеко і їх дуже-дуже мало...».

Загалом співвідношення між фактами біографій багатьох видатних креативів та якістю продуктів їхньої творчості можна описати за допомогою сумного парадоксу О.Блока: «чим гірше життя, тим кращі вірші». Тому безумовно правий Г.С.Костюк, який називає справжню творчість «подвигом», а «пристрасть, потребу в творчості» - «непереможною силою», яка штовхає людину до неї. /Костюк, 1989/.

План практично-семінарського заняття № 8 «Особливості творчої особистості»

Питання до опрацювання:

1	Ситуативна та «надситуативна» творчість
2	Ознаки творчої особистості
3	Проблема впливу на творчу особистість фізичних та психічних вад
4	Психологічні проблеми творчої особистості та шляхи їхнього подолання
5	Творча особистість і вибір професії
6	Творча особистість в музиці та хореографії

Завдання для самостійної роботи студентів:

1. Скласти перелік «типових» психологічних проблем креативів, надати рекомендації щодо їхнього подолання.

2. Створити психологічний портрет реальної людини, яка працює в царині музики (хореографії) і яку можна вважати «креативом».

Література для підготовки до практичного заняття № 8 та самостійної роботи студентів:

1. Богоявленская Д.Б. Психология творческих способностей. – М.: Академия, 2002. – 320 с.

2. Горальський А. Теорія творчості / Пер. О.Гірко. – Львів: КАМЕНЯР, 2002. – 144 с.

3. Дружинин В.Н. Психология общих способностей. – СПб.: Питер Ком, 1999. – 368 с.

4. Ильин Е.П. Психология творчества, креативности, одаренности. – СПб.: Питер, 2009. – 448 с.

5. Клепиков О.І., Кучерявий І.Т. Основи творчості особистості: Навч. посібн. – К.: Вища шк., 1996. – 296 с.

6. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. – К.: Рад. шк., 1989. – 608 с.

7. Ломброзо Ч. Гениальность и помешательство. – М.: Изд-во ТПО ТАМП, 1990. – 252 с.
8. Моляко В.О. Концепція виховання творчої особистості // Радянська школа, 1991. – № 5. – С. 47 – 52.
9. Музика О.Л. Криза творчої особистості: суб'єктивно-ціннісний підхід до типології // Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України, 2001. – С. 63 – 72.
10. Рибалка В.В. Психологія розвитку творчої особистості. – К.: АПН України, ІПППО, 1996. – 236 с.
11. Роменець В.А. Психологія творчості. Навч. посіб. (2-ге вид). – К.: Либідь, 2001. – 288 с.
- 12 Рудкевич Л.А., Рыбалко ЕФ. Возрастная динамика самореализации творческой личности // Психологические проблемы самореализации личности. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 1997. – С. 89 – 106.

Додаткова література:

1. Анненкова І.П., Байдан М.А., Горчакова О.А. Педагогіка: історія та теорія. Навч. посіб. – Одеса: Вид-во «Optimum», 2009. – 450 с.
2. Волков И.П. Много ли в школе талантов? – М.: Знание, 1989. – 80 с.
3. Ефимова Г., Новлянская З. Почему дети фантазируют? // Популярная психология: Хрестоматія. – М.: Просвещение, 1990. – С. 275 – 280.
4. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості. – К.: Вид-во ТОВ «КММ», 2006. – 240 с
5. Маслоу А. Мотивация и личность. – СПб.: Питер, 2003. – 352 с.
6. Одаренные дети: Пер с англ. / Общ. ред. Г.В.Бурменской и В.М.Слуцкого. – М.: Прогресс, 1991. – 376 с.
7. Рождественская Н.В. Психология художественного творчества. СПб, 1995.

Питання для повторення:

1. Розкрийте зміст поняття «креатив».

2. Схарактеризуйте психологічні особливості креативів.
3. Покажіть як впливають на творчість фізичні та психічні патології креативів.
4. Назвіть та проаналізуйте «типові» психологічні проблеми креативів.
5. Яке висловлювання О.Блока показує зв'язок між життям і творчістю видатних митців. Чи згодні Ви з ним? Обґрунтуйте Вашу відповідь.

Тести для самоконтролю:

1. Доповніть фразу: «Креативом називають _____».
2. Надмірна схильність до самоти та нечуйність до оточуючих це:
А) психотизм; Б) креативність; В) екстравертивність; Г) демонстративність;
Д) невихованість.
3. Заповніть пропуски у фразі: «_____ називають будь-яку патологію, що пов'язана із _____ особистістю».
4. Чи згодні Ви, що негативний психологічний досвід у дитинстві шкодить креативній особистості?
А) так; Б ні. Обґрунтуйте відповідь.
5. Доберіть визначення терміну «гіперкомпенсація»:
А) бажання досягти переваги над іншими завдяки видатним досягненням; Б) глибоке почуття власної вищості; В) надмірна фізична та психічна активність.

**Змістовий модуль 3. ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ
КРЕАТИВНОСТІ. РОЗВИТОК ТВОРЧО ОБДАРОВАНОЇ ДИТИНИ**

Технологічна карта модуля

1	Номер модуля	3
2	Назва модуля	Вікові особливості розвитку креативності. Розвиток творчо обдарованої дитини
3	Освітньо-кваліфікаційний рівень навчальної програми	Бакалавр
4	Форми роботи	Лекції, практичні заняття, самостійна робота студентів
5	Методи навчання	Лекції, дискусії, написання рефератів, підготовка доповідей, виконання самостійних творчих завдань, індивідуальні та групові консультації
6	Цілі модуля	Вивчення особливостей розвитку творчих здібностей, обдарованості дитини. Оволодіння засадами психологічної підтримки творчо обдарованих дітей в родині і школі
7	Структура модуля	Тема 3.1. Психологічний механізм розвитку креативності. Тема 3.2. Розвиток креативності в родині і школі. Тема 3.3. Творча обдарованість у дитинстві. Тема 3.4. Творчо обдарована дитина в сучасній школі.
8	Результати навчання	Студенти мають: 1. <i>знати</i> психологічні закономірності розвитку креативності та критерії їхнього визначення; вікові особливості розвитку творчих здібностей; критерії творчої обдарованості, особливості особистості творчо обдарованих дітей;

		2. <i>вміти</i> розв'язувати творчі задачі на матеріалі обраного фаху (музика, хореографія); користуватися методами розвитку креативності.
9	Форми контролю	Усне опитування, письмове опитування (підсумкова контрольна робота), перевірка конспектів першоджерел, іспит
10	Перелік рекомендованої літератури	1. Алиева Е.Г. Творческая одаренность и условия ее развития // Психологический анализ учебной деятельности. – М.: ИП РАН, 1991. – С. 7 – 17. 2. Будій Н.Д. Теоретичні аспекти розвитку творчої особистості молодшого школяра // Наука і освіта. – 2007. - № 4 – 5. – С. 14 – 17. 3. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. Психологический очерк. – М.: Просвещение, 1991. – 93 с. 4. Гільбух Ю.З. Розумово обдарована дитина. Психологія, діагностика, педагогіка. – К.: РОВО «Укрвузполіграф», 1992. – 84 с. 5. Гаркавенко Н.В. Роль гри у розвитку творчих можливостей дітей // Наука і освіта. – 2007. - № 4 – 5. – С. 31 – 35. 6. Ефимова Г., Новлянская З. Почему дети фантазируют? // Популярная психология: Хрестоматия. – М.: Просвещение, 1990. – С. 275 – 280. 7. Карпенко З.С., Савчин З.Я. Вивчення і розвиток уяви в дитячому віці. – Коломия: Вік, 1996. – 48 с. 8. Клименко В.В. Механізм творчості: чи можна його розвивати. – К.: шкільний світ, 2001. – 96 с. 9. Королев Д.К. Зарубежные модели одаренной личности // Актуальні проблеми психології. – 2002. – Т. 6, Вип.. 3,

Ч. 1. – С. 122 – 128.

10. Лейтес Н.С. Способности и одаренность в детские годы. – М.: Знание, 1984. – 80 с.

11. Лейтес Н.С. Возрастная одаренность школьников. – М.: Академия, 2001. – 320 с.

12. Линдсей Г., Халл К., Томпсон Р. Творческое и критическое мышление // Хрестоматия по общей психологии: Психология мышления. – М., 1981.

13. Матюшкин А.М. Загадки одаренности. Проблемы практической диагностики. – М.: Школа-Пресс, 1993.

14. Николаева Е.И. Психология детского творчества. – СПб.: Речь, 2006. – 220 с.

15. Одаренные дети: Пер. с англ. / Общ. Ред.. Г.В.Бурменской и В.М.Слуцкого. – М.: Прогресс, 1991. – 376 с.

16. Пашнев Б.К. Психодіагностика обдарованості. – Харків: Основа, 2007. – 128 с.

17. Перкинс Д.Н. Творческая одаренность как психологическое понятие // Общественные науки за рубежом. Р.Ж. Сер. Науковедение. – 1988, № 4. – С. 88 – 92.

18. Пономарева-Семенова Р.А., Королев Д.К. Эмпирическое исследование личностных факторов развития одаренности на этапе ранней зрелости // Актуальные проблемы психологии. – 2002. – Т. 6, Вып. 3 (2 част.). – С. 177 – 190.

19. Рабочая концепция одаренности / Ю.Д.Бабаева, Д.Б.Богоявленская, А.В.Брушлинский и др. – М.: Магистр, 1998. – 66 с.

20. Робота з обдарованими дітьми. Сходінки творчого

	зростання. 1 – 4 класи. – Пос. для вчителя. – Тернопіль: Навчальна книга, 2006. – 152 с. 21. Тесты для детей: сборник тестов и развивающих упражнений / Сост. М.Н.Ильина и др. – СПб.: дельта. 1997. – 384 с. 22. Туріщева Л.В. Особливості роботи з обдарованими дітьми. – Харків: Основа, 2008. – 122 с. 23. Хоровитц Ф.Д., Багер О. Одаренные и талантливые дети: состояние проблемы и направление исследований // Общественные науки за рубежом. Р.Ж. Сер. Науковедение. 1988. - № 1. 24. Хуторской А.В. Развитие одаренности школьников: Методика продуктивного обучения: пособие для учителя. – М.: ВЛАДОС, 2000. – 320 с. 25. Юрченко З.В. Художньо-словесне самовираження старшокласників як психологічний чинник становлення творчої особистості // Педагогіка і психологія. – 1999. - № 4. – С. 77 – 83.

Тема 3.1. ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ

(конспект лекції)

План:

- 3.1.1. Успадковане і набуте у творчих здібностях.
- 3.1.2. Поняття про механізм розвитку творчих здібностей.
- 3.1.3. Чинники, що сприяють та заважають розвитку креативності.
- 3.1.4. Проблема штучного стимулювання креативності.
- 3.1.5. Креативність у дошкільному і шкільному віці.

Основні поняття теми

Генотип, «гламур», кітч, конформізм, масова культура, наслідувальна активність, первинна креативність, сенситивний період, спеціалізована креативність, «стопери», «хелпери»

3.1.1. Успадковане й набуте у творчих здібностях.

Питання про те чи переходять творчі здібності у спадок, чи розвиваються упродовж життя є одним з найактуальнішим у психології творчості. В психологічній літературі (за В.М.Дружиніним) існує три підходи до вирішення цієї проблеми.

1. Здібності передаються у спадок.

Наприклад, відомі родини математиків (Бернуллі), музикантів (Бах, Штраус), письменників (Дюма) тощо.

2. Здібності розвиваються під впливом середовища.

Творче середовище, що створюється старшими членами родини, їхній приклад впливає на розвиток творчих здібностей дітей та онуків.

Наприклад, впливом сімейного середовища може, зокрема, бути пояснена спадкоємність професій в родинях.

3. Гіпотеза взаємодії спадковості та середовища.

Наявність однакових здібностей у дітей та батьків пояснюється впливом творчого середовища, що є адекватним *генотипу* (сукупність генів, спадкова

основа організму). Більшість сучасних досліджень підтверджують правильність саме цієї точки зору /Дружинін, 1999/.

Наприклад, згадаймо родину популярних кінорежисерів Андрона та Микити Михалкових. Батько – відомий дитячий поет, дідусь і мати – художники. Змалку вони виховувалися творчим середовищем, яке відповідало їхнім задаткам.

3.1.2. Поняття про механізм розвитку творчих здібностей (креативності)

В.М.Дружинін вважає, що механізм розвитку творчих здібностей (креативності) має наступний вигляд. На ґрунті загальної обдарованості під впливом мікросередовища та наслідування формується система мотивів та певних властивостей особистості (нонконформізм, незалежність, мотивація самоактуалізації тощо). У подальшому загальна обдарованість перетворюється на «актуальну» креативність.

У процесі опанування обраного виду діяльності креатив долає три послідовні етапи розвитку *наслідувальної активності*: 1) наслідування-копіювання; 2) творче наслідування; 3) наслідувальна творчість і лише найталановитіші креативи досягають вищого етапу, де «починається невідоме» /Дружинін, 1999/.

Більшість людей віддають перевагу скоріше наслідуванню існуючих зразків у житті та професійній діяльності, ніж створенню чогось принципово нового.

Наприклад, згадаймо популярний сьогодні «*гламур*» (від англ. «glamour» - «ефектний») – стиль життя, який передбачає неухильне додержання зразків «розкоші» зі шпальт глянцевого часописів та каталогів.

Ознакою наслідувального характеру діяльності є використання прийомів і стратегій, які вже неодноразово приносили успіх іншим.

Наприклад, це притаманно представникам *масової культури*, які створюють матеріальні та інтелектуальні продукти, розраховані на широкий загал. Часто-густо їхні витвори є проявами *кітчу* (від нім. «Kitsch» - дешева, халтурна підробка для масового споживання).

3.1.3. Чинники, що сприяють та заважають розвитку креативності

Психологи виокремили низку психологічних чинників, що сприяють розвитку креативності («хелпери») (від англ. «help» - «допомагати») або, навпаки, стримують цей процес («стопери») (від. англ. «stop» - «зупиняти»).

За В.М.Дружиніним, чинниками успішного розвитку креативності можуть бути:

1. Відсутність у дитини зразка регламентованої поведінки.
2. Наявність позитивного зразка творчої поведінки.
3. Умови для наслідування дитиною творчої поведінки дорослих та блокування проявів її агресивної та деструктивної поведінки.
4. Соціальне підкріплення творчої поведінки дитини /Дружинін, 1999/.

Серед чинників, що заважають розвитку креативності, Г.Ліндсей, К.Халл і Р.Томпсон називають:

1. Схильність до **конформізму**, яка проявляє себе у намаганні бути подібним на інших, не відрізнитися від них у своїх судженнях та вчинках.
2. Боязнь бути «білою гавою» серед людей, виглядати дурним або смішним у власних судженнях.
3. Боязнь виглядати занадто екстравагантним і навіть агресивним у неприйнятті та критиці думок інших людей.
4. Боязнь відплати з боку іншої людини, позиція якої піддається критиці.
5. Завищена оцінка значущості власних ідей.
6. Підвищена тривожність, невпевненість у собі, боязнь висловлювати власну думку.
7. Надвисокий розвиток критичного мислення, що заважає розвитку творчого мислення /Ліндсей, Халл, Томпсон, 1981/.

3.1.4. Проблема штучного стимулювання креативності

Можливість дитини інтелектуально розвиватися (за Б.П.Нікітіним) не залишається незмінною. Мозок дитини, який в момент народження за масою становить 25% від мозку дорослої людини, особливо швидко зростає і «дозріває»

в перші місяці й роки життя (до 9 місяців він подвоюється, до 2,5 років потроюється і до 7 років становить уже 90%).

Але відмінності у продуктивності творчої розумової праці різних дітей залежать не стільки від збільшення їхнього мозку, тобто зростання кількості нових клітин та їхніх розмірів, скільки від кількості нейронів, що реально «працюють» та кількості міжклітинних зв'язків, що утворилися. Чим молодша дитина, тим легше відбувається процес утворення цих зв'язків, з віком він стає дедалі важчим /Нікітін, 1991/.

Темпи подальшого нарощування інтелекту, зазначав М.М.Амосов, визначаються його вихідним рівнем до початку навчання у школі. Якщо він низький – зусилля вчителів будуть «недостатньо ефективними» /Амосов, 1991/.

На цьому підґрунті базується ідея прискореного розвитку дітей і, зокрема, стимулювання їхньої креативності. В останні роки ця ідея набула неабиякої популярності в Україні та інших країнах. Однак, практика її реалізацій показує, що означений процес може не тільки приносити користь, але й бути вельми шкідливим, загрожувати психічному здоров'ю дітей.

Дослідниками встановлено, що штучне підвищення креативності дітей загалом супроводжується їхньою невротизацією, порушує рівновагу у системі життєдіяльності тощо /Дружинін, 1999/. Тому його слід використовувати дуже обережно.

Наприклад, занадто інтенсивне стимулювання творчої та інтелектуальної активності дитини у «школі прискореного розвитку», може призводити до виникнення різноманітних захворювань, алергічних явищ, заїкання, енурезу, постійно виникаючого головного болю тощо /Матвієвська, 2007/.

3.1.5. Креативність у дошкільному і шкільному віці

Першим *сенситивним* (найбільш сприятливим) *періодом* для розвитку креативності є вік від 3 до 5 років. До трьох років з'являється потреба наслідувати дорослих, розвивається механізм копіювання їхньої поведінки. До 6 – 7 років активно розвивається права півкуля, яку називають «творчій». За наявності

стимулюючих факторів середовища у дитини формується *«первинна креативність»* (загальна здібність до творчості або загальна креативність).

Після вступу до школи розвиток креативності уповільнюється, спостерігається її спад, вона переходить у латентний стан. Натомість у цей період починає швидко розвиватися ліва («логічна») півкуля мозку, вербальна пам'ять та інші складові інтелекту, зменшується роль несвідомого у поведінці, зростає критичність до себе, розсудливість. Діти загалом активно наслідують найбільш значущих для них дорослих (вчителів), за їхньою вказівкою вчать осуджувати відхилення від нормативу («неможна!») і доволі охоче – особливо це стосується дівчат – сприймають «запропоновані» стереотипи поведінки.

У підлітковому та ранньому юнацькому віці на тлі вікової кризи та зламу попередніх соціальних стереотипів спостерігається другий сенситивний період розвитку креативності. Від 13 до 20 років на ґрунті загальної креативності формується *спеціалізована креативність*, тобто креативність у конкретній царині (музична, хореографічна, математична тощо). Особливу роль у цей період відіграє наявність професійних зразків, підтримка родини та однолітків. Окрім обрання конкретної сфери діяльності, визначається також «ідеальний» зразок творця, якому підліток намагається наслідувати, з яким ототожнює себе /Дружинін, 1999/.

Наприклад, поети-початківці часто-густо наслідують стиль видатних майстрів минулого. Ось зразок віршів 15-річної дівчини, яка захоплюється творчістю О.Блока та його особистістю: «И снова забытые страны, и сняться в тревоге разлук мгновения черных тюльпанов, стремленья протянутых рук...» /цит. за Мелік-Пашаєвим, 1981/

Ця фаза розвитку креативності закінчується появою негативного ставлення до колишнього кумира, а також запереченням власної «наслідувальної продукції» (віршів, малюнків, музики тощо) /Дружинін, 1999/.

Наприклад, юнаки та дівчата знищують диски та відеокасети улюблених рок-музикантів, безжалісно трощать власні «недосконалі» твори.

План практично-семінарського заняття № 9 «Вікові особливості розвитку творчих здібностей (креативності)»

Питання до опрацювання:

1	Наслідувальна активність як основа дитячої творчості
2	Уява і творчість дошкільника
3	Музична та хореографічна творчість дошкільників
4	Творчість у початковій школі
5	Технічна, художня творчість, комп'ютерне моделювання старшокласників
6	Музична та хореографічна творчість у підлітковому та юнацькому віку.
7	Статеві відмінності у творчості
8	Мотивація творчості підлітків, юнаків та дівчат
9	Творчість і вибір професії

Завдання для самостійної роботи студентів:

1. Дослідити процес уяви дітей дошкільного віку за методиками «Вербальна фантазія» та «Невербальна фантазія» (Тести для дітей: збірник тестів і розвиваючих упражнень / Сост М.Н.Ильина и др. – СПб.: Дельта, 1997. – С. 135 – 137.).

2. Дослідити особливості загальної та спеціальної обдарованості підлітка за допомогою методів опитування, аналізу результатів діяльності, розв'язування творчих задач.

3. Дослідити творчі здібності учня (учениці) юнацького віку за Коротким тестом творчого мислення Е.Торренса (Б.К.Пашнев Психодіагностика обдарованості. – Харків: Основа, 2007. – С. 6; 46 - 52).

Література для підготовки до практично-семінарського заняття № 9 та самостійної роботи студентів:

1. Алиева Е.Г. Творческая одаренность и условия ее развития // Психологический анализ учебной деятельности. – М.: ИП РАН, 1991. – С. 7 – 17.

2. Амосов Н.М. Здоровье и счастье ребенка // Страна детства. Сборник. – М.: Знание, 1991. – С.
3. Богоявленская Д.Б. Интеллектуальная активность как проблема творчества. – Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского ун-та, 1983. – 176 с.
4. Будій Н.Д. Теоретичні аспекти розвитку творчої особистості молодшого школяра // Наука і освіта. – 2007. – С. 14 – 17.
5. Волков И.П. Много ли в школе талантов? – М.: Знание, 1989. – 80 с.
6. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. Психол. очерк. – М.: Просвещение, 1991. – 93 с.
7. Дружинин В.Н., Хазратова Н.В. Экспериментальное исследование формирующего влияния микросреды на креативность // Психол. журн. – 1994. - № 4.
8. Клименко В.В. Механізм творчості: чи можна його розвинути. – К.: Шкільний світ, 2001. – 96 с.
9. Колошина И.П. Структура и механизмы творческой деятельности. – М.: Изд-во МГУ, 1983. – 168 с.
10. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. – К.: Рад.шк., 1989. – 608 с.
11. Матвиевская А. Чему и как учить ребенка // «Одесский вестник», 29 ноября 2007. – № 254.
12. Моляко В.О. Концепция виховання творчої особистості // Радянська школа, 1991. - № 5. – С. 47 – 52.
13. Николаева Е.И. Психология детского творчества. – СПб.: Речь, 2006. – 220 с.
14. Рыбалка В.В. Психологія розвитку творчої особистості. – К.: АПН України, ІПППО, 1996. – 236 с.

Додаткова література:

1. Бобир О.В. Особистісні характеристики юнацтва з різними формами обдарованості. Автореф. дис ... канд. психол. наук. – Харків, 2005. – 20 с.

2. Богоявленская Д.Б. Метод исследования уровней интеллектуальной активности // Вопр. психол., 1971. - № 1. С. 144 – 146.
3. Винокуров Н. Лучшие тесты на развитие творческих способностей: Книга для детей, учителей и родителей. – М.: АСТ – ПРЕСС, 1999. – 368 с.
4. Гаркавенко Н.В. Роль гри у розвитку творчих можливостей дітей // Наука і освіта. – 2007. - № 4 – 5. – С. 28 – 31.
5. Кульчицька О.І. Почуття та емоції в розвитку особистості // Обдарована дитина. – 2007. - № 1. – С. 3 – 16.
6. Левин В.А. Воспитание творчества. – М.: Знание, 1998. – 64 с.
7. Лейтес Н.С. Способности и одаренность в детские годы. – М.: Знание, 1984. – 80 с.
8. Линдсей Г., Халл К., Томпсон Р. Творческое и критическое мышление // Хрестоматия по общей психологии: Психология мышления. – М., Просвещение, 1981.
9. Яковлева Е.М. Психология развития творческого потенциала личности. – М., 1997.

Питання для повторення:

1. Схарактеризуйте зміст основних підходів до проблеми успадкованого й набутого у творчих здібностях. Який з них здається Вам найбільш правильним? Обґрунтуйте Ваш вибір.
2. Розкрийте механізм розвитку творчих здібностей.
3. Назвіть та проаналізуйте етапи розвитку наслідувальної активності креатива.
4. Які психологічні чинники сприяють та заважають розвитку креативності?
5. Доведіть, що занадто інтенсивне стимулювання креативності дитини може негативно позначатися на її здоров'ї.
6. На який вік припадають сенситивні періоди у розвитку креативності?
7. Коротко проаналізуйте, як розвивається креативність дитини у дошкільному та шкільному віці.

Тести для самоконтролю:

1. Приклад родини Михалкових доводить, що здібності:

А) передаються у спадок; Б) розвиваються під впливом середовища; В) є результатом взаємодії чинників спадковості та середовища?

2. Заповніть пропуски у фразі: «Розвиток наслідувальної активності креативів складається з трьох послідовних етапів : 1) _____; 2) творче наслідування; 3) _____».

3. «Кітч» - це:

А) один зі стилів сучасної літератури; Б) дешева, халтурна підробка; В) назва німецької рок-групи.

4. Чи належить схильність до конформізму до чинників, що заважають розвитку креативності?

А) так; Б) ні. Обґрунтуйте відповідь.

5. Закінчить фразу: «Первинна креативність – це _____».

Тема 3.2. РОЗВИТОК КРЕАТИВНОСТІ В РОДИНІ І ШКОЛІ

(конспект лекції)

План:

- 3.2.1. Родинні чинники розвитку креативності.
- 3.2.2. Принципи розвитку творчих схильностей дитини у родині.
- 3.2.3. Розвиток креативності у навчальному процесі школи.

Основні поняття теми:

Дослідницький метод, метод проблемного викладання, особистісно-орієнтоване навчання, пошуково-творча діяльність, проблемне навчання, метод ситуаційного навчання, частково-пошуковий метод

3.2.1. Родинні чинники розвитку креативності

Психологи, що досліджують чинники розвитку креативності, здійснили аналіз родинних взаємин креативів. Він (за В.М.Дружиніним) показав наступне.

1. Гармонійність емоційних стосунків у родині призводять до низького рівня креативності дітей. Негармонійність означених стосунків між батьками, а також між батьками та дітьми, психотичність перших, психологічні складності у дитинстві, навпаки, сприяють розвитку творчих здібностей. Це вірогідно пояснюється тим, що відсутність стабільності в родині, чітких вимог до дитини з боку дорослих протидіють ранньому формуванню в неї жорстких соціальних стереотипів. Крім того, як результат, творча особистість стає ще й психологічно нестабільною. Однак, це стосується насамперед креативів у царині мистецтва, художньої творчості.

Наприклад, означеним умовам відповідають взаємини в родинях багатьох видатних письменників, художників, музикантів.

Дещо по-іншому складається життя більшості відомих науковців, які походять із порівняно стабільних, «спокійних» родин і мають відносно «впорядковане» дитинство. Хоча й серед них є люди, які отримали у цей період вельми негативний життєвий досвід.

Наприклад, І.Ньютон, Дж.Вотсон та ін.

2. Більша вірогідність стати креативами є у дітей, що походять з родин, де один з батьків (особливо батько) чи обоє також схильні до творчості. Це пояснюється тим, що діти змалку ідентифікують себе з батьками. Якщо останні не є креативами, ототожнюючи себе з ними, дитина формує схильність до «нетворчої» поведінки /Дружинін, 1999/.

Дослідження біографій видатних митців показали позитивний вплив на розвиток креативності сполучення наступних факторів: креативність одного з батьків та психічна ненормальність іншого

Наприклад, означене «сполучення», за Г.В.Сегаліним, характерне для М.В.Гоголя, Ф.М.Достоевського, О.С.Пушкіна, Л.М.Толстого та низки інших видатних митців /Сегалін, 1925/.

Оптимальним варіантом родини для розвитку творчих здібностей є така, де:

1. Увага до здібностей дитини може стати організуючим фактором родинних стосунків.

2. Мають місце неузгодженість вимог, слабкість зовнішнього контролю за поведінкою

3. Існують творчі особистості, з якими дитина себе ідентифікує.

4. Заохочується нестандартна поведінка дитини /Дружинін, 1999/.

3.2.2. Принципи розвитку творчих схильностей дитини в родині

Дж.Ландрам пропонує батькам спеціально розроблені принципи розвитку творчих схильностей дитини.

1. Поводитися з дитиною як з унікальною особистістю, прищеплюючи їй стійке самолюбство і впевненість у собі.

2. Демонструвати свою незалежність: активна діяльність батьків сприяє формуванню в дитини подібних поведінкових моделей.

3. Часто подорожувати, переїздити з місця на місце: нові враження і знайомства позитивно впливають на розвиток відваги, здатності імітувати й учать дітей не боятися незвичайних ситуацій.

4. Дозволяти дітям свободу вчинків і рухів, надати їм можливість випробувати ризик, досліджувати світ, відслідковуючи діяльність дитини, щоб новий досвід не зашкодив її життю і здоров'ю.

5. Заохочувати дитину, не вживати слово «ні», розвивати сильні сторони, не звертаючи увагу на слабкості.

6. Переконати дитину, що відрізнятись від інших – це добре («лідери відрізняються від інших»).

7. В інтелектуальному вихованні дитини надавати перевагу вирішенню абстрактних проблем, використовувати конструктори, мозаїки-головоломки, відеоігри і радіо конструктори.

8. Широко використовувати читання книг, фільми, уявлювані герої яких відкривають перед дитиною необмежені перспективи розвитку і вивільняють її енергію.

9. Створити умови для того, щоб дитина отримувала знання з мистецтва, точних наук, поезії, філософії («знання народжують ентузіазм»).

10. Створити дитині оточення, що стимулює її.

11. Спостерігати за надто активними (гіперактивними) дітьми але не заспокоювати їх ліками і не карати. Керувати їхньою поведінкою, але пам'ятати, що змінити її не можна.

12. Не обмежувати уяви дітей /цит. за Туріщевою, 2008/.

У 70 -80 рр. минулого століття великої популярності в СРСР набув досвід розвитку творчого потенціалу дітей з родини Нікітіних. Виховуючи сімох дітей, батьки намагалися забезпечити:

1. Ранній початок розвитку їхніх творчих здібностей.

2. Попереднє створення такого середовища і такої системи взаємин, які б стимулювали їхню найрізноманітнішу творчу діяльність.

3. Максимальне напруження сил дитини, наближення її «до стелі власних можливостей».

4. Свободу у виборі діяльності, у чергуванні справ, у тривалості занять однією якоюсь справою, у виборі способів праці /Нікітін, 1991/.

3.2.3. Розвиток креативності у навчальному процесі школі

Серед видів навчання, які використовуються в сучасній школі, найбільш сприятливими для розвитку креативності є **проблемне навчання** (організація процесу навчання, основа якої полягає в утворенні проблемних ситуацій, виділенні і вирішенні учнями проблем) та **особистісно-орієнтоване навчання** (активна пізнавальна діяльність учнів під керівництвом учителя, що забезпечує становлення творчої особистості).

Розвиток креативності дітей під час навчання у школі здійснюється передусім за рахунок використання низки проблемно-пошукових методів організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності учнів. До них (за І.П.Анєнковою, М.А.Байдан та О.А.Горчакової) належать:

- метод **проблемного викладання** – викладач формулює проблему і вирішує її, учні стежать за перебігом творчого пошуку (їм надається своєрідний еталон творчого мислення);

- **частково-пошуковий (евристичний)** метод – викладач формулює проблему, поетапне вирішення якої здійснюють учні під його керівництвом;

- **дослідницький** метод – викладач ставить перед учнями проблему і вони вирішують її самостійно, висуваючи ідеї, перевіряючи їх, підбираючи для цього необхідні джерела інформації, прилади, матеріали тощо.

У такий спосіб учні отримують досвід **пошуково-творчої діяльності** (вирішення завдань як інтелектуального, так і практичного характеру, що передбачає певні процесуальні риси творчої особистості) (Анєнкова та ін., 2009).

Дослідники розробили цілу низку технологій, які ефективно сприяють розвитку творчих здібностей. Однією з них є так зване **ситуаційне навчання**, коли учні, попередньо вивчивши інформаційний пакет навчального матеріалу («кейс»), ведуть колективний пошук нових ідей.

Умовами ефективного застосування цієї технології є:

- забезпечення достатньо високої складності пізнавальних проблем, які потрібно вирішувати;

- створення викладачем логічного ряду запитань, щодо пізнавальної проблеми;
- створення атмосфери психологічного комфорту;
- відведення спеціального часу на осмислення способів вирішення проблеми;
- організація спеціальної підготовки викладачів до запровадження цієї технології /Там само/.

Суттєвий внесок у розробку «креативних» методів навчання і навчальних технологій зробили Ю.З.Гільбух, В.О.Моляко, М.О.Холодна та ін. Однак, означені методи і технології занадто повільно впроваджуються у навчальний процес сучасної української школі.

Креативність у шкільні роки можна розвивати також за допомогою позакласної та позашкільної роботи з учнями. У цьому сенсі, найбільш популярні предметні гуртки, музичні, танцювальні колективи, шкільні театри і студії, творчі групи, команди КВК, Мала академія наук (МАН) тощо.

Завдання для самостійної роботи студентів:

1. Оцінити можливості учня (учениці) юнацького віку у творчій сфері за методиками А.А.Лосевої та Дж.Рензуллі (Л. В.Туріщева Особливості роботи з обдарованими дітьми. – Харків: Основа, 2008. – С. 98 – 103; 104 – 106).
2. Скласти рекомендації з розвитку креативності школярів різного віку засобами музики та хореографії.

Література для самостійної роботи студентів:

1. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посібн. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. (2-ге вид.). – К.: Каравела, 2007. – 400 с.
 2. Волков И.П. Много ли в школе талантов? – М.:Знание, 1989. – 80 с.
- Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. Психол. очерк. – С.: Просвещение, 1991. – 93 с.

3. Заика Е.В. Упражнения по развитию мышления, воображения и памяти школьников. – Харьков.: ХГУ, 1992. – 65 с.
4. Лейтес Н.С. Возрастная одаренность школьников. – М.: Академия, 2001. – 320 с.
5. Лінія життя (заняття для старшокласників з розвитку творчого потенціалу особистості) // Психолог. – 2006. - № 23 – 24 (червень). – С. 111 – 115.
6. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості. – К.: Вид-во ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.
7. Моляко В.О. Концепція виховання творчої особистості // Радянська школа, 1991. - № 5. – С. 47 – 52.
8. Нікітін Б.П. Сходишки творчості або розвиваючі ігри. – К.: Рад.шк., 1991. – 144 с.
9. Пономарева - Семенова Р.А., Королев Д.К. Эмпирическое исследование личностных факторов развития одаренности на этапе ранней зрелости // Актуальные проблемы психологии, - 2002. – Т. 6, Вып.. 3 (2-я часть). – С. 177 – 190.
- 10 Робота з обдарованими дітьми. Сходишки творчого зростання. 1 – 4 класи. – Пос. для вчителя. – Тернопіль: Навчальна книга, 2006. – 152 с.
- 11 Романовська Д. Регуляція творчої діяльності учня (створення адекватних умов для розвитку творчої особистості) // Психолог. – 2006. - № 11 (березень). – С. 11 – 14.
12. Роменець В.А. Психологія творчості. Навч. посіб. (2 - ге вид.). – К.: Либідь, 2001. – 288 с.

Додаткова література:

1. Гаркавенко Н.В. Роль гри у розвитку творчих можливостей дітей // Наука і освіта. – 2007. - № 4 – 5. – С. 31 – 35.
2. Дружинин В.Н., Хазратова Н.В. Экспериментальное исследование формирующего влияния микросреды на креативность. // Психол. журн. – 1994. - № 4.

3. Ефимова Г., Новлянская З. Почему дети фантазируют? // Популярная психология: Хрестоматия. – М.: Просвещение, 1990. – С. 275 – 280.
4. Левин В.А. Воспитание творчества. – М.: Знание, 1998. – 64 с.
5. Мелик-Пашаев А.А. Педагогика искусства и творческие способности. – М.: Знание, 1981. – 96 с.
6. Николаева Е.И. Психология детского творчества. – СПб.: Речь, 2006. – 220 с.
7. Тесты для детей: сборник тестов и развивающих упражнений / Сост. М.Н.Ильина и др.. – СПб.: Дельта, 1997. – 384 с.
8. Чудновский В.Э. Воспитание способностей и формирование личности. – М.: Знание, 1986. – 80 с.
9. Хуторской А.В. Развитие одаренности школьников: Методика продуктивного обучения: пособие для учителя. – М.: ВЛАДОС, 2000. – 320 с.

Питання для повторення:

1. Проаналізуйте родинні чинники розвитку креативності.
2. Схарактеризуйте «оптимальний» варіант родини з погляду на розвиток творчих здібностей дитини.
3. Назвіть основні принципів розвитку творчих схильностей в родині.
4. Розкрийте зміст видів і методів навчання, які найбільш сприяють розвитку творчих здібностей учнів.
5. Що таке «ситуаційне навчання»? Покажіть як можна його використовувати на заняттях музикою (хореографією).
6. За допомогою яких форм позакласної та позашкільної виховної роботи можна розвивати творчі здібності. Наведіть приклади.

Тести для самоконтролю:

1. Гармонійність стосунків у родині зазвичай призводить до:
 - А) низького; Б) середнього; В) високого рівня креативності.

2. Заповніть пропуски у фразі: «Оптимальним варіантом для розвитку творчих здібностей є така родина, де спостерігаються _____ вимог, _____ зовнішнього контролю за поведінкою дитини».

3. Чи згодні Ви, що поводження з дитиною як з унікальною особистістю, прищеплюючи їй стійке самолюбство і впевненість у собі може сприяти вихованню дитячого егоїзму?

А) так; Б) ні. Обґрунтуйте відповідь.

4. Доберіть визначення поняття «особистісно-орієнтоване навчання»:

А) організація процесу навчання, основа якого полягає в утворенні проблемних ситуацій; Б) активна пізнавальна діяльність учнів під керівництвом учителя; В) передача знань у «готовому вигляді».

5. Доповніть фразу: «Кейс» - це _____».

ТЕМА 3.3. ТВОРЧА ОБДАРОВАНІСТЬ У ДИТИНСТВІ

(конспект лекції)

План:

- 3.3.1. Поняття про обдаровану дитину.
- 3.3.2. Структура обдарованості.
- 3.3.3. Особливості творчої обдарованості у дитячому віці.
- 3.3.4. Критерії визначення творчо обдарованої дитини.
- 3.3.5. Психологічні проблеми творчо обдарованих дітей.
- 3.3.6. Перешкоди у розвитку творчого потенціалу обдарованої дитини.
- 3.3.7. Проблема «вундеркіндів».

Основні поняття теми:

Гіперактивність, критерії творчої обдарованості, невротизм, обдарована дитина, перфекціонізм, структура обдарованості, тривожність

3.3.1. Поняття про обдаровану дитину

Дитинство охоплює період від народження до закінчення дитиною середньої школи. У цей час може яскраво виявитися дитяча обдарованість. **Обдарована дитина** – це дитина, яка різко вирізняється серед однолітків високим рівнем розумових здібностей, яскравими і переконливими досягненнями у певному виді діяльності або здатна на це у майбутньому. Її успіхи є результатом як природних задатків, так і впливу низки соціо-культурних чинників (культурний рівень батьків, якість освіти тощо).

3.3.2. Структура обдарованості

А.М.Матюшкін виокремив основні чинники, що складають інтегральну **структуру обдарованості:**

- домінуюча роль пізнавальної мотивації;

- дослідницька творча активність, що виявляється у відкритті нового, постановці та розв'язанні проблем;
- оригінальність рішень;
- можливість прогнозування;
- здібність до створення ідеальних еталонів, які допомагають формуванню високих естетичних, моральних та інтелектуальних оцінок /Матюшкін, 1993/.

3.3.3 Особливості творчої обдарованості у дитинстві

О.О.Мелік-Пашаєв наголошує, що творчість дітей може мати самостійну художню цінність, тому її не можна розглядати тільки як підготовку до творчості у дорослому віці. Головне в ній «іде від самої дитини», а не «привноситься педагогами» /Мелік-Пашаєв, 1981/.

Психологи визначили специфічні особливості творчої обдарованості дитини. За О.І.Кульчицькою:

- 1) продукт діяльності обдарованої дитини не має суспільної значущості, вона мотивована почуттям задоволення, інтересу, самим процесом творчості;
- 2) вона може мати масковані і реальні форми свого прояву: дитина може заявити про себе завдяки певним успіхам у музиці, образотворчому мистецтві артистичній, науковій, технічній діяльності;
- 3) вона має гетерохронний характер: одна дитина може мати на якомусь етапі свого розвитку значні досягнення, а потім виявляється, що це «мильна куля», інша тривалий час «носить» свої здібності, які можуть яскраво виявитися в юнацькому або зрілому віці;
- 4) творча дитина може відчувати відразу до шкільного навчання, з його стандартами і механічним заучуванням, у свою чергу багатьом вчителям така дитина просто незрозуміла;
- 5) творча обдарованість пов'язана з невідповідністю між середовищем та особистістю, віком та індивідуальними досягненнями, моторикою та інтелектом дитини;

б) творче обдаровану дитину відрізняють висока пізнавальна активність, особливий інтерес до навчання, рання предметна спрямованість пізнавальної активності, високий рівень сенсорики і пам'яті, значна працездатність без стомлювання, наполегливість, високий рівень домагань;

7) дитяча творчість характеризується наявністю потенційної обдарованості, яка може маскуватися найрізноманітнішими відхиленнями в поведінці починаючи від повної зосередженості на цікавій діяльності до прояву неврівноваженості у стосунках;

8) дитяча творчість піддається розвитку, тому доцільна рання діагностика обдарованості і створення умов для індивідуалізації навчання обдарованої дитини /цит за Туріщевою, 2008/.

3.3.4. Критерії визначення творчо обдарованої дитини

Для того, щоб віднести ту, чи іншу дитину до категорії творчо обдарованих педагогам і батькам потрібно знати відповідні психологічні *критерії*. За М.Карне, С.Ліннемайер та Ц.Дентон-Айд творчо обдарована дитини:

1. надзвичайно допитлива, здатна з головою зануритися у роботу, справу, що її цікавить;
2. демонструє високий енергетичний рівень (високу продуктивність або інтерес до багатьох різних речей);
3. часто робить все у свій спосіб (незалежна, неконформна);
4. має багату уяву; вигадлива в образотворчій діяльності, в іграх, у використанні матеріалів та ідей; часто висловлює багато різних думок з приводу конкретної ситуації;
5. бачить неоднозначність речей, здатна по-різному підійти до проблеми або використання матеріалів, проявляє гнучкість у мисленні та діях;
6. здатна висувати оригінальні ідеї або винаходити щось нове;
7. схильна до завершеності й точності у художньо-прикладних вправах та іграх

Обдарована дитина також здатна ризикувати, має швидке мислення, розвинуту інтуїцію, високі естетичні цінності тощо /Карне, 1991/.

3.3.5. Психологічні проблеми творчо обдарованих дітей

Відомо, що творчо обдаровані діти мають багато психологічних проблем, пов'язаних насамперед з випереджаючими темпами їхнього фізичного, інтелектуального та соціального розвитку. За М.Карне це:

1. Неприязнь до школи, небажання ходити до неї через невідповідність навчальної програми, учбового плану здібностям обдарованої дитини.

2. Занурення у себе, ізолюваність від інших дітей через інтерес до складних індивідуальних ігор і байдуже ставлення до простих ігор, в які грають однолітки.

3. Втрата інтересу до однолітків з їхніми «дріб'язковими» проблемами через занурення у «дорослі питання» – проблеми смерті, життя після смерті, релігії, політики тощо; намагання спілкуватися переважно з дітьми старшого віку, з дорослими, які можуть «знати відповіді» на означені питання.

4. Підвищена потреба в увазі з боку дорослих, бажання «монополізувати» їхню увагу, навіть викликаючи незадоволення інших дітей.

5. Нетерпимість до дітей з більш низьким інтелектом. Обдаровані діти часто відштовхують від себе однолітків своїми презирливими та нетерпимими зауваженнями.

6. Втрата контактів з безпосереднім соціальним оточенням, вороже ставлення з боку інших дітей, батьків, вчителів через відмову приймати стандартні вимоги, якщо вони здаються обдарованій дитині беззмістовними, не відповідають її інтересам.

7. Проблеми в особистісній сфері та сфері міжособистісних відносин через *перфекціонізм* (підкреслене прагнення до досконалості). Обдаровані діти зазвичай не заспокоюються, доки не досягають бажаного результату. Якщо це неможливо, вони відчують власну неадекватність, мають низьку самооцінку. Їм притаманні постійне незадоволення собою, занадто критичне ставлення до власних досягнень.

8. Висока *тривожність* (схильність до переживання тривоги), *невротизм* (емоційна нестійкість), надмірна чутливість до вербальних та невербальних сигналів, здатність відволікатися, нездатність зосередитися, *гіперактивність* (надмірна психічна активність) /Карне, 1991/.

Батьки творчо обдарованих дітей, педагоги, які працюють з ними, повинні враховувати означені особливості їхньої психіки та поведінки.

3.3.6. Труднощі у розвитку творчого потенціалу обдарованої дитини

Творчо обдарованих дітей відрізняє потужне прагнення до розвитку власного творчого потенціалу.

Наприклад, відомі випадки, коли вони стають успішними шахістами або «комп'ютерними геніями» навіть без допомоги регулярного шкільного навчання.

Однак на шляху саморозвитку їх спіткають неабиякі перешкоди. До них (за М.Карне) належать:

1. Сенсорні недоліки (сліпота, глухота). Дитина з подібними недоліками не може сприймати певний тип інформації.

Наприклад, якщо своєчасно не навчити обдаровану, але незрячу дитину шрифту Л.Брайля, вона матиме проблеми з вербальною інформацією.

2. Погане викладання та навчальні програми, що не відповідають запитам обдарованих дітей. Психологами встановлено, що навчання обдарованих дітей в масовій школі стримує їхній розвиток, а спроби отримати більш якісну освіту часто-густо призводять до виникнення серйозних конфліктів із педагогами.

Наприклад, в Інтернеті кілька років тому повідомлялося про «анекдотичну», але, нажаль, абсолютно реальну вчительку математики, яка «погрожувала» математично обдарованим учням середньої школи: «Якщо ви будете ставити мені такі складні запитання, я вас відправлю до математичного ліцею!».

3. В родинях із низькими прибутками розвиток обдарованої дитини часто-густо не стимулюється оточенням. Втім, саме такі діти більше за інших цінують

середню та вищу освіту, яка допомагає їм «піднятися», зробити гарну кар'єру. Вони готові багато працювати в обраній професії.

Наприклад, велика кількість видатних спортсменів, музикантів, військових у різних країнах походять із бідних родин.

4. Брак серед батьків необхідних психолого-педагогічних знань про розвиток обдарованих дітей.

Наприклад, батьки низки видатних музикантів, поетів, акторів у дитинстві всіляко заважали дітям у набутті професії, яка потім допомагала їм здобути всесвітню славу.

Психологи розробили спеціальні рекомендації для батьків, які воліють сприяти розвитку творчого потенціалу власних дітей. Одним з варіантів можуть слугувати «Принципи розвитку творчих схильностей дитини» (Дж.Ландрам), наведені в розділі 2.2.5. Психологічні рекомендації для вчителів, які працюють із творчо обдарованими учнями, буде запропоновано у розділах 3.4.2 та 3.4.3.

3.3.7. Проблема «вундеркіндів»

Розвиток творчого потенціалу особистості часто-густо має складний, непередбачуваний характер. У дитинстві людину, яка демонструє виняткові здібності, досягає видатних результатів у певній царині діяльності, починають вважати «вундеркіндом» (від нім. «wunder» - «диво», «kind» - «дитина»). Однак, у дорослому віці переважна більшість «вундеркіндів» демонструють тенденцію до «вирівнювання» з іншими, хоча, за Н.С.Лейтесом, їхні досягнення у професійній діяльності все ж загалом є вищими за пересічні /Лейтес, 1984/.

Наприклад, у 60 роки минулого століття величезною популярністю у світі користувався італійський хлопчик Р.Лоретті. Його голос називали «золотим». Однак, після мутації голос Робертіно дещо втратив свій «блиск», а його володар згодом, хоча і став професійним оперним співаком, але не увійшов до світової співацької еліти.

Водночас статус вундеркіндів або «дітей-зірок», як їх частіше називають сьогодні, містить певну небезпеку. Такі діти швидко звикають до власної

«винятковості» і можуть дуже болісно переживати її втрату у дорослі роки. Серед них непоодинокі випадки алкоголізму, наркоманії, самогубств.

Наприклад, можна згадати трагічну долю юної кримської поетеси Ніки Турбіної, якій пророкували славу Г.Ахматової та М.Цветаєвої. Однак, пророцтва не справдилися і Ніка пішла з життя.

Завдання для самостійної роботи студентів:

1. Користуючись матеріалом розділу 3.3.4 визначити серед знайомих школярів обдаровану дитину.

2. Виходячи з переліку основних перешкод у розвитку творчого потенціалу обдарованої дитини (розділ 3.3.6), запропонувати та психологічно обґрунтувати шляхи їхнього подолання.

Література для самостійної роботи студентів:

1. Алиева Е.Г. Творческая одаренность и условия ее развития // Психологический анализ учебной деятельности. – М.: ИП РАН, 1991. – С. 7 – 17.

2. Гільбух Ю.З. Розумово обдарована дитина. Психологія, діагностика, педагогіка. – К.: РОВО «Укрвузполіграф», 1992. – 84 с.

3. Дружинин В.Н. Психология общих способностей. – СПб.: Питер Ком, 1999. – 368 с.

4. Лейтес Н.С. Возрастная одаренность школьников. – М.: Академия, 2001. – 320 с.

5. Матюшкин А.М. Загадки одаренности. Проблемы практической диагностики. – М.: Школа-Пресс, 1993.

6. Мелик-Пашаев А.А. Педагогика искусства и творческие способности. – М.: Знание, 1981. – 96 с.

7. Нікітін Б.П. Сходинки творчості або розвиваючі ігри. – К.: Рад. шк., 1991 – 144 с.

8. Одаренные дети: Пер с англ. / Общ. Ред.. Г.В.Бурменской и В.М.Слущкого. – М.: Прогресс, 1991. - 376 с.

9. Пашнев Б.К. Психодиагностика одарованости. – Харків: Основа, 2007. – 128 с.

10. Туріщева Л.В. Особливості роботи з обдарованими дітьми. – Харків: Основа, 2008. – 122 с.

Додаткова література:

1. Королев Д.К. Зарубежные модели одаренной личности // Актуальні проблеми психології. – 2002. – Т. 6, Вип. 3, Ч. 1. – С. 122 – 128.

2. Ломброзо Ч. Гениальность и помешательство. М.: Изд-во ТПО ТАМП, 1990. – 252 с.

3. Моляко В.О. Психологічна проблема творчого потенціалу людини // Наука і освіта. – 2007. - № 4 – 5. – С. 115 – 118.

4. Перкинс Д.Н. Творческая одаренность как психологическое понятие // Общественные науки за рубежом. Р.Ж. Сер. Науковедение. – 1988, № 4. – С. 88 – 92.

5. Психология творчества // Психология. Учебник для гуманитарных вузов / Под ред. В.Н.Дружинина. – СПб.: Питер, 2007. – С. 589 – 619.

6. Рабочая концепция одаренности / Ю.Д.Бабаев, Д.Б.Богоявленская, А.В.Брушлинский и др. – М.: Магистр, 1998. – 66 с.

7. Развитие и диагностика способностей / Под ред. В.Н.Дружинина и В.В.Шадрикова. – М.: Просвещение, 1991. – 177 с.

8. Туріщева Л.В. 101 схема й таблиця. На допомогу шкільному психологу. – Харків: Основа, 2008. – 94 с.

Питання для повторення:

1. Поясніть зміст поняття «обдарована дитина».

2. Проаналізуйте структуру обдарованості.

3. Схарактеризуйте ознаки творчої обдарованості в дитинстві.

4. Назвіть та проаналізуйте психологічні проблеми обдарованої дитини.

5. Покажіть основні перешкоди на шляху розвитку творчого потенціалу дитини, шляхи їхнього подолання.

Тести для самоконтролю:

1. Доповніть фразу: «Обдаровані діти – це _____».
2. Який з наступних чинників входить до інтегральної структури обдарованості:
 - А) вміння гарно грати на багатьох музичних інструментах; Б) домінуюча роль пізнавальної мотивації; В) внутрішній локус контролю ?
3. Чи згодні ви, що обдарованість може поєднуватися із різноманітними відхиленнями в поведінці:
 - А) так; Б) ні. Обґрунтуйте відповідь.
4. Заповніть пропуски у фразі: «Творчо обдарована дитина бачить _____ речей, здатна _____ підійти до проблеми, проявляє _____ у мисленні та діях.
5. Доберіть визначення поняття «перфекціонізм»:
 - А) підкреслене прагнення до досконалості; Б) намагання самоствердитися у будь-який спосіб; В) підвищена невротичність, надмірна чутливість.

Тема 3.4. ТВОРЧО ОБДАРОВАНА ДИТИНА В СУЧАСНІЙ ШКОЛІ

(конспект лекції)

План:

- 3.4.1. Труднощі навчання обдарованої дитини в масовій школі.
- 3.4.2. Організація ефективного навчання обдарованих дітей.
- 3.4.3. Принципи і методи навчання обдарованих дітей.
- 3.4.4. Професійно важливі якості вчителів, які працюють з обдарованими дітьми.

Основні поняття теми:

Збагачення навчання, індивідуальна програма, комплексний метод, методи навчання обдарованих дітей, монотонія, організація навчання, особистість креативного типу, принципи роботи з обдарованими дітьми, прискорене навчання, професійно важливі якості, соціальний інтелект

3.4.1. Труднощі навчання обдарованої дитини в масовій школі

Відомо, що сучасна масова школа в будь-якій країні, нажаль, не створює гідних умов для розвитку творчо обдарованих дітей. Більш того, вона часто-густо сприяє гальмуванню проявів креативності, перешкоджає розвитку *особистості креативного типу*.

Креативи, зазначає В.М.Дружинін, відчувають дискримінацію в школі через орієнтацію навчання на «середні оцінки», уніфікацію програм, переважання жорсткої регламентації поведінки, ставлення вчителів. Вчителі, здебільшого, оцінюють креативів як «вискочок», демонстративних, істеричних, упертих тощо. Спротив креативів репродуктивним формам роботи, їхня підвищена чутливість до *монотонії* (психічний стан людини, який виникає під час монотонної, одноманітної діяльності), розцінюються як лінь, упертість, дурість. Часто талановиті діти стають об'єктом переслідувань ровесників /Дружинін, 1999/.

Для того, щоб школа не була для креативної дитини «місцем ув'язнення», педагоги самі мають бути творчими особистостями. Однак, подібних прикладів, нажаль, замало і це не випадково. Річ у тім, що упродовж багатьох років педагогічний корпус України та інших пострадянських країни виховувався і працював в умовах жорсткого тоталітарного режиму.

З одного боку, тоталітарна влада усіляко заохочувала до творчості, особливо у царині фізики, хімії, математики (без цього неможливо було успішно конкурувати із Заходом у гонці озброєнь) або літератури, музики, кіно (їх використовували для пропаганди «світлого майбутнього»), з другого, намагалася максимально контролювати вчених, митців, педагогів, примушуючи їх залишатися у прийнятних для режиму методологічних та ідеологічних межах.

Відомо, що природною метою будь-якого тоталітаризму є знищення індивідуальності. У свою чергу, саме прагнення бути індивідуально неповторною особистістю є головною умовою розвитку творчості. За цих обставин педагогічна творчість, як і будь-яка інша, була пов'язана з небезпекою у гіршому випадку бути фізично знищеним (згадаємо імена українських педагогів – жертв ГУЛАГу), у «кращому» – заплямованим наклепами, зацькованим «методичними перевітками» (згадаємо біографії видатних учителів-новаторів 60-80 рр. ХХ ст.). Нажаль, наслідки тоталітарних часів нагадують про себе і сьогодні, коли Україна прагне побудувати демократичне суспільство.

Водночас все більш очевидною стає невідповідність «некреативної» школи потребам українського суспільства, соціально-економічний та політичний поступ якого є можливим лише за наявності достатньої кількості творчо обдарованих людей. У цьому сенсі навчання дітей, яких можна віднести до цієї категорії, становить вельми актуальну проблему.

3.4.2. Організація ефективного навчання обдарованих дітей

Серед психологів найбільш поширені наступні точки зору стосовно *організації навчання* обдарованих дітей у школі:

1. Обдаровані діти мають навчатися в умовах звичайного класу, але за програмами, які містять елементи «збагачення» (підвищення обсягу знань) та «прискорення» (дострокові переходи у наступні класи).

2. Для обдарованих дітей потрібно створювати спеціальні потоки, класи, групи у звичайній школі.

3. Для них повинні бути організовані спеціальні школи.

Наприклад, домінуючим у США (за Ю.З.Гільбухом) є другий підхід, оскільки він враховує те, що у майбутньому обдаровані діти будуть жити у суспільстві, а тому ізолювати їх від нього навіть у найкращій спецшколі є недоречним /Гільбух, 1992/.

Більшість психологів поділяє думку про те, що креативи мають навчатися за *індивідуальними програмами*. Така програма повинна бути пришвидшеною, вдосконаленою та ускладненою; якісно переважати звичайний курс навчання; коректуватися самими учнями /Карне, 1991/. Обдаровані діти, які навчаються за подібними програмами, достроково закінчують не тільки середню, але й вищу школу.

Наприклад, у червні 1994 року Майк Кірні став наймолодшим випускником, отримавши диплом бакалавра з антропології в університеті Південної Алабами (США) у віці 10 років і 4 місяців / Подоляк, Юрченко, 2006/.

3.4.3. Принципи і методи навчання обдарованих дітей

Особливості особистості та поведінки обдарованих дітей спонукали психологів і педагогів до розробки спеціальних *принципів роботи* з ними. За І.П.Анненковою, М.А.Байдан, О.А.Горчаковою це:

1. Гуманізм, формування взаємин на основі творчої співпраці.
2. Створення умов для задоволення їхніх різнобічних пізнавальних інтересів і водночас для розвитку здібностей.
3. Повне задоволення запитів у поглибленому вивченні предметів.
4. Забезпечення можливостей для широкого вияву елементів творчості в навчальній і позашкільній роботі.

5. Запобігання розвитку в них переоцінки своїх можливостей, лінощів через систематичну «недовантаженість». Превалювання ідеї подолання труднощів.

6. Залучення їх до надання допомоги своїм однокласникам у навчанні.

Серед *методів навчання* обдарованих дітей мають превалювати самостійна робота, пошуковий і дослідницький підходи до засвоєння знань, умінь і навичок /Анненкова та ін., 2009/.

Дж.Рензулі запропонував *комплексний метод* навчання креативів, що складається з трьох рівнів. Перший рівень – включає заняття по загальному ознайомленню із широкими темами, що виходять за межі звичайної шкільної програми. Завдання рівня: допомогти учням знайти галузі занять, що їх цікавлять. Другий – спроба поєднати когнітивне навчання з інтересами дитини, що проявилися на основі занять першого рівня. Завдання: розвиток когнітивних і емоційних процесів. Третій – самостійні індивідуальні дослідження учнів в тій галузі, яка являє для неї найбільший інтерес. Завдання: одержання досвіду власне творчої роботи /цит. за Туріщевою, 2008/.

Однак, «збагачене», а головне, «прискорене» навчання обдарованої дитини створює і певні психологічні проблеми. Занадто раннє звуження інтересів до суто професійних, постійне перебування серед людей розумних, навіть талановитих, але старших за віком, може призвести до втрати контактів обдарованої дитини з однолітками, зашкодити повноцінному розвитку її особистості, згодом призвести до соціальної ізоляції тощо.

3.4.4. Професійно важливі якості особистості вчителя, який працює з обдарованими дітьми

Професійно важливі якості (ПВЯ) – властивості особистості, сукупність яких дозволяє успішно оволодіти певною професійною діяльністю і ефективно виконувати відповідні професійні обов'язки.

Для того, щоб обдарована дитина максимально розвинула потенціал власних можливостей, стала повноцінною особистістю потрібні висококваліфіковані, спеціально підготовлені педагоги. Психологи виокремили

професійно важливі якості вчителя, необхідні для роботи з обдарованими дітьми.

За В. Ерліхом це:

- 1) бути доброзичливим і чуйним;
- 2) знатися на психології обдарованих дітей, відчувати їхні потреби та інтереси;
- 3) мати досвід професійної роботи;
- 4) мати високий рівень інтелектуального розвитку;
- 5) мати широке коло інтересів та вмій;
- 6) мати окрім педагогічної ще якусь освіту;
- 7) бути готовим до виконання різноманітних обов'язків, пов'язаних з навчанням обдарованих дітей;
- 8) мати живий й активний характер;
- 9) володіти почуттям гумору (але без схильності до сарказму);
- 10) виявляти гнучкість, бути готовим до перегляду власних поглядів та постійного самовдосконалення;
- 11) мати творчий, можливо нетрадиційний світогляд;
- 12) мати хороше здоров'я та життєстійкість;
- 13) мати спеціальну післявузівську підготовку у галузі роботи з обдарованими дітьми і бути готовим до подальшого набуття спеціальних знань /цит. за Карне, 1991/.

М.Карне доповнює цей перелік наступними пунктами:

- позитивна «Я-концепція», яка зумовлює доброзичливе ставлення до дітей;
- цілеспрямованість та наполегливість;
- професійна та емоційна зрілість;
- емоційна стабільність;
- здатність до індивідуалізації навчання тощо /Там само/.

Таким чином, вчителі, які працюють із творчо обдарованими дітьми, повинні насамперед мати гарний *соціальний інтелект* (здатність розуміти себе та інших, успішно будувати стосунки з ними), бути творчо обдарованими, оптимістично налаштованими, впевненим у собі, психологічно стійкими людьми. Саме цього

вимагає від потенційного наставника складна, парадоксальна, «незручна» особистість обдарованої дитини.

План практично-семінарського заняття № 10 «Творчо обдарована дитина»

Питання до опрацювання:

1	Психологічні критерії та діагностика творчої обдарованості
2	Психологічні проблеми творчо обдарованої дитини та способи їхнього подолання
3	Проблема «дітей індиго»
4	Труднощі навчання та виховання обдарованої дитини в сучасній школі.
5	Організація, принципи, методи, програми навчання обдарованих дітей.
6	Професійно важливі якості особистості вчителя, що працює з обдарованими дітьми

Завдання для самостійної роботи студентів:

1. Дослідити психологічні проблеми обдарованої дитини шкільного віку, надати рекомендації щодо їхнього подолання.
2. Написати твір на тему: «Портрет обдарованого вчителя».

Література для підготовки до практично-семінарського заняття № 10 та самостійної роботи студентів:

1. Амосов Н.М. Здоровье и счастье ребенка // Страна детства. Сборник. – М.: Знание, 1991.- С. 5 – 90.
2. Анненкова І.П., Байдан М.А., Горчакова О.А. Педагогіка: історія та теорія. Навчальн. посіб. – Одеса: Вид-во «Optimum». – 2009. – 450 с.
3. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.
4. Будій Н.Д. Теоретичні аспекти розвитку творчої особистості молодшого школяра // Наука і освіта. – 2007. - № 4 – 5. – С. 14 – 17.

5. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб. /О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін.. (2-ге вид.) – К.: Каравела, 2007. – 400с.
6. Волков И.П. Много ли в школе талантов? – М.: Знание, 1989. – 80 с.
7. Гільбух Ю.З. Розумово обдарована дитина. Психологія. Діагностика, педагогіка. – К.: РОВО «Укрвузполіграф», 1992. – 84 с.
8. Дружинин В.Н. Психология общих способностей. – СПб.: Питер Ком, 1999. – 368 с.
9. Кан-Калик В.А. Педагогическая деятельность как творческий процесс. – М.: Просвещение, 1977. – 64 с.
10. Клименко В.В. Механізм творчості: чи можна його розвивати. – К.: Шкільний світ, 2001. – 96 с.
11. Лейтес Н.С. Способности и одаренность в детские годы. – М.: Знание, 1984. – 80 с.
12. Массанов А.В. Св'язь творческого потенциала и психологических барьеров личности // Наука і освіта. – 2007. - № 4- 5. – С. 108 – 111.
13. Моляко В.А. Психология решения школьниками творческих задач. – К.: Рад. Шк., 1983. – 94 с.
14. Одаренные дети: Пер с англ.. / Общ ред.. Г.В.Бкрменской и В.М.Слущкого. – М.: Прогресс, 1991. – 376 с.
15. Робота з обдарованими дітьми. Сходінки творчого зростання. 1 – 4 класи. – Пос. для вчителя. – Тернопіль; Навчальна книга, 2006. – 152 с.
16. Хуторской А.В. Развитие одаренности школьников: Методика продуктивного обучения: пособие для учителя. – М.: ВЛАДОС, 2000. – 320 с.

Додаткова література:

1. Винокуров Н. Лучшие тесты на развитие творческих способностей: Книга для детей, учителей и родителей. – М.: АСТ – ПРЕСС, 1999. – 368 с.
2. Вуджек Т. Тренажер 11. Импровизация. Акт творчества // Тренировка ума. Упражнения для развития повышенного интеллекта. – СПб.: Питер, 1996. – С. 229 – 246.

3. Гончаренко Н.В. Гений в искусстве и науке. – М.: Искусство, 1991.
4. Зазимко О.В. психологічні основи ідентифікації творчої обдарованості в юнацькому віці. Автореф. дис...канд. психол. наук. – К.: 2003. – 23 с.
5. Королев Д.К. Зарубежні моделі одареної особистості // Актуальні проблеми психології. – 2002. – Т. 6, Вип.. 3, Ч. 1. – С. 122 – 128.
6. Левин В.А. Воспитание творчества. – М.: Знание, 1998. – 64 с.
7. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості. – К.: Вид-во ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.
8. Николаева Е.Н. Психология детского творчества. – СПб.: Речь, 2006. – 220 с.
9. Туріщева Л.В. 101 схема й таблиця. На до допомогу шкільному психологу. – Харків: основа, 2008. – 94 с.
10. Холодная М.А. Психология интеллекта: парадоксы исследования. (2-е изд.). – СПб.: Питер, 2002. – 272 с.
11. Яковлева Е.М. Психология развития творческого потенциала личности. – М., 1997.

Питання для повторення:

1. Проаналізуйте психологічні труднощі, які спіткають обдаровану дитину в масовій школі.
2. Схарактеризуйте основні точки зору дослідників на проблему організації навчання обдарованих дітей. Яку з них ви поділяєте? Обґрунтуйте відповідь.
3. Яким вимогам повинна відповідати індивідуальна програма навчання творчо обдарованої дитини?
4. Назвіть основні принципи і методи навчання обдарованих дітей.
5. Якими професійно важливими якостями особистості повинен володіти вчитель, який працює з обдарованими дітьми? Обґрунтуйте відповідь.

Тести для самоконтролю:

1. Чи згодні Ви, що сучасна школа достатньо сприяє розвитку особистості креативного типу?

А) так; Б) ні. Обґрунтуйте відповідь.

2. Заповніть пропуски у фразі: «Обдаровані діти мають навчатися в умовах _____ класу, але за програмами, які містять елементи _____ та _____».

3. Який з рівнів комплексного методу навчання креативів має на меті допомогти учням знайти галузі занять, що їх цікавлять:

А) перший; Б) другий; В) третій ?

4. Третій рівень означеного методу передбачає:

А) вихід за межі шкільної програми; Б) спробу поєднати навчання з інтересами дитини В) самостійні індивідуальні дослідження учнів

5. Закінчить фразу: «Професійно важливі якості – це _____».

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ З КУРСУ «ПСИХОЛОГІЇ ТВОРЧОСТІ»

1. Поняття про творчість. Творчість як об'єкт дослідження.
2. Методи психологічного дослідження творчості (загальна характеристика).
3. Творчість як особливий вид «економії думки» (О.П.Потебня).
4. Творчість як сукупність рефлексів (В.М.Бехтерев).
5. Засади наукової творчості (В.І.Вернадський).
6. Концепція художньої творчості Л.С.Виготського.
7. Концепція «креативного поля» Д.Б.Богоявленської.
8. Творчість як взаємодія свідомості та підсвідомого (О.Я.Пономарьов).
9. Творчість як результат «когнітивної функціональної надлишковості» (В.М.Дружинін).
10. Творчість як «вище вираження індивідуалізації» (В.А.Роменець).
11. Проблема «генія і божевілля» (Ч.Ломброзо).
12. Творчість як сублимація (З.Фройд).
13. Творчості як прояв «архетипів» (К.Юнг).
14. Творчість як самоактуалізація (А.Маслоу).
15. Дивергентне мислення як основа творчості (Дж.Гілфорд).
16. Творчість як «інвестування ідей» (Р.Стернберг).
17. Компоненти і умови творчої діяльності (Л.Герстоун).
18. Поняття про природу творчості.
19. Види та рівні творчості.
20. Проблема мотивації творчості. Роль у творчості емоцій та почуттів.
21. Перетворювальна поведінка і творча діяльність.
22. Творчий акт (ознаки, схема, етапи).
23. Поняття про творчий потенціал особистості.
24. Структура творчого потенціалу особистості.
25. Творчий потенціал студентів і засоби його розвитку.

26. Поняття про креативність.
27. Психологічні складові креативності.
28. Креативність та навчальність.
29. Креативність та інтелект.
30. Особистості з різним співвідношенням креативності та інтелекту.
31. Поняття про обдарованість та її види. Музична обдарованість.
32. Обдарованість та креативність.
33. Основні психологічні підходи до проблеми розвитку творчих здібностей.
34. Методи розвитку творчих здібностей (загальна характеристика).
35. Метод розв'язування творчих задач.
36. Метод мозкової атаки та його варіанти.
37. Метод розвиваючих ігор.
38. Метод формуючого експерименту.
39. Поняття про творчу особистість.
40. Психологічні особливості креативів.
41. Творча особистість і «европатології».
42. Психологічні проблеми творців.
43. Успадковане і набуте у творчих здібностях.
44. Поняття про механізм розвитку творчих здібностей.
45. Чинники, що сприяють та заважають розвитку креативності.
46. Проблема штучного стимулювання креативності.
47. Креативність у дошкільному та шкільному віці.
48. Родинні чинники розвитку креативності.
49. Принципи розвитку творчих схильностей дитини у родині.
50. Розвиток креативності у навчальному процесі школи.
51. Поняття про обдаровану дитину.
52. Структура обдарованості.
53. Критерії визначення творчо обдарованих дітей.
54. Психологічні проблеми творчо обдарованих дітей.
55. Перешкоди у розвитку творчого потенціалу обдарованої дитини.

56. Проблема «вундеркіндів».
57. Труднощі навчання обдарованої дитини у масовій школі.
58. Організація ефективного навчання обдарованих дітей.
59. Принципи і методи навчання обдарованих дітей.
60. Професійно важливі якості вчителів, які працюють з обдарованими дітьми.

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК***А***

Активність, 54, 72, 87

дослідницька, 125

інтелектуальна, 33, 36, 40, 110

конструктивна, 95

«надситуативна», 36, 39

наслідувальна, 107, 108, 112, 114, 115

пізнавальна, 126

творча, 88, 92, 110, 125

Алгоритм міркування, 69, 71, 76

Архетип, 22, 23, 42 – 44, 49

В

Викладання, 128

Виховання, 34, 86, 118, 138

Вундеркінд, 124, 129

Г

Геніальність, 24, 34, 78, 80, 82, 83, 97

Геній, 34, 77, 82, 83, 96

Генотип, 107

Гіперактивність, 118, 124, 128

Гіперкомпенсація, 94, 95

Гіпотеза, 33, 38, 51, 61, 63, 71, 73, 87, 89, 107, 126, 127

«Гламур», 115

Гра, 26, 43, 53, 77, 89

Графоманія, 22, 24

Д

Діяльність, 24, 26, 32, 34, 36, 51, 53, 55, 80, 82, 109, 117, 118, 124, 126, 133,
136

конструкторська, 87
навчально-пізнавальна, 119
пізнавальна, 119, 123
пошуково-творча, 116, 119
предметна, 22, 51, 57, 58, 63
професійна, 71, 129
розумова (інтелектуальна), 41, 58
творча, 19, 22, 23, 26, 33, 38, 42, 47, 51, 52, 55 – 57, 61, 63, 69, 70, 86, 96, 118

Е

Евріологія, 22, 25
 Евристичний прийом, 69, 71
 Европатологія, 94, 96, 97
 Егоцентризм, 94, 99
 Екстаз, 24
 Експеримент, 26
констатуючий, 29
мислений, 33, 38
моделюючий, 22, 26, 27, 31
формуючий, 86, 89, 90, 92, 93
 Ексцентричність, 99
 Емоційність, 56
 Емоція, 22, 23, 35, 45, 51, 55, 56
 Емпатія, 56
 Емоційна активація мозку, 51, 55

З

Задатки, 69, 77, 78, 80, 82, 102, 124
 Задача, 36, 37, 45, 46, 53, 58 – 60, 78, 87, 94
 Здібності, 23, 25 – 27, 36, 45 – 47, 55, 65, 70, 72, 73, 76 – 82, 85, 87, 95, 115, 117, 125, 127, 135
загальні, 111
музичні, 96
предметні, 96

розумові, 124

творчі, 27, 44, 47, 65, 69, 79, 83, 86, 90, 92, 103, 107, 108, 112, 114, 117, 118, 122, 123

хореографічні, 96

Знання, 22, 23, 37, 47, 53, 73, 77, 81, 85, 118, 123, 129, 136, 137

I

Ідея, 24, 27, 32, 34, 35, 42, 45 – 47, 49, 50, 71 – 73, 77, 88, 97, 109, 110, 119, 126, 136

Індивідуалізація, 33, 38, 39, 41, 126, 137

Індивідуальність, 81, 134

Інкубація, 51, 60

Інстинкт, 22, 23

Інтелект, 36, 37, 47, 52, 65, 77 – 79, 82, 85, 110, 111, 125, 127

загальний, 70

коефіцієнт, 77, 78

поріг, 77, 78

розвиток, 79, 137

соціальний, 133, 137

тести, 45, 93

Інтелектуальна ініціатива, 32, 33, 36, 41

Інтерес, 69, 79, 99, 125, 127, 135 – 137, 141

Інтуїція, 22, 23, 25, 33, 34, 36 – 38, 127

Інфантилізм, 99

Інформація, 24

K

Катарсис, 42, 43, 49

Кітч, 103, 108, 115

Когнітивна функціональна надлишковість, 33, 37, 41

Комплекс меншовартості, 94, 95

Конформізм, 109

Концепція, 19, 33 – 36, 39, 44, 45 – 48, 50, 51

Креатив, 24, 46, 65, 77, 79, 82, 94 – 99, 108, 114, 116, 117, 133, 135, 136, 141
 Креативність, 22, 23, 25, 32, 37, 54, 69, 72, 73, 76 – 79, 82, 85, 86, 88 – 90, 93, 96, 98, 103, 108 – 111, 114 – 116, 119, 120, 122, 133

актуальна, 108
вербальна, 74
вікові особливості, 107
загальна (первинна), 111
коефіцієнт, 77, 78,
механізм розвитку, 107, 108
невербальна, 74
первинна 107, 111, 115
родинні чинники, 116
розвиток, 88, 90
складові, 69, 73, 76
спеціалізована, 107, 111
структура, 124
тести, 22, 27, 28, 31

М

Майстерність, 22, 70
 Метод, 29, 34, 65, 120
 Методи психологічного дослідження, 22, 25
аналіз результатів (продуктів) діяльності, 28, 29, 32, 112
анкетування, 29
біографічний, 22, 26, 32
експертної оцінки, 29
інтерв'ю, 29
«креативного поля», 22, 26, 27, 32, 33, 36
розв'язування творчих задач, 22, 27, 31, 112
самозвіти творців, 22, 26, 55
самопостереження творців, 29, 34
спостереження, 29
тестування, 22, 27, 32

Методи розвитку креативності 87, 88

«мозкової атаки», 86, 88, 90, 92, 93
розвиваючих ігор, 86, 89, 92
«синектичного штурму», 86, 88, 93
розв'язування творчих задач, 87, 90, 93

Методи розвиваючого навчання:

дослідницький, 116, 119
комплексний, 133, 136, 141
проблемного викладання(навчання), 116, 119
проблемно-пошуковий, 119
частково-пошуковий (евристичний), 116, 119

Мислення, 34, 37, 38, 44, 45, 47, 71 – 73, 126, 127, 132

дивергентне, 42, 45, 46, 48 – 50, 73
індуктивне, 47
інтуїтивне, 90
конвергентне, 42, 45, 46, 49
критичне, 109
логічне, 36 – 38
творче, 22, 32, 109, 112, 119

Монотонія, 133

Мотив, 26, 54, 57, 108

Мотивація, 43, 47, 54, 64, 112

діяльності, 95
пізнавальна, 124, 132
пошукова, 33, 37
самоактуалізації, 22, 23, 32, 44, 48, 51, 55, 56, 63

Музикальність, 77, 81

Н

Навичка, 22, 23, 70, 77, 81, 85, 136

Навчальність, 65, 77, 82, 84

Надлишковий когнітивний ресурс, 33, 37, 39, 41

Навчання:

збагачене, 133, 135
методи, 119, 133, 135, 136, 138, 140
організація, 133, 134, 138
особистісно-орієнтоване, 116, 119, 123
принципи, 133, 135, 138, 140
прискорене, 133, 135
проблемне, 116, 119
ситуаційне, 116, 119, 122

технології, 120

труднощі, 133

Навчання обдарованих дітей, 126, 132, 135

Наслідування, 108

Натхнення, 22, 23, 25, 34, 44, 45, 96

Нахил, 69, 70

Невротизм, 95, 124, 128

Несвідоме, 23, 25, 33, 34, 36, 39, 40, 42, 58 – 60, 62, 63, 88, 111

індивідуальне, 43

колективне, 42, 44

О

Обдарована дитина, 103, 124, 125 – 132, 134 – 138, 140, 141

методи навчання, 133, 134

принципи роботи, 133, 135

розвиток, 126, 128

творчо, 126, 127, 133, 138, 140

Обдарованість, 25, 34, 77 – 82, 85, 96, 124, 132

дитяча, 103, 125

діагностика, 126, 138

загальна, 77, 80, 108, 112

критерії, 124, 126

музична, 77, 80, 81

піаністична, 82

потенційна, 126

спеціальна, 77, 80, 112

структура, 124, 131, 132

творча, 103, 124, 125, 131, 138

хореографічна, 80

художня, 80

Онтогенез, 51, 52

Особистість, 25, 27, 37, 38, 42, 44, 45, 54 – 56, 63, 70 – 72, 74, 76, 77, 79 – 81, 95, 101, 103, 108, 116, 117, 134 – 136, 138

креативного типу, 19, 65, 94, 133, 140

професійно важливі якості, 133, 136 – 138, 140 141

творча, 27, 34, 46, 47, 65, 72, 86, 94 – 96, 99, 117, 119, 133

Осявання, 22, 23, 51, 60

П

Параноя, 94, 97

Патологія, 96

Перфекціонізм, 124, 127, 132

Поведінка, 26, 42, 44, 46, 63, 89, 109–111, 116–118, 123, 126, 128, 132, 133, 135

адаптивна, 51, 56, 57, 63, 64

перетворювальна, 51, 56, 57, 63

реактивна, 51, 57

руйнівна, 51, 57

творча, 51, 57, 109

цілеспрямована, 51, 57

Потяг, 22, 23, 42, 45

Почуття, 22, 23, 51, 55, 56, 70, 81, 95

Проблема, 24, 26, 27, 34, 36, 37, 46, 69, 70, 72, 73, 86, 88, 93, 94, 99, 102, 107, 118–120, 124–128, 131, 132, 134, 136, 138, 140

Програма, 28, 133, 135, 138, 141

індивідуальна, 133, 135, 140

навчальна, 127, 128

Продукт, 38, 61, 94

діяльності, 22, 125

духовний, 22, 51

ідеальний, 72, 77

креативний, 55, 69, 72, 73, 76

матеріальний, 22, 51, 72, 77

творчості, 37, 42, 57, 58, 99

Психоаналіз, 25, 42

Психологія, 35, 47, 69

мистецтва, 22, 25, 35

творчості, 22, 24, 25, 31, 47, 65, 95, 97, 107

науки, 22, 25, 35, 41

Психотизм, 94, 96, 101

P

Реакція, 34, 35, 56

Рефлексологія, 33, 34

C

Самоактуалізація, 42, 44, 45, 49, 50, 55, 95

Свідомість, 23, 33, 34, 36, 39, 40, 43, 58, 59, 62, 63, 88

Сенситивний період, 107, 110, 111, 114

Символ, 42, 44

Ситуація, 24, 26, 73, 95, 117, 126
проблемна, 119, 123

Спадковість, 25, 115

Стереотип, 111, 116

«Стопери», 107, 109

Страх, 23, 79

Сублімація, 42, 48

Схильність до творчості, 22, 24, 98, 117, 122, 129

T

Талант, 22, 24, 72, 77, 82, 85

Творець, 26, 56, 58, 94, 99, 101, 111

Творча задача, 22, 23, 27, 32, 37, 47, 53, 57, 59, 61, 86 – 88, 92

Творча спрямованість, 70

Творча уява, 22, 23, 25, 32, 38

Творче середовище, 107, 108

Творчий акт, 51, 57 – 59, 62 – 64

Творчий потенціал особистості, 26, 46, 55, 65, 69 – 72, 74, 76, 82,
85, 118, 124, 128 – 130, 132

структура, 69, 76

Творчий процес, 19, 25, 34, 36 – 40, 44, 47, 51, 53, 54, 60, 62, 86, 89, 93, 125

Творчий тренінг, 86, 87, 90, 93

Творчість, 19, 22, 24, 25 – 29, 31, 33, 35 – 38, 40 – 42, 44 – 52, 54 – 56, 59, 61, 63, 64, 71, 72, 78, 80, 82, 85 – 88, 93 – 99, 102, 106, 111, 112, 117, 125, 134, 135

види, 51, 52, 63, 94

в юнацькому віці, 112

дитяча, 86, 112, 126

дослідження, 34,

дошкільників, 112,

літературна, 81

музична, 31, 49, 112

наукова, 25, 33, 35, 38, 40, 48, 52, 64

науково-природнича, 25

педагогічна, 134

підлітків, 112

природа, 19, 51, 63

продуктивність, 26, 35, 88

рівні, 51 – 53, 63

схильність, 22

технічна, 25, 38, 52, 64, 112

хореографічна, 31, 49, 112

художня, 26, 33, 35, 38, 52, 56, 112, 116

Теорія, 25, 33, 36, 42, 46, 47, 73, 87, 90

Тривожність, 95, 109, 124, 128

У

Уміння, 71, 81, 136, 137

Уява, 38, 70, 78, 80, 81, 112, 118

Ф

Фантазія, 38, 95, 112

Філогенез, 51

Х

«Хелпери», 107, 109

Художній образ, 42 – 44, 80 – 82

Ч

Чинники

індивідуально-психологічні, 19

соціального середовища, 77, 80, 111, 115

соціо-культурні, 77, 80, 124

уроджені, 77, 80

Чутливість до побічних утворень, 33, 37

Я

Явище, 19, 25, 33, 35, 38, 78

Ш

Шизофренія, 94, 97

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК**А**

- Авенаріус Р., 33
Айзенк Г., 79, 96
Аквінський Ф., 24
Альтшуллер Г.С., 90, 93
Амосов М.М., 110
Андерсен Г.-Х., 97
Анєнкова І.П., 119, 135, 136
Аристотель, 43
Ахмадулліна Б., 99
Ахматова Г., 130

Б

- Байдан М.А., 119, 135
Байрон Дж., 58
Батіщев Г.С., 20
Бах Й-С., 107
Бах К., 56
Бергсон А., 51
Бернуллі Я., 107
Беррон Ф., 73
Бехтерев В.М., 9, 14, 33, 34, 38 – 41
Белоусова Р.В., 72
Білецький О., 34
Блок О., 99, 102
Богоявленська Д.Б., 9, 20, 33, 35, 36, 39 – 41, 46, 54, 55
Боно Е., 90, 93
Брайль Л., 128
Булгаков М.П., 98

Бурлачук Л.Ф., 29

В

Ван Гог В., 97, 99

Вебер Е.-Л., 26

Верді Дж., 82

Вернадський В.І., 9, 25, 33, 35, 38, 40, 41

Веселовський О., 34

Виготський Л.С., 14, 20, 33, 35, 39 – 41, 51

Висоцький В., 98

Вільчек В.М., 51, 52, 63

Вільямс, 27, 74, 76,

Вишнякова Н.В., 28, 74, 76

Воллах М., 79

Воллес Г., 14, 59, 62

Вотсон Дж., 117

Вуджек Т., 90

Г

Гетчинсон Е., 14, 59, 62

Гілфорд Дж., 10, 14, 42, 45, 48 – 50, 73, 74, 78

Гільбух Ю.З., 25, 82, 120, 135

Гоббс Т., 24

Гоголь М.В., 97, 117

Горальський А., 20

Гордон В., 88

Горчакова О.А., 119, 135

Д

Даємонд М., 80

Далі С., 97

Дарвін Ч., 82

Девіс Г., 28

Декарт Р., 24

Дентон-Айд Ц., 126

Джоплін Дж., 59

Дільтей В., 24, 51

Достоевський Ф.М., 96, 117

Дружинін В.М., 9, 13, 32, 33, 37, 39, 41, 47, 55, 56, 58, 60, 72, 73, 77, 79, 80, 89, 90, 93 – 95, 107 – 111, 116, 117, 133

Дубравська Д.М., 20, 80, 82

Дюма О., 107

Е

Едісон Т., 96

Ейнштейн А., 54

Енгельмайер П., 34

Ерліх В., 137

Є

Єсенін С., 99

З

Зіглер Д., 98

І

Івасюк В., 26, 59

Ільїн Є.П., 56, 73, 81, 82, 96

К

Кагаров Е., 34

Кант І., 24, 56
Карне М., 126 – 128, 135, 137
Кафка Ф., 98
Кірни М., 135
Клепіков О.І., 20
Кобейн К., 28, 59
Коган Н., 79
Косма В., 26
Костюк Г.С., 25, 99
Ксенофан, 24
Кульчицька О.І., 125
Кучерявий І.Т., 20

Л

Ландрам Дж., 117, 129
Лапшин І., 34
Левінгстоун М., 97
Лейбніц В., 24
Лейтес Н.С., 80, 129
Леонардо да Вінчі, 79
Ліндсей Г., 109
Ліннемайер С., 126
Локк Дж., 24
Ломброзо Ч., 14, 48, 96
Ломоносов М.В., 82
Лоретті Р., 129
Лосєва А.А., 15, 28, 120
Лосский М., 24
Лук А.А., 20

М

Максименко С.Д., 20

Маслоу А., 10, 14, 20, 42, 44, 45, 48, 49, 54, 72, 98

Матвієвська А., 110

Матюшкін А.М., 124

Мах Е., 33

Маяковський В., 57.

Меднік С., 27, 74, 76

Мелік-Пашасєв О.О., 78, 80, 81, 86, 87, 90, 111, 125

Менделєєв Д.І., 58

Михалков А., 108, 115

Михалков М., 108, 115

Міншул Р., 56

Моляко О.О., 14, 23, 25, 26, 52, 53, 69, 76, 87 – 90, 93, 120

Моррісон Дж., 59

Моцарт В.-А., 58

Н

Наполеон, 82

Нейгауз Г., 87

Нікітін Б.П., 109, 110, 118

Ньютон І., 117

О

Овсяннико-Куліковський Д., 34

Окуджава Б., 57

Ортега-і-Гасет Х., 24

Осборн А., 88, 90, 93

П

Павлов І.П., 23, 72

Пастернак Б., 55

Планк М., 54

Платон, 24

Подоляк Л.Г., 16, 70, 71, 135

Пономарьов Я.О., 9, 14, 22, 24, 25, 33, 34, 36, 37, 39, 40, 47, 58, 59, 62, 88,

96

Потебня О.П., 9, 13, 25, 33, 34, 39, 40

Пушкін О.С., 117

Р

Равен Дж., 14, 82, 83

Райнов Т., 34

Рахманінов С.В., 95

Рембрандт ван Рейн, 97

Рензулі Дж., 15, 28, 120, 136

Ріхтер С., 87

Роден О., 56

Рождественська Н.В., 21

Роменець В.А., 9, 21, 25, 33, 38, 39, 41, 56, 57

С

Саннікова О.П., 21, 56, 72

Сегалін Г.В., 117

Сельчонок К.В., 20

Складовська-Кюрі М., 26

Сковорода Г., 24, 98

Смульсон М.Л., 87, 89, 53, 54, 60

Сократ, 24

Соловйов В., 24
Солсо Р., 58
Спілберг С., 56
Спіноза Б., 24
Станіславський К.С., 23, 95
Стернберг Р., 10, 42, 46, 48 – 50

Т

Теплов Б.М. 81
Терстоун Л., 10, 42, 47 – 50
Тихомиров О.К., 55
Токарєва В., 98
Толстой Л.М., 86, 117
Томпсон Р., 109
Торренс Е., 14, 15, 27, 46, 48, 73, 74, 76, 78, 112
Тунік О.О., 28, 74, 76
Турбіна Н., 130
Туріщева Л.В., 79, 118, 126, 136

У

Українка Л., 98
Уллах М., 73

Ф

Флобер Г., 56
Франк С., 34
Франко І.Я., 25
Фройд З., 10, 14, 21, 42, 43, 48 – 52

Х

Халл К., 109

Хемінгуей Е., 97

Хендрікс Дж., 59

Холодна М.О., 14, 27, 73, 74, 90, 120

Хьєл Л., 98

Ц

Цветаєва М., 130

Ч

Чейфіц М., 90, 93

Ш

Шевченко Т.Г., 82, 98

Шекспір В., 82

Шеллінг Ф., 24

Шопенгауер А., 24

Штраус Й., 107

Щ

Щербаков В., 78

Ю

Юнг К.Г., 10, 14, 21, 42 – 44, 48 – 51

Юрченко В.І., 16, 70, 71, 135

КОРОТКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

А

Адаптивна поведінка – поведінка, що забезпечує пристосування людини до навколишнього середовища.

Алгоритм міркування – суворі і чіткі послідовності розумових дій.

Аналіз продуктів діяльності (в психології творчості) – метод дослідження, який дозволяє здійснити аналіз змісту віршів, картин, музичних творів, особистих щоденників, листів тощо, як продуктів творчості, з метою отримання психологічних відомостей про авторів.

Архетипи – первісні, уроджені ідеї, образи, зразки поведінки, мислення, світосприйняття, що закріплені у колективному несвідомому людства.

Б

Біографічний метод (в психології творчості) – дослідження біографій митців, вчених, винахідників тощо з метою отримання психологічних відомостей про них.

В

«Вільне» виховання (творчої особистості) – метод розвитку креативності, який ставить за мету не перешкоджати паросткам дитячої творчості, але не втручатися у творчий процес дитини.

Г

Геній – людина, творчі досягнення якої мають історичне значення.

Гіперактивність – надмірна психічна активність.

Гіперкомпенсація – бажання досягти переваги над іншими завдяки видатним досягненням.

«Гламур» – стиль життя, який передбачає неухильне додержання зразків «розкоші» зі шпальт глянцевого журналу та каталогів.

Гра – імітаційна, наслідувальна активність, яка дозволяє розширити й збагатити власний досвід.

Графоманія – хворобливий потяг до безплідних занять літературою.

Д

Дивергентне мислення – варіативний пошук максимальної кількості вирішень певної проблеми, кожне з яких є правильним і тому має право на існування.

Діяльність – активність людини, спрямована на пізнання та перетворення себе та світу.

Дослідницький метод – метод навчання, коли викладач ставить перед учнями проблему і вони вирішують її самостійно.

Е

Евристичні прийоми – навідні питання, які полегшують знаходження правильного способу розумової дії.

Евріологія – розділ психології творчості, який вивчає творчість винахідників та раціоналізаторів.

Европатологія – патологічне відхилення від психічної або фізичної «норми», яке загалом позитивно позначається на результатах творчості.

Екстаз – граничний ступінь захвату.

Ексцентричність – чудернацька, зухвала оригінальність.

Егоцентризм – зосередженість людини виключно на собі, власних інтересах.

Емоційність – стійка схильність до переживання емоцій певного знаку та модальності

Емоція – безпосереднє, короткочасне (ситуативне) переживання людиною власного ставлення до певних об'єктів, явищ або ситуацій, як таких, що сприяють або не сприяють задоволенню її актуальних потреб.

Емпатія – співпереживання, розуміння емоційного стану іншої людини, вміння поставити себе на її місце

З

Загальна обдарованість – якість психіки, що визначає можливість високих досягнень у кількох видах діяльності.

Задатки – особливості головного мозку та нервової системи, отримані при народженні і зумовлені генофондом індивіда; становлять основу здібностей.

Здібності – індивідуально-психологічні особливості особистості, які забезпечують легкість оволодіння певною діяльністю та її успішність.

Знання – система уявлень і понять, які зберігаються в пам'яті.

І

Ідея – задум, намір, думка, що зумовлюють подальшу мисленнєву або практичну діяльність людини.

Індивідуалізація – процес розвитку індивідуальності.

Інкубація – стадія «виношування» ідеї під час творчого акту.

Інстинкти – вроджені форми поведінки, що забезпечують пристосування організму до типових для нього умов життя.

Інтелект – загальна здібність до адаптації через вирішення розумових задач.

Інтелектуальна активність – «одиниця» дослідження творчості, феномен, що поєднує в собі інтелектуальні (розумові здібності) та не інтелектуальні (особистісні, мотиваційні) чинники розумової діяльності, але не зводиться до них.

Інтелектуальна ініціатива – продовження мисленнєвої діяльності «за межами потрібного».

«Інтелектуальний поріг» - значення показника інтелекту (IQ), вище якого інтелект та креативність починають існувати як «незалежні фактори».

Інтелектуальні емоції – емоції, які виникають у процесі розумової діяльності.

Інтуїція – процес розв’язування розумових задач, коли людина отримує відповідь, в правильності якої переконана, але не може логічно пояснити чому і в який спосіб вона її отримала.

Інфантилізм – збереження у дорослого певних рис поведінки дитини: емоційної нестабільності, вередливості, безвідповідальності тощо

Інформація – відомості як об’єкт сприймання, збереження та передачі.

К

Катарсис – емоційне потрясіння й очищення, яке, зокрема, може відчуватися людиною під впливом творів мистецтва.

Кітч – дешеві, халтурні підробки, розраховані на масове споживання.

Коефіцієнт інтелекту (IQ) – тестовий показник розумових здібностей.

Коефіцієнт креативності (Cr) – тестовий показник креативності.

Колективне несвідоме – комплекс уроджених **архетипів**.

Комплекс меншовартості – глибоке почуття власної меншовартості у порівнянні з іншими людьми.

Конформізм – намагання бути подібним до інших, не відрізнятися від них у своїх судженнях та вчинках.

Конвергентне мислення – пошук єдиного правильного варіанту розв’язання задачі, обумовленого наявними фактами.

Креатив – людина, яка схильна до нестандартних способів розв’язання задач, здатна до оригінальних, нестандартних дій, створення унікальних продуктів, відкриття нового.

Креативні продукти – наукові відкриття, технічні винаходи, самобутні твори мистецтва, нестандартні вчинки, дотепні побутові висловлювання тощо.

Креативність – загальна здібність до творчості.

М

Майстерність – високий рівень опанування певної професії.

Метод «мозкової атаки» («брейн-стормінг») – методика стимуляції творчої активності та продуктивності.

Метод проблемного викладання – метод навчання, коли викладач формулює проблему і вирішує її, а учні стежать за перебігом творчого пошуку.

Метод розвиваючих ігор – моделювання творчого процесу, спрямоване на розвиток креативності.

Монотонія – психічний стан людини, який виникає під час монотонної, одноманітної діяльності.

Мотив – спонукання до дії, пов'язане із задоволенням певної актуальної потреби або потреб.

Мотивація самоактуалізації – намагання максимально розкрити та розширити можливості власної особистості.

Музикальність – творче сприйняття і переробка музики з метою створення її ідеального (мисленнєвого) образу.

Музична обдарованість – якісно своєрідне поєднання загальних та спеціальних (музичних) здібностей, яке є передумовою високих досягнень у царині музики.

Н

Навички – сформовані, автоматично виконувані дії.

Навчальність – загальна здібність до набуття нових знань та навичок.

Натхнення – стан найвищого піднесення творчих сил.

Невротизм (нейротизм) – психічна властивість людини, яка виявляє себе в емоційній нестійкості, імпульсивності, тривожності, низькій самоповазі.

Несвідоме – психічні процеси, операції, стани, які людина не усвідомлює, але які впливають на її поведінку.

О

Обдарована дитина – дитина, яка різко вирізняється серед однолітків високим рівнем розумових здібностей, яскравими і переконливими досягненнями у певному виді діяльності або здатна на це у майбутньому.

Обдарованість – якість психіки, що розвивається упродовж життя і визначає можливість досягнення людиною виключно високих результатів діяльності.

Онтогенез – розвиток психіки конкретної людини протягом життя.

Особистість – людина у сукупності соціальних, придбаних якостей, що виявляють себе у її ставленні до себе та оточуючих, є стійкими, визначають її поведінку.

Особистісно-орієнтоване навчання – активна пізнавальна діяльність учнів під керівництвом учителя що забезпечує становлення творчої особистості.

Осявання (інсайт) – раптове інтуїтивне проникнення в сутність задачі, яке дозволяє її вирішити.

П

Параноя – психічний розлад, ознаками якого є переоцінка власного Я, підозрілість, наявність «надцінних» ідей тощо.

Патологія – відхилення від норми.

Первинна креативність – загальна здібність до творчості або загальна креативність.

Перфекціонізм – підкреслене прагнення досконалості.

Поведінка – зовнішнє виявлення діяльності.

Потяг – інстинктивне бажання, які примушує діяти в напрямку його задоволення.

Почуття – стійке і узагальнене ставлення людини до певних об'єктів, явищ або ситуацій.

Пошуково-творча діяльність – вирішення завдань як інтелектуального, так і практичного характеру, що передбачає наявність певних рис творчої особистості.

Предметна діяльність – діяльність спрямована на предметний світ.

Прискорене навчання – навчання, яке передбачає прискорений перехід до наступних класів.

Проблема – питання, яке виникає у процесі пізнання і на яке потрібно знайти відповідь.

Проблемне навчання – організація процесу навчання, яка передбачає утворення проблемних ситуацій, виділення і вирішення учнями проблем.

Професійно-важливі якості – властивості особистості, сукупність яких дозволяє успішно оволодіти певною професійною діяльністю та ефективного виконувати відповідні професійні обов'язки.

Психоаналіз – психологічна теорія, яка стверджує, що поведінка людини визначається не тільки і не стільки свідомістю, скільки підсвідомим.

Психологія мистецтва – розділ психології творчості, який вивчає творчість митців.

Психологія науки – розділ психології творчості, який вивчає творчість науковців.

Психологія творчості – галузь психологічних досліджень, яка вивчає процес наукових відкриттів і винаходів, створення предметів мистецтва, творчу діяльність людей.

Психотизм – надмірна схильність до самоти та нечуйність до оточуючих.

Р

Рефлексологія – психологічна концепція, що розглядає індивідуальну і групову психіку як сукупність співставлених рефлексів.

Рольова гра – гра, в якій учасники виконують різні соціальні ролі (наприклад, митець, вчений, винахідник тощо).

Руйнівна поведінка – деструктивна, дезадаптивна активність, що знищує існуючу реальність.

С

Самоактуалізація – намагання людини максимально реалізувати можливості власної особистості.

Самозвіти творців – усні або письмові розповіді творців стосовно процесу їхньої творчості.

Свідомість – вищий рівень психічного відображення дійсності, її представленість у вигляді узагальнених понять та образів.

Сенситивний період розвитку – найбільш сприятливий період для формування певних психічних властивостей і видів поведінки.

Символ – образ, умовний знак певного предмета, явища, ідеї, поняття (дорожні знаки тощо).

Синектичний штурм – методика колективного розв'язання проблем (варіант «мозкової атаки»).

Ситуаційне навчання – метод розв'язання проблемної ситуації, коли, учні намагаються вирішити проблему, попередньо вивчивши «інформаційний пакет навчального матеріалу» («кейс»).

Соціальний інтелект – здатність розуміти себе та інших, успішно будувати стосунки з оточуючими.

Соціо-культурні чинники – чинники середовища, які впливають на розвиток особистості (місце проживання, соціальний статус та прибутки родини, освітній рівень та професії батьків, їхнє ставлення до потреб та інтересів дитини тощо).

Спадкові чинники – чинники розвитку психіки, пов'язані з генофондом індивіда.

Спеціалізована креативність – креативність у конкретній галузі (музика, хореографія, математика тощо).

Спеціальна обдарованість – якість психіки, що визначає можливості високих досягнень в одній чи кількох видах діяльності.

«Стопери» – психологічні чинники, що стримують розвиток креативності.

Схильність до творчості – нахил до творчої діяльності.

Сублімація – здатність реалізовувати сексуальну або агресивну енергію у формі соціально-прийнятної поведінки.

T

Талант – індивідуально-специфічне поєднання високорозвинених здібностей, яке забезпечує видатні результати в одному або кількох видах діяльності.

Творець – людина, яка досягає видатних успіхів у певному виді (видах) творчості.

Творча діяльність – діяльність спрямована на розв'язання творчих задач.

Творча задача – задача, що не має готового вирішення.

Творча особистість (див. креатив).

Творча поведінка – конструктивна активність, що створює нову реальність.

Творча уява – процес побудови нових психічних образів шляхом переробки досвіду, набутого людиною упродовж життя.

Творче (продуктивне) мислення – створення суб'єктивно нових інтелектуальних продуктів в процесі розв'язування розумових задач.

Творчий акт – процес створення творчого продукту.

Творчий потенціал особистості – ресурс творчих можливостей людини.

Творчий процес – процес вирішення творчої задачі.

Творчий тренінг – використання активних методів розвитку творчих здібностей і творчої активності.

Творчість – психічний процес створення нових матеріальних і духовних продуктів.

Тести креативності – комплекси творчих завдань, спрямовані на діагностику творчих здібностей.

Тестування (у психології творчості) – використання стандартизованих психодіагностичних методик з метою вивчення творчого потенціалу особистості.

Тривожність – схильність до переживання тривоги.

У

Уроджені чинники (див. задатки).

Ф

Філогенез – зміни психіки в процесі біологічної еволюції.

Формуючий експеримент – метод відстеження змін психіки у процесі активного впливу дослідника на досліджуваного.

Х

«Хелпери» - психологічні чинники, що сприяють розвитку креативності.

Ч

Частково-пошуковий метод – метод навчання, коли викладач формулює проблему, поетапне вирішення якої під його керівництвом здійснюють учні.

Чинники соціального середовища – (див. **соціо-культурні чинники**).

Чутливість до побічних утворень – здатність помічати корисні результати (продукти), які народжуються під час вирішення задачі, але не мають прямого відношення до її змісту.

Ш

Шизофренія – психічна хвороба, яка викликає «роздвоєння» особистості, замикання в собі, порушення контактів з оточенням тощо.

Я

Явище – вияв чогось, подія, випадок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Айзенк Г.Ю. Интеллект: новый взгляд // Вопр. психол. – 1995. – № 1 – С. 111-131.
2. Алиева Е.Г. Творческая одаренность и условия ее развития // Психологический анализ учебной деятельности. – М.: ИП РАН, 1991. – С. 7 – 17.
3. Амосов Н.М. Здоровье и счастье ребенка // Страна детства. – М.: Знание, 1991. – С. 5 – 90.
4. Анненкова І.П., Байдан М.А., Горчакова О.А. Педагогіка: історія та теорія. Навч. посіб. – Одеса: Вид-во «Optimum», 2009. – 450 с.
5. Арнаудов М. Психология литературного творчества : пер. с болг. – М.: Прогресс, 1970. – 654 с.
6. Барышева Т.А., Жигалов Ю.А. Психолого-педагогические основы развития креативности. – СПб., 2006.
7. Батищев Г.С. Диалектика творчества. М.: Наука, 1984.
8. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.
9. Бобир О.В. Особистісні характеристики юнацтва з різними формами обдарованості. Автореф. дис... канд. психол. наук. – Харків, 2005. – 20 с.
10. Богоявленская Д.Б. Метод исследования уровней интеллектуальной активности // Вопр. психол. – 1971. – №1. – С. 144 – 146.
11. Богоявленская Д.Б. Пути к творчеству. – М.: Знание, 1981. – 96 с.
12. Богоявленская Д.Б. Интеллектуальная активность как проблема творчества. – Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского ун-та, 1983. – 176 с.
13. Богоявленская Д.Б. Психология творческих способностей. – М.: Академия, 2002. – 320 с.
14. Боно Э. Первый пятидневный курс: интуитивное мышление // Развитие мышления: три пятидневных курса. – Мн.: ООО «Попурри», 1997. – 128 с.
15. Бродовська В.Й., Патрік І.П., Яблонко В.Я. Тлумачний словник психологічних термінів в українській мові: Словник. – К.: ВД «Професіонал», 2005. – 224 с.
16. Будій Н.Д. Теоретичні аспекти розвитку творчої особистості молодшого школяра // Наука і освіта. – 2007. – № 4 – 5. – С. 14 – 17.

17. Бурлачук Л.Ф. Психодіагностика: учебн. для вузов. – СПб.: Питер. – 2007. – 352 с.
18. Вікова та педагогічна психологія: Навч. пос. /О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. 2-ге вид. – К.: Каравела, 2007. – 400 с.
19. Вильчек В.М. Алгоритмы истории. – М.: Наука, 1989.
20. Винокурова Н. Лучшие тесты на развитие творческих способностей. – М.: АСТ-ПРЕСС, 1999. – 368 с.
21. Власова О.І. Соціальна креативність як феномен буденної та наукової психології // Наука і освіта. – 2007. – № 4 – 5. – С. 21 – 24.
22. Волков И.П. Много ли в школе талантов? – М.: Знание, 1989. – 80 с.
23. Вуджек Т. Тренажер 11. Импровизация. Акт творчества // Тренировка ума. Упражнения для развития повышенного интеллекта. – СПб.: Питер, 1996. – С. 229 – 246.
24. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте : психологический очерк. – М.: Просвещение, 1991. – 93 с.
25. Выготский Л.С. Психология искусства. – М.: Педагогика, 1987. – 344 с.
26. Гільбух Ю.З. Розумово обдарована дитина. Психологія, діагностика, педагогіка. – К.: РОВО «Укрвузполіграф», 1992. – 84 с.
27. Гаркавенко Н.В. Роль гри у розвитку творчих можливостей дітей // Наука і освіта. – 2007. – № 4 – 5. – С. 28 – 31.
28. Гончаренко Н.В. Гений в искусстве и науке. – М.: Искусство, 1991.
29. Горальський А. Теорія творчості / Пер. О.Гірко. – Львів: КАМЕНЯР, 2002. – 144 с.
30. Грек О.М. Візуальна креативність у структурі візуально-мисленнєвої діяльності // Наука і освіта. – 2007. – № 4 – 5. – С. 31 – 35.
31. Данилевич Л.А. Структура перфекціонізму як особистісної риси // Наукові записки інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України. – 2006. – Вип. 28. – С. 398 – 409.
32. Данилюк І.В., Мартинюк В.М. Випробування часом // В.А.Роменець. Психологія творчості. 2-ге вид. – К.: Либідь, 2001. – С. 17 – 21.

33. Довгань А.Л. Общение как способ развития творческого потенциала личности: Автореф. дис... канд. психол. наук. – К., 1985. – 24 с.
34. Дружинин В.Н., Хазратова Н.В. Экспериментальное исследование формирующего влияния микросреды на креативность // Психол. журн. – 1994. – № 4.
35. Дружинин В.Н. Психология общих способностей. – СПб.: Питер Ком, 1999. – 368 с.
36. Дубравська Д.М. Основи психології: навч. посіб. – Львів: Світ, 2001. – 280 с.
37. Ермолаева-Томина Л.Б. Опыт экспериментального изучения творческих способностей // Вопр. психол. – 1977. – № 4. – С. 74 – 84.
38. Ефимова Г., Новлянская З. Почему дети фантазируют? // Популярная психология: Хрестоматия. – М.: Просвещение, 1990. – С. 275 – 280.
39. Заика Е.В. Упражнения по развитию мышления, воображения и памяти школьников. – Харьков: ХГУ, 1992. – 65 с.
40. Зазимко О.В. Психологічні основи ідентифікації творчої обдарованості в юнацькому віці. Автореф. дис... канд. психол. наук. – К., 2003. – 23 с.
41. Ильин Е.П. Психология творчества, креативности, одаренности. – СПб.: Питер, 2009. – 448 с.
42. Исследование проблем психологи творчества / Под ред. Я.А.Пономарева. – М.: «Наука», 1983. – 335 с.
43. Калошина И.П. Структура и механизмы творческой деятельности. – М.: Изд-во МГУ, 1983. – 168 с.
44. Кан-Калик В.А. Педагогическая деятельность как творческий процесс. – М.: Просвещение, 1977. – 64 с.
45. Карпенко З.С., Савчин З.Я. Вивчення і розвиток уяви в дитячому віці. – Коломия: Вік, 1996. – 48 с.
46. Кипнис М. Тренинг креативности. – М.: Ось-89, 2006. – 128 с.
47. Клепиков О.І., Кучерявий І.Т. Основи творчості особистості: Навч. посіб. – К.: Вища шк., 1996. – 296 с.

48. Клименко В.В. Механізм творчості: чи можна його розвивати. – К.: Шкільний світ, 2001. – 96 с.
49. Коваленко А.Б. Аналіз місця та ролі знань у процесі розуміння творчих задач // Наука і освіта. – 2007. – № 4 – 5. – С. 85 – 88.
50. Кордуэлл М. Психология. А – Я: Словарь – справочник / Пер. с англ. К.С.Ткаченко – М.: ФАИР – ПРЕСС, 2000. – 448 с.
51. Королёв Д.К. Зарубежные модели одаренной личности // Актуальні проблеми психології. – 2002. – Т. 6, Вип. 3, Ч. 1. – С. 122 – 128.
52. Корчуганов І.П. Індивідуально-психологічні особливості та соціальні умови розвитку обдарованих дітей. Метод. реком. – Луцьк, 1997. – 33 с
53. Костюк Г.С. Проблемы психологического мышления // Вопр. психол. – 1982. – № 7. – С. 8 – 15.
54. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. – К.: Рад.шк., 1989. – 608 с.
55. Креативный ребенок. Диагностика и развитие творческих способностей. Ростов-на-Дону, 2004.
56. Кульчицька О.І. Почуття та емоції в розвитку особистості // Обдарована дитина. – 2007. – № 1. – С. 3 – 16.
57. Левин В.А. Воспитание творчества. – М.: Знание, 1998. – 64 с.
58. Левчук Л.Т. Творити світ зі своєї власної глибини // Роменець В.А. Психологія творчості: Навч. посіб. (2-ге вид.). – К.: Либідь, 2001. – С. 3 – 6.
59. Лейтес Н.С. Способности и одаренность в детские годы. – М.: Знание, 1984. – 80 с.
60. Лейтес Н.С. Возрастная одаренность школьников. – М.: Академия, 2001. – 320 с.
61. Лінія життя (заняття для старшокласників з розвитку творчого потенціалу особистості) // Психолог. – 2006. – № 23 – 24 (червень). – С. 111 – 115.
62. Ломброзо Ч. Гениальность и помешательство. – М.: Изд-во ТПО ТАМП, 1990. – 252 с.

63. Лук А.Н. Проблемы научного творчества: Сб. аналит. обз-ов. // АН СССР, ИНИОН. – М.: ИНИОН, 1985. – Вып. 4. – 98 с.
64. Лук А. Творчество // Популярная психология: Хрестоматия. – М.: Просвещение, 1990. – С. 175 – 190.
65. Маноха І.П. Творчість, досліджена творцем // В.А.Роменець. Психологія творчості. (2-ге вид.). – К.: Либідь, 2001. – С. 6 – 16.
66. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості. – К.: Вид-во ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.
67. Маслоу А. Мотивация и личность. – СПб.: Питер, 2003. – 352 с.
68. Массанов А.В. Связь творческого потенциала и психологических барьеров личности // Наука і освіта. – 2007. – № 4 – 5. – С. 105 – 108.
69. Матвиевская А. Чему и как учить ребенка // «Одесский вестник». – 2007. – 20 ноября. – № 254
70. Матюшкин А.М. Загадки одаренности. Проблемы практической диагностики. – М.: Школа-Пресс, 1993.
71. Матюшин А.М., Снек Д.А. Одаренные и талантливые дети // Вопр. психол. – 1982. - № 4. – С. 88 – 97.
72. Мелехова І.О. Формування мотивації до творчої діяльності сучасного студентства // Наука і освіта. – 2007. – № 4 – 5. – С. 108 – 111.
73. Мелик-Пашаев А.А. Педагогика искусства и творческие способности. – М.: Знание, 1981. – 96 с.
74. Миншул Р. Как выбирать своих людей. – Херсон: «Лик», 2000. – 159 с.
75. Моляко В.А. Психология решения школьниками творческих задач. –К.: Рад. шк., 1983. – 94 с.
76. Моляко В.О. Концепція виховання творчої особистості // Радянська школа, 1991. – № 5 – С. 47 – 52.
77. Моляко В.А. Проблемы психологи творчества и разработка подхода к изучению одаренности // Вопр. психол. – 1994. – № 5. – С. 86 – 95.
78. Моляко В.А. Психологические проблемы творческой деятельности. – К.: Знание, 1999. – 16 с.

79. Моляко В.О. Психологічна теорія творчості // Обдарована дитина. – 2004. – № 6. – С. 2 – 10.
80. Моляко В.О. Психологічна проблема творчого потенціалу людини // Наука і освіта. – 2007. – № 4 – 5. – С. 115 – 118.
81. Музика О.Л. Криза творчої особистості: суб'єктивно-ціннісний підхід до типології // Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України, 2001. – С. 63 – 72.
82. Нікітін Б.П. Сходинки творчості або розвиваючі ігри. – К.: Рад. шк., 1991. – 144 с.
83. Николаева Е.И. Психология детского творчества. – СПб.: Речь, 2006. – 220 с.
84. Носенко Е.Л., Шаповал М.А. Толерантність до невизначеності як системоутворюючий особистісний фактор творчої обдарованості // Актуальні проблеми психології. – 2002. – Т. 6, Вип.3 (2 част.). – С. 159 – 164.
85. Овсянецка Л. Творчий потенціал людини: соціально-психологічна парадигма // Соціальна психологія. – 2004. – № 2. – С. 140 – 146.
86. Одаренные дети: Пер. с англ. / Общ. ред. Г.В.Бурменской и В.М.Слуцкого. – М.: Прогресс, 1991. – 376 с.
87. Олах А. Творческий потенциал и личностные перемены // Общественные науки за рубежом. Р.Ж. Сер. Науковедение, 1968. – №4. – С. 69 – 73.
88. Падалко А.Е. Задачи и упражнения по развитию творческой фантазии детей. – М.: 1986.
89. Парандовский Я. Алхимия слова. – М.: Правда, 1990. – 651 с.
90. Пашнев Б.К. Психодіагностика обдарованості. – Харків: Основа, 2007. – 128 с.
91. Пекелис В. Что такое гениальность? // Популярная психология: хрестоматия / сост. В.В.Мироненко. – М.: Просвещение, 1990. – С. 319 – 325.
92. Перкинс Д.Н. Творческая одаренность как психологическое понятие // Общественные науки за рубежом. Реферативный журнал. Серия «Науковедение». – 1988. – №4. – С.88 – 92.
93. Петрайтите А.М. Связь интеллектуальных творческих способностей с экстраверсией – интроверсией // Вопр. психол. – 1981. – № 6.

94. Подоляк Л.Г., Юрченко В.І. Розвиток творчого потенціалу майбутніх фахівців // Психологія вищої школи. Навчал. посіб. для магістрів і аспірантів. – К.: ТОВ «Філ-студія», 2006. – С. 149 – 153.
95. Пономарев Я.А. Психология творчества и педагогика. – М.: Педагогика, 1976. – 280 с.
96. Пономарев Я.А. Психология творчества // Тенденции развития психологической науки. – М.: Наука, 1988. – С. 21 – 25.
97. Пономарёва-Семенова Р.А., Королёв Д.К. Эмпирическое исследование личностных факторов развития одаренности на этапе ранней зрелости // Актуальные проблемы психологии. – 2002. – Т.6, Вып. 3 (2 част.). – С. 177 – 190.
98. Психологическое исследование творческой деятельности / Под ред. О.К.Тихомирова. – М.: Изд-во МГУ, 1975. – 320 с.
99. Психология творчества // Психология. Учебник для гуманитарных вузов /Под ред. В.Н.Дружинина. – СПб.: Питер, 2007. – С. 589 – 619.
100. Психология творчества / Под ред. Я.А.Пономарева. – М.: Наука, 1990. – 294 с.
101. Психология художественного творчества: Хрестоматия / Сост. К.В.Сельченко. – Мн.: Харвест, 2003.
102. Рабочая концепция одаренности / Ю.Д.Бабаева, Д.Б.Богоявленская, А.В.Брушлинский и др. – М.: Магистр, 1998. – 66 с.
103. Развитие и диагностика способностей / Под ред. В.Н.Дружинина и В.В.Шадрикова. – М.: Наука, 1991. – 177 с.
104. Развитие творческой активности школьников / Под ред.. А.М.Матюшкина. – М.: Педагогика, 1991. – 160 с.
105. Ранк О. Эстетика и психология художественного творчества // Психология художественного творчества: Хрестоматия / Сост. К.В.Сельченко. – Мн.: Харвест, 2003. – С. 5 – 22.
106. Рибалка В.В. Психологія розвитку творчої особистості. – К.: АПН України, ІПППО, 1996. – 236 с.

107. Робота з обдарованими дітьми. Сходинки творчого зростання. 1-4 класи. – Пос. для вчителя. – Тернопіль: Навчальна книга, 2006. – 152 с.
108. Рорджерс К. Творчество как усиление себя // Вопр. психол. – 1990. № 1. – С. 164 – 168.
109. Рождественская Н.В. Психология художественного творчества. – СПб, 1995.
110. Розіна І.В. Психологічні особливості взаємозв'язку між креативністю та інтелектом у підлітковому віці // Наука і освіта. – 2007. – № 4 – 5. – С. 140 – 142.
111. Розумникова О.М., Шевелина О.С. Личностные и когнитивные свойства при экспериментальном определении уровня креативности // Вопросы психологии. – 1999. – № 5. – С. 130 – 139.
112. Романовська Д. Регуляція творчої діяльності учня (створення адекватних умов для розвитку творчої особистості) // Психолог. – 2006. – № 11 (березень). – С. 11 – 14.
113. Роменець В.А. Психологія творчості. Навч. посіб. (2-ге вид.). – К.: Либідь, 2001. – 288 с.
114. Рудкевич Л.А., Рыбалко Е.Ф. Возрастная динамика самореализации творческой личности // Психологические проблемы самореализации личности. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 1997. – С. 89 – 106.
115. Санникова А.А. Психологический анализ сценической роли: размышление исполнителя // Наука і освіта. – 2007. – № 4 – 5. – С. 147 – 148.
116. Саннікова О.П. Феноменологія особистості: Вибрані психологічні праці. – Одеса: СМІЛ, 2003. – 256 с.
117. Санникова О.П., Белоусова Р.В. Оценка показателей коммуникативной креативности с помощью оригинальной методики // Наука і освіта, 2001. - № 6. – С. 52 – 54.
118. Симоненко С.Н. Психология трансформации образа в художественно-графической деятельности учащихся. Дис...канд. психол. наук. – К., 1990.

119. Симоненко С.М. Візуальна креативність та її механізми // Обдарованість та її розвиток. – Матеріали міжнародної наукової конференції. – К., 2003. – С. 112 – 115.
120. Словарь психолога-практика / Сост. С.Ю.Головин. (2-е изд.). – Мн.: Харвест, 2001. – 976 с.
121. Солсо Р. Когнитивная психология. – СПб.: Питер, 2002. – 592 с.
122. 100 великих психологов / Авт. – сост. В.Яровицкий. – М.: Вече, 2004. – 432 с.
123. Теплов Б.М. Проблемы индивидуальных различий. – М.6 АПН РСФСР, 1961. – 536 с.
124. Тесты для детей: сборник тестов и развивающих упражнений / Сост. М.Н.Ильина и др. – СПб.: Дельта, 1997. – 384 с.
125. Тихомиров О.К. Психология мышления. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – 272 с.
126. Туник Е. Опросник креативности Рензулли // Школьный психолог, 2004. – № 4.
127. Туріщева Л.В. Особливості роботи з одарованими дітьми. – Харків: Основа, 2008. – 122 с.
128. Туріщева Л.В. 101 схема й таблиця. На допомогу шкільному психологу. – Харків: Основа, 2008. – 94 с.
129. Уява і творчість // Психологія / За. ред. Ю.Л.Трофімова. – К., 2001. – С. 315 – 336.
130. Фрейд З. Психология бессознательного. – М.: Просвещение, 1990. – 448 с.
131. Хоровитц Ф.Д., Байер О. Одаренные и талантливые дети: состояние проблемы и направление исследований // Общественные науки за рубежом. Р.Ж. Сер. Науковедение. – 1988. – №1.
132. Холодная М.А. Психология интеллекта: парадоксы исследования. (2-е изд.) – СПб.: Питер, 2002. – 272 с.
133. Хорошун А.А. Творчий потенціал особистості як об'єкт міждисциплінарних досліджень // Наука і освіта. – 2007. – № 4 – 5. – С. 168 – 171.

134. Хуторской А.В. Развитие одаренности школьников: Методика продуктивного обучения: пособие для учителя. – М.: ВЛАДОС, 2000. – 320 с.
135. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности: Основные положения, исследования и применение. / Пер с англ. – СПб.: Питер, 1998. – 606 с.
136. Цзен Н.В., Пахомов Ю.В. Психотренинг: игры и упражнения. – М., 1998.
137. Чейфиц М.Д. Живите с умом / Пер. с англ. – Мн.: «Попурри», 1997. – 304 с.
138. Чудновский В.Э. Воспитание способностей и формирование личности. – М.: Знание, 1986. – 80 с.
139. Юнг К. Алхимия снов / Пер. с англ. СЕМИРЫ. – СПб.: Тимошка, 1997. – 352 с.
140. Юрченко З.В. Художньо-словесне самовираження старшокласників як психологічний чинник становлення творчої особистості // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 4. – С. 77 – 83.
141. Яковлева Е.М. Психология развития творческого потенциала личности. – М., 1997.
142. Ямницький В.М. Психологія життєтворчої активності особистості: Монографія. – Одеса: СВД Черкасов М.П., Рівне: РДГУ, 2004. – 360 с.
143. Эйнштейн А. Физика и реальность. – М, 1965.